הילדה הופרט

יד ביד עם תומי

עדות 1945—1939

מהדורה שביעית

הילדה הופרט

יד־ביד עם תומי

פרקי עדות 1939—1945

נוסח עברי: שמואל (תומי) הופרט

מורשת — בית עדות על־שם מרדכי אנילביץ
וספרית פועלים

HILDE HUPPERT

HAND IN HAND
WITH TOMI

Hebrew Version
Shmuel (Tomi) Huppert

הדפסה שביעית 1992

נדפס בדפוס אופסט „ראם", ת"א טל. 659596

המערכת והמנהלה, ת. ד. 37068, תל־אביב

לאחר שלושים שנה

הנוסח הראשון של הספר נכתב על־ידי אמא, בגרמנית, זמן־מה לאחר עלייתנו לארץ, בשנת 1945. אמא בקשה להציב ציון ליקיריה שאבדו בשואה. למסור עדות על גורלות ואירועים שעמדו לנגד עיניה.

כתב־היד הגיע לידיו של הסופר ארנולד צווייג, שגר באותם ימים בחיפה. הוא קרא. מלמל: "וזאת גרמניה של גיתה" — וניאות להכין את הטקסט לדפוס. ארנולד צווייג שיכתב את הספר ועם שובו למזרח־גרמניה הוציאו לאור, תחת הכותרת: "Fahrt zum Acheron".

עוד בשנות הארבעים נמסר כתב־היד למו"לים עבריים, אך הוחזר לנו. המו"לים טענו שצריך להמתין ושאנו קרובים מדי לאירועים המתוארים.

בידינו היו חמש מהדורות של הספר בגרמנית ובצ'כית (בינ־תיים פרסמה אמא בהולנד גם רומאן על תקופת השואה בשם "ד"ר ורוניקה") ואף לא מהדורה עברית אחת.

בראשית מארס 1977 פנה אלי מר אליהו כרמל, מנהל חטיבת "האומר" ב"שידורי ישראל", ושאל איזו תוכנית אני מכין ליום־השואה. היססתי רגע. זה שנים שאני מכין תוכניות־ראדיו ליום זה ועד־כה נמנעתי מלספר את הסיפור שלנו. עתה, לאחר למעלה משלושים שנה, חשתי, שאמא ואני מסוגלים לדבר על הנושא. מוכנים לספר, למסור עדות.

תוכנית הראדיו "אמא ילדה אותי פעמיים" שודרה בערב יום־השואה, 13.4.1977, בשתי הרשתות. דבריה המאופקים של אמא גרמו לכך שרבים מן המאזינים, הנוהגים לסגור את המקלט, כשמשודרת תוכנית על נושא השואה, האזינו למישדר בדריכות. קיבלנו מאות תגובות בכתב ובעל־פה. אנשים רצו לדעת יותר, להביע אהדה.

אחת התגובות באה מקיבוץ עין־החורש. המשורר אבא קובנר צילצל והתעניין, מה עלה בגורלו של כתב־היד שהוזכר במישדר.

שלחתי לאבא קובנר את כתב־היד ולאחר זמן־מה קיבלתי הודעה, ממר יהודה טובין, שהוצאת "מורשת", בית־עדות ע"ש מרדכי אנילביץ', מוכנה להוציא לאור את הספר.

היה ברשותי תרגום עברי של הנוסח המקורי — תרגום שהכנתי לפני כעשרים שנה — כמתנת יום־הולדת לאמא. כשחזרתי וקראתי תרגום זה, הרגשתי שהיום עלי לתרגם את הדברים מחדש.

הספר "יד־ביד עם תומי" הוא נוסח מורחב של הטקסט המקורי. למותר לציין שאמא קראה את התרגום ואישרה אותו.

בהקדמה שכתבה אמא בשנת 1946 היא מציינת שרק הידיעה של העובדות עשויה להציל את הדורות הבאים משואה נוספת.

לקביעה ולאזהרה של אמא יש תוקף גם היום. לאחר למעלה משלושים שנה אנו עדים לנסיונות לטשטש את אירועי־העבר. חוקרים "חרוצים" מטילים ספק בכך, שבתקופת השואה נרצחו שישה מליון יהודים, שבמחנות־הריכוז הופעלו תאי־גאזים, שאכן היה היטלר רודן מטורף ואכזר. ההיסטוריה המחרידה הופכת לסיפור בדיוני שניתן לכפור במהימנותו.

הנסיונות לשכוח ולהשכיח וגילויי הנאציזם המתחדש בגרמניה הם־הם המחייבים אותנו לחזור ולהעיד על מה שאירע בימי השואה. הספר "יד־ביד עם תומי" מבקש להצטרף אל עדויו־תיהם של החיים — הזוכרים את המתים.

יורשה לי להקדיש את תרגומי לזכרה של בת־דודתי וחברתי רותי, שממנה נפרדתי בגיטו ז'שוב. רותי בת השמונה נרצחה באושוויץ.

ש. ה.

במהדורה השנייה של "יד־ביד עם תומי", הורחב הפרק הרא־שון. אמא הוסיפה בפרק זה פרטים על הבית המסורתי שבו גדלה.

חובה נעימה היא לאמא ולי להודות לכל אלו שטרחו בהכנת שתי המהדורות: לוי דרור — שסייע בעריכה הלשונית, עליזה שדמי — שהדפיסה את כתב־היד, הצייר יחזקאל קמחי — שעיצב את הספר, אפרים בן דור — האחראי על הביצוע מטעם "ספרית פועלים" ויהודה טובין — מנהל הוצאת "מורשת".

לכולם יד ב"יד־ביד" שלנו.

ש. ה.

הופעת המהדורה החמישית של "יד־ביד עם תומי" היא יום־חג לאמא ולי. מן התגובות הרבות המגיעות אלינו מסתבר שהספר עובר מיד־ליד ומעורר עניין והזדהות בקרב בני־נוער ומבוגרים. הספר מומלץ על־ידי משרד החינוך והתרבות ונקרא בבתי־ספר תיכוניים.

מן הפגישות שקיימתי עם כ־6000 קוראים התרשמתי שעתה, למעלה מארבעים שנה לאחר השואה, מתעורר הרצון לדעת מה אירע באותם ימים אפלים ויש נכונות לקרוא עדות מהימנה של אנשים שהיו שם.

בשנת 1985 הופיעה מהדורה ערבית של "יד־ביד עם תומי". הספר תורגם בידי כרים עווד ונדפס בבית ההוצאה "אל משרק" (בשפרעם), שבהנהלתו של הד"ר מחמוד עבאסי. מן ההדים שהגיעו למו"ל, מן הארץ וגם ממצרים, נראה שקיימים קוראים ערבים (לא רבים!) המוכנים לקרוא "סיפור אמיתי" על גורל היהודים בתקופת השואה.

בהקדמה למהדורה הראשונה הזכרתי "פרופסורים" המשכתבים את ההיסטוריה. לפני זמן מה נסעה ידידה שוויצרית שלנו ברכבת מווינה לציריך. גבר כבן שבעים, לבוש בהידור, התיישב לידה והחל משוחח אתה. הוא סיפר לה שהוא מתמחה בחקר השואה ש...לא היתה, שהומצאה על־ידי היהודים. הידידה שלנו חשבה תחילה שהאיש מתלוצץ.

– הכול יודעים שהגרמנים השמידו ששה מיליון יהודים!

– אשה משכילה כמוך אינה צריכה להאמין לבדותות כאלה! נזף בה הפרופסור. את תשמעי את ההרצאות שלי, תלמדי שלא מדובר במיליונים, ושרוב היהודים נהרגו כתוצאה מן ההפצצות של האמריקנים על ערי גרמניה.

– ומה על אושוויץ? יש עדויות וצילומים של תאי הגאזים.

– הללו הוקמו לאחר המלחמה, לצורך תעמולת־הזוועה נגדנו. למה את קמה, גברתי? יש לי עוד הרבה לחדש לך!

וגם בשל אותו "מלומד", בן עירו של ואלדהיים, ששכח את עברו, אנו חייבים לחזור ולהזכיר. סבתא בלומה, סבא זיגמונט, וכן רוזה, רגה ורחל (אחיותיה של אמי), שנרצחו בידי הגרמנים, ציוו לנו: סַפְּרוּ!

ש.ה.

ראשית המלחמה

נולדתי בבית יהודי מסוֹרתי בעיר ביליץ שבשל־זיה. להורי, בלומה וזליג, היו שתי חנויות ודוכן למכירת פירות וממתקים. שלוש אחיותי ואני שרתנו בחנויות, שני אחי למדו תורה. הלקוחות שלנו אמרו שהבנות של משפחת ביגלאייזן הן יפות. הבחורים הדביקו כינוי חיבה לביתנו ״בית ארבע הנערות״. נזהרנו שאבא לא ישמע דיבורים אלה. אבא, יהודי מוצק, נמוך־קומה שפניו עטורים זקן סבוך, הקפיד שננהג בצניעות ושנשמור את המצוות.

אבא נהג לנעול את אחי, דוד, בחדר כדי שלא ישחק כדורגל בשבת. אחי התחכם והשתלשל בעזרת חבל מן הקומה השנייה והצטרף לחבריו לקבוצה. כשגילה אבא שהילד איננו, כעס מאד. אמא ניסתה להרגיע אותו, להשפיע עליו שלא יכה את הבן. ״אַת אל תתערבי.״ — אמר אבא בשקט כדי לא לחלל את קדושת השבת, ״וכשיחזור דוד שלחי אותו אלי.״

עם צאת השבת, לאחר ההבדלה, הסתגר אבא עם דוד בחדר. אל חדרנו הגיעו רק דברי הכיבושין של אבא. דוד היה עקשן גדול ולא צעק.

דוד הצטרף לתנועת השומר הצעיר ועלה כחלוץ לארץ־ישראל.

אנו, הבנות, למדנו בבית־הספר הגרמני שבביליץ. בבית־הספר היה חוג להתעמלות והמורה הציעה לי להצטרף לחוג. בקשתי את רשותם של הורי. אבא התנגד. אמא טענה בלהט שאני קטנת־קומה וכי ההתעמלות תחזק אותי. אבא מלמל: ״שתנ־סה...״

פעם שמע אבא את אחד הלקוחות בחנות משבח

את הופעתי במופע התעמלות שנערך בבית־הספר. אבא חזר הביתה ואמר לאמא: "אמרתי לך?" בכך הסתיימה הקריירה שלי כמתעמלת.

כשסיימתי את בית־הספר העממי קרא המנהל להורי ואמר להם שהצטיינתי בלימודי וראוי לשלוח אותי לגימנסיה. אבא הודה למנהל עבור המחמ־אות ועבור עצתו הטובה, אבל קבע בתקיפות שבתו למדה כבר די והותר מדעים ועתה הגיע זמנה ללמוד מקצוע.

שנתיים למדתי תפירה. אחר־כך השתכרתי סכו־מים לא מבוטלים מתפירת לבנים ומרקמה. בער־בים עבדתי כמוכרת בחנויות שלנו בביליץ, בביאלה ובימי ראשון בדוכן שהקים אבא לנופשים בהרים. אבא ביקר בחנויות והקפיד שהבנות שלו לא תפט־פטנה עם בחורים.

עתה, כשאני כותבת שורות אלה, נראה לי שעלי להיות הוגנת יותר כלפי אבי: אני זוכרת אותו, בימי מלחמת העולם הראשונה, גורר עגלת־יד קט־נה, ובה סיר מרק גדול, במעלה הגבעה אל בית־החולים. אמא ואבא דאגו שהחיילים היהודיים הפצועים יקבלו אוכל חם וכשר. עוד זכרון: אחי סיפר לי שבלכתו עם אבא ברחוב פלט לעברם פולני שיכור: "פשקרב" (דם כלבים). אבא עצר וסטר לשיכור על לחיו. אחר המשיך ללכת.

אבי היה ציוני. הוא נסע לארץ ישראל בשנת 1925. ביקר בכותל המערבי, סייר במושבות היהו־דיות וקנה חלקת אדמה באזור חברון. באותה הז־דמנות מכרו לו רמאים מגרש גדול... בים, בין תל־אביב לקפריסין. עם שובו לביליץ ביקש אבא לעלות לארץ. אולם אמא, שדאגה לילדים, וטענה שחם

מדי בארץ, השפיעה עליו לדחות את הנסיעה משנה לשנה.

מאליו מובן שאבא, לאחר שנועץ עם אמא, הוא שבחר עבורנו את החתנים. "החתן המיועד," — כך חזר והצהיר באוזנינו, "חייב להיות אדם הגון ואיש דתי."

לאחר שרקדתי בחתונות של שלוש אחיותי הבכי־רות הגיע לבסוף גם תורי. פגשתי את ואלטר במקרה בבית אחת מדודותי בטְשֶין — עיר בשלזיה, לא הרחק מביליץ. שוחחנו בבישנות ובנימוס כנהוג בין קרובים־רחוקים, כשהדודה מתבוננת בנו בסקרנות ומטה אוזן לשיחה. בפגישה חטופה זאת התאהבנו.

לאחר הפגישה בטְשֶין החל ואלטר להזדמן באק־ראי לביליץ. הוא ביקר בביתנו ושוחח ארוכות עם אבא. אבא, שתהה על קנקנו של הבחור הגבוה, הבין עד מהרה מה מושך אותו לביתנו. הוא קרא לי לחדרו ושאל אותי מה יחסי כלפי האדון הופרט הצעיר. גייסתי את כל כוחותי ואמרתי: "אני אוה־בת את האדון הופרט ואני מבקשת שתרשה לי להנשא לו." חיכיתי לתגובה זועמת. אבל אבא אמר במתינות: "אַת יודעַת שמשפחת הופרט היא מש־פחה מתבוללת." "כן." — עניתי. "אבל האדון ואלטר הוא אדם הגון." "זה נכון, הילדה. אבל... אפילו אם אסכים, הוריו של ואלטר לא ירשו לו. ההופרטים הם אנשים עשירים וואלטר הוא בנם היחיד. אני בטוח שהם ימצאו לו כלה משכילה ועשירה." "ואם הם יסכימו, אתה, אבא, לא תתנ־גד?" "נדבר על כך בפעם אחרת. אני רוצה לשוחח עם אמא. ואת... אל תעשי שטויות."

איני יודעת פרטים על המלחמות שניהל ואלטר

עם הוריו. מדבריו המגומגמים של בעלי לעתיד הבנתי שההופרטים אמרו "הן" רק כשנוכחו שבנם הצייתן נחוש הפעם בדעתו.

כשנפרדתי מהורי אמר לי אבא: "בבית משפחת הופרט לא תוכלי לשמור את כל המצוות. לא. אל תבטיחי לי. לא תוכלי לקיים את ההבטחה. אבל היי גם שם צנועה ונדיבה. אל תסגלי לך נוהגים של עשירים שלבם גס בסבל הזולת."

ואילו אמא לחשה לי: "אני שמחה שלא גלחו לך את השערות. אני כל־כך אוהבת את הצמות הארוכות שלך."

בשנת 1935 נישאתי לואלטר ועברתי לגור בבית חותני בטיֶשין.

שם בני, שנולד בשנת 1936, ניתן על־ידי חותני והוא כשמו של נשיא הרפובליקה הצ׳כית, הדמו־קראט הדגול תומס מאסאריק. אנו קראנו לילד תוֹמי. לשמו העברי, שמואל, לא נזקקנו באותם ימים.

אושרנו לא נמשך זמן רב. היחסים בין הפולנים והצ׳כים החלו להתערער ואנו מצאנו את עצמנו במוקדו של הסכסוך בין שני העמים. תביעות הפו־לנים לסיפוחו של אזור האולזה לפולניה נתמכו על־ידי הרייך השלישי. וכך התעוררנו בוקר אחד לצלי־ליה של תזמורת צבאית ולהד צעדיהם של חיילים פולניים שצעדו בסך. טישין ואזור האולזה נמסרו לפולין ללא קרב.

עם כניסת הפולנים לטישין טעמנו את טעמה של האנטישמיות שלא היתה נפוצה בין הצ׳כים. סוח־רים יהודיים נקראו למטה המשטרה הפולנית. הם נחקרו ונשאלו למהות קשריהם עם יהודים אחרים.

סטודנטים פולניים הציבו משמרות לפני בתי־עסק יהודיים. הם נשאו כרזות אנטישמיות והעליבו את הלקוחות שניסו לפלס את דרכם לחנויות.

באביב 1939 הוחלט במשפחה שבעלי יסע כתייר לארץ־ישראל. אני הייתי אמורה להישאר בטישין, לשמור על תומי ולסייע לחותני ולחותנתי בחנות הגדולה.

כשנפרדנו בתחנת־הרכבת חשתי מועקה כבדה. ואלטר אימץ אותי בזרועותיו הארוכות ואני התא־פקתי ולא בכיתי. התביישתי להפגין חולשה נשיית בפני חותני שסקר אותנו בשמץ של חומרה.

"מה ההתרגשות? — אמר — ואלטר נוסע רק לכמה חודשים."

הרפיתי מבעלי ולקחתי את תומי מידה של המט־פלת. הילד עמד בשקט ושלח נשיקה מנומסת לואל־טר שעלה על הקרון. הרכבת החלה לזוז. חותני נופף במקל־ההליכה בתנועות קצובות. חותנתי נפנפה במטפחת צחורה. לפתע ראיתי את פוצי, כלב־השע־שועים של ואלטר, רץ בעקבות הרכבת, מנסה להשיג את הקרון המתרחק, מתייגע ונואש ושב שמוט־זנב על עקבותיו.

הוספנו לעבוד בחנות־הבגדים הגדולה שלנו "ג'נטלמן". קשה היה להשיג סחורה וחותני זיגמונט שמר במאמצים על מיבחר נאות. מדי־פעם נכנסו לחנות לקוחות, פולקסדויטשה ופולנים, בחרו גר־ביים, לבנים ובגדים מהודרים וביקשו לרשום את הסכומים הגבוהים "על החשבון". חותני שהקפיד עד לאותם ימים למכור את סחורתו "רק במזומנים" ניאות למלא את התביעות הקולניות. הוא אמר לחותנתי שניצבה ליד הקופה: "ואלי, רשמי בבק־

שה״. שלוותו הביעה חרדה והשלמה עם המצב.

מכרים צ׳כיים שחזרו מביקור בפולין סיפרו לנו, שהצבא הגרמני הונה בקירבת הגבול הפולני. פקידים פולניים ש״קנו״ מעילים ל״דרך״ ניסו להרגיע את חותני, שהיה מודאג ממה שפורסם בעיתונים. זב־נית גרמניה שעבדה אצלנו הראתה לי מכתב מחת־נה הגרמני מיום ה־22.8.1939. הוא כתב: ״נתראה בקרוב. אל תחששי. הצבא שלנו יכבוש את שלזיה ללא כל התנגדות.״

לאחר שבחנו את המצב החלטנו, כי מוטב לעזוב את טְיֶשין לזמן־מה. ארזנו את חפצינו וחותני, חו־תנתי ותומי נסעו לכפר־הנופש איבוניץ ליד קרוסנו (בפולין). סוכם, שאם אכן תפרוץ מלחמה ניסע לשם גם אני והדודה ז׳ני, שחייתה בביתנו. בינתיים הוטל עלי להשגיח על הבית ועל החנות.

בליל האחד בספטמבר 1939 נטשו אנשי המשט־רה הפולניים את אזור האולזה. בבוקרו של אותו יום נכנסו לשם הגרמנים. התושבים הגרמניים שהיוו חלק ניכר מן האוכלוסיה בטישין קידמו את פני הכובשים החדשים בשמחה גלויה.

שכני שהצליח להחביא את מכוניתו הציע לקחת את דודתי ואותי לעבר ביליץ. לבשתי בגדים חמים ומעיל־גשם והעליתי על כתפי תרמיל קטן שאותו נהגתי לשאת בטיולינו לבסקידים.

״הילדה, אנחנו מוכרחים לזוז!״ — שמעתי את קולו של שכני. העפתי מבט אחרון בחדרי, בווילונות שתפרתי, במיטה הזוגית ובמראה שבה השתקפה דמותי ויצאתי. ירדתי במדרגות־העץ המרווחות לע־בר דלת־היציאה. נעלתי את הדירה והטמנתי את המפתח עמוק־עמוק בתוך התרמיל.

"עלי — האיצה בי דודתי — ואל תביטי אחורה."

"בסדר, ז'ני" — אמרתי, אך לא יכולתי להימנע מהביט בבית הקטן והולך. פנייה חדה והבית איננו.

במכונית ישבו דחוקים אתנו כמה ממכרי. הנהג נסע לאט כשהוא מתמרן בין שיירות הפליטים וה־משמרות הצבאיים שבצידי־הדרך. באחד המחסומים של הצבא הפולני נצטווינו לרדת מן המכונית. הניי־רות שלנו נבדקו.

"האדונים היהודים נוסעים במכונית!" — צרח הסמל, שהיה אחראי על המחסום. "קחו את התר־מילים שלכם ולכו ברגל, בטרם אעצור את כולכם. את המזוודות השאירו במכונית" — הוסיף. "ממי־לא לא תוכלו לסחוב אותן."

נפרדנו מידידינו שהחליטו לחזור לטישין והתחל־נו לצעוד לכיוון ביליץ. נהג של מכונית זעירה, לאחר ששמע שאנו נשי קצינים פולניים הלוחמים בחזית, אסף את שתינו למכוניתו.

בשעות אחר־הצהרים הגענו לביליץ, לביתה של אמא. התחבקנו. חשתי את חומה זורם אלי, עוטף אותי ופרצתי בבכי. גם אמא בכתה. אחר־כך מחתה את דמעותיה ומיהרה אל המטבח. בעת שסעדנו את לבנו אמרה לי: "אל תדאגי, הילדה, אלוהים ישמור עלינו. אבא שבשמיים אינו פוסק מלהתפלל עלינו."

מאחר שרציתי מאוד להגיע אל תומי, נפרדתי מאמא. חבר של אחי, שמכוניתו עדיין לא הוחרמה, הסכים להסיע אותי לקראקוב — שם גרו אחותי רגה וגיסתי.

בערב הגענו לקראקוב. העיר היתה שרויה בחשי־כה. צופרי־האזעקה צפרו. הרחובות היו שוממים. כשעברנו ליד תחנת־הרכבת שמענו רעם של התפו־צצות. חשנו בהדף וראינו להבה ועשן כהה שעלו מאחד המחסנים. הודיתי לנהג ומיהרתי לעלות לדירתה של גיסתי במרכז העיר. דפקתי על הדלת ולא נעניתי. חזרתי ודפקתי בחוזקה. אשה זקנה הציצה מבעד לחריץ של דלת סמוכה ואמרה: "הם במרתף."

"נרד, ז'ני" — הצעתי. "אני אחכה כאן, ליד הדלת. עייפתי, הילדה."

"את יורדת איתי" — חזרתי בקול תקיף והדודה, שהתיישבה על המדרגות, התרוממה אט־אט והלכה בעקבותי.

גיסתי קיבלה אותנו בסבר־פנים יפות. "כבר מצו־יים אצלי כמה אורחים, אבל בשבילכם יימצא מקום, ודאי שיימצא." ואכן, משנדמו צופרי־האזעקה, נו־כחתי, שבעיקבות גיסתי עולים לדירה כעשרים גב־רים, נשים וילדים. שיירה דמומה של פליטים שבר־חו מבתיהם ומצאו מיקלט לשעה.

האזעקות התכופות והריצות מן הקומה הרבי־עית למרתף ייגעו אותי. הפעם הצעתי לז'ני שנישאר בדירה למרות הסכנה הכרוכה בכך. היא סירבה: "יש לך בן, הילדה — אמרה בפסקנות — בואי. אני ארד איתך." לאחר כמה ימים עברתי לגור אצל אחו־תי רגה, שגרה גם היא, כפליטה בקראקוב.

בראדיו הודיעו כי על כל הגברים לנוע מזרחה. הקריין לא פירש את דבריו ואנו, הנשים, חשנו מבו־כה ואזלת־יד. רחובות קראקוב היו מלאים פליטים שנמלטו מן האזורים שנכבשו על ידי הגרמנים.

החזית קרבה לקראקוב. אלפים ניסו לברוח מן העיר.

ביום רביעי אחד חזיתי במיצעד המוכר. הפעם צעדו יחידות גדולות. טורים של חיילי הוורמאכט ובעקבותיהם אנשי הס.ס. והגסטאפו. חיילי הוור־מאכט המשיכו במסע־הכיבוש. אנשי המשטרה והס.ס. נשארו בקראקוב. ראשית מעשיהם: הטלת עוצר ומאסר יהודים שנראו ברחוב. לאחר־מכן פש־טו על בתים יהודיים. החרימו חפצי־ערך ואסרו את הדיירים שהעזו למחות נגד ההחרמות.

מעתה אורגנו חיי היהודים באמצעות ה״יודנ־ראט״, שהוקם בצו השלטונות הגרמניים. אנשי ה״יודנראט״ נתבעו לגייס סכום כסף עצום ואנשים לעבודה. הכסף נמסר במועד והאנשים התייצבו ב־בוקר במשרדי ה״יודנראט״. רבים מן האנשים שיצ־או לעבודה לא חזרו לבתיהם.

ימים אחדים לאחר הכיבוש בזזו פורעים את בתי־הכנסת העתיקים שבקראקוב. כאשר תמה מלאכת הביזה העלו הגרמנים את בתי־הכנסת באש.

השלטונות הגרמניים פרסמו מדי־יום בראדיו ובעתונות גזירות חדשות. היהודים נצטוו לעזוב את בתיהם שבשכונות האמידות ולעבור לאזורים דלים יותר. נערך רישום רכוש היהודים שבארצות חוץ. הותר לכל יהודי להחזיק 2000 זלוטי בלבד. את שאר המזומנים צריך היה ״להפקיד״ בבנקים מסו־יימים. מי שנמצא בידיו מטבע־זר היה צפוי לעונש מוות.

לאחר שבועות מיספר של התארגנות פרסמו הגר־מנים הוראה שלפיה חוייבו היהודים לשאת אות־היכר — פס לבן ברוחב של עשרה סנטימטר ועליו

מגן־דוד כחול. יהודי שנתפס ללא האות הובל למש־טרה ונורה שם.

גזירה זו הצרה מאוד את צעדינו. מעתה יכלו לז־הות אותנו ברחוב. בחנויות סירבו למכור ליהודים. נותרה ברירה אחת: לקנות מידי האיכרים והמתוו־כים בשוק השחור. וכך קנינו כמויות זעומות של תפוחי־אדמה, קמח וביצים בעבור שטיחים פרסיים, כורסות וכלי־בית יקרים. האיכרים הפולניים נהנו מן העיסקות המוצלחות. תיאבונם גדל ומחירי המיצרכים האמירו.

נדמה לי שאני יכולה להכליל ולומר שמרבית האוכלוסיה הפולנית שבעה נחת מיחסם של הגר־מנים ליהודים. רבים הלשינו עלינו ושימשו מורי־דרך חרוצים בגילוי נכסים שהוסתרו. בעזרתם של הפולנים הצליחו אנשי הגסטאפו להתמצא תוך זמן קצר בעיר הגדולה. הם גילו את המחסנים של הסו־חרים היהודיים וידעו היכן גרים העשירים.

לא־אחת, כאשר הלכתי ברחוב בלי הפס הלבן, הייתי נוכחת בגילויי שמחה־לאיד מצד הפולנים למראה סבלם של היהודים. היו גם יוצאים מן הכלל, אך אלה היו מיעוט.

באותם ימים הגיעו אלינו שמועות מן הנעשה בערים אחרות בפולין. סיפרו שבפשמישל הובלו 600 יהודים אל־מחוץ לעיר. הם נצטוו לכרות לעצמם קברים ולהתפשט. אחר־כך פתחו עליהם אנשי ה־ס.ס. ביריות. בבז'וזוב נרצחו באותה שיטה כ־300 יהודים. עוד סיפרו שבמילצה נקראו כל היהודים להתכנס בבית־הכנסת ואז נעלו הגרמנים את הכני־סה והעלו באש את הבניין על יושביו.

לאחר ציפייה מרובה הגיעה אלי הבשורה המשמחת, שבני־משפחתי עדיין מצויים באיבוניץ. נפרדנו מאחותי, הסרנו את הפס הלבן ופנינו שתינו, הדודה ז'ני ואני, אל הכביש המוליך לקרוסנו. גרמני, נהג משאית צבאית, הסיע אותנו למחוז־חפצנו. הוא היה במצב־רוח טוב ורק הצטער, שנבצר ממנו לבלות בחברתנו. היה עליו להגיע בזמן אל מפקדת הגסטאפו בעיר.

מקרוסנו הלכנו כשלוש שעות ברגל לאיבוניץ. שם, בכפר־הנופש הקטן, חיכו לי חותנתי, חותני ותומי.

על שמחת הפגישה העיב מצב־בריאותה של ואלי חותנתי. מחלה אנושה כירסמה בה.

באיבוניץ התגוררנו בשני חדרים שהושכרו לנו על־ידי איכרה פולניה. אשה קאתולית זו, הגברת מאריה קנרובה, נהגה בנו בהגינות ובאדיבות. לאחר זמן, משהטבנו להכיר זו את זו, אמרה לי פעם: "גברת הופרט, כשאני מתפללת בכנסיה אני מבקשת מישו שישמור עליכם."

באביב 1940 קיבלתי מכתב מאחותי רגה שבקראקוב. נודע לה, שבידי חברת ספנות איטלקית מצויים כרטיסי נסיעה לארץ־ישראל לי ולתומי. בעגלת איכר שכורה נסעתי עם בני בן הארבע מאיבוניץ לקרוסנו. משם — ושוב ללא הפס הלבן — המשכנו ברכבת לקראקוב.

רק לאחר הקשות ארוכות נפתחה דלת דירתה של אחותי. "זו את, הילדה ותומי. טוב לראות אתכם וגם רע. בואו, היכנסו." הבטתי ברגה וכמעט שלא הכרתי אותה. היא רזתה מאוד ופניה היו חיוורות. רגה הצעירה והחיננית היתה לאשה זקנה למודת־סבל. אשה שניטל ממנה הרצון לחיות.

"לא פתחתי מייד, משום שעורכים אצלנו חיפו־שים. לפעמים, אם לא פותחים את הדלת, הם מוות־רים ופונים לדירה אחרת. הם לוקחים הכול. רהי־טים, שטיחים, תמונות, מכונות־תפירה, פסנתרים, בגדים. כל שמתנגד נורה במקום."

בפינת החדר ישבה רותי, בתה של רגה. תומי ני־גש אליה והשניים החלו לשוחח בשקט.

בבוקר ניגשתי לחברת־הספנות וביקשתי את הכרטיסים. כרטיסי־הנסיעה היו בידי הפקיד, אך אשרת־המעבר האיטלקית עדיין לא הגיעה. עורך־דין זריז השיג לי ב־500 זלוטי היתר־יציאה גרמני. המיטען שלי נבדק ואושר על־ידי אנשי המכס. באו־תו ערב בא פקיד המכס, בלוויית קצין גרמני, לדי־רתה של רגה ובדק את המזוודה שלי. הוא חזר ופתח את המזוודה החתומה והוציא כמה חפצי־ערך ובג־דים. "דרך צלחה, גברת — אמר בחיוך — ומוטב לא לדווח על הביקור שלנו."

שבועות חלפו. האשרה האיטלקית לא הגיעה. ביוני 1940, כאשר הצטרפה איטליה למלחמה, הוב־רר סופית שלא אסע לארץ־ישראל.

כשהחלטתי לחזור לאיבוניץ, ביקשה רגה שאקח איתי את רותי. "לילדה שערות בהירות. היא נראית כילדה פולניה." "ודאי" — אמרתי והבטתי בעי־ניה השחורות והיוקדות של אחותי — עיניים "יהו־דיות" שהורישה גם לרותי.

נסענו שלושתנו. מעתה היו לי שני ילדים.

באיבוניץ מצאתי את זיגמונט במצב־רוח קודר. הוא נדהם מהתבוסה המהירה של הצבא הצרפתי

וכאב את כאב נפילתה של פאריס. העיתון הפולני שהגיע אלינו מקרוסנו ציטט התפארויות של גנרלים גרמניים שהבטיחו לצעוד בחוצות לונדון מקץ שישה שבועות.

אחותי רוזה גרה בקשאנוב ואחותי רחל — בצ׳נ־סטוחוב, שנתפרסמה במינזרה העתיק. רחל כתבה לי כי היא ומשפחתה הועברו לרובע שהוגבל למגורי יהודים וכונה בשם העתיק־החדש: גיטו. היציאה מתחומיו ללא רשיון נאסרה. רחל סיימה את מכת־בה בבקשה: ״האם תוכלו לשלוח לנו מעט מזון?״

ארזנו קמח, סוכר חום, צלוחית של שומן־אווזים ועוד אי־אלו מיצרכים וכן סוכריות לילדים ובעלת־הבית הפולניה שלחה את החבילה בדואר המקומי. מישלוחים כאלו שלחנו מדי שבוע. לצ׳נסטוחוב וגם למקומות אחרים.

גיסי שבקשאנוב נאסר בשבועות הראשונים של הכיבוש הגרמני. הוא נשלח עם קבוצת גברים יהו־דיים לעבודה במיפעל תעשייתי בסמוך לאושוויץ. אחותי רוזה, אשה נאה ואמיצה, סירבה לשמוע בעצת מכריה ונסעה בעקבות בעלה. מזלה שיחק לה. פקיד גרמני שעבד במיפעל התרשם מן האשה היפה ומסכום הכסף שמסרה לו ומחק את גיסי מרשימת הפועלים. רוזה וגיסי חזרו לקשאנוב. הם בירכו ברכת ״הגומל״ ולא נילאו מספר על הנס שאירע להם.

חלק גדול מן האזור שבו היתה כלולה קשאנוב צורף לרייך הגרמני הגדול. ליהודים באזור זה ניתנו בראשית שנות הארבעים זכויות מיוחדות. הוענקו להם כרטיסי־מזון שאיפשרו קניות במחיר הרשמי. אולם ״חיי שלווה״ אלה לא ארכו. הגרמנים אסרו

את היהודים העשירים ולאחר זמן־מה היו שולחים למשפחות הודעות על מות יקיריהם מטיפוס. בהערת שוליים היו מוסיפים, שאת אפרו של הנפטר ניתן לקבל בתמורה לתשלום סמלי של עשרה מארקים.

בני־משפחתי, שחיו ברובם בגיטאות, ניסו לקבל עבודה. הם קיוו, שאם יעבדו בחריצות יצליחו להציל את חייהם ואת חיי יקיריהם. באותם ימים לא שיער איש כי מופעלת בשיטתיות תוכנית השמדה מדוייקת לכל פרטיה.

מצב היהודים בפולין הוחמר בצורה ניכרת בעקבות ההתקפה הבלתי־צפויה של הצבא הגרמני על רוסיה ביוני 1941.

באיבוניץ

בכפר הקטן איבוניץ, שבו מצאנו מיקלט, ישבו כ־70 יהודים, רובם נשים וילדים. הגברים ברחו לעבר הגבול הרוסי. הסדרים החדשים נתנו את אותותיהם. קומיסר גרמני הגיע לכפר והוטל עליו לבצע את "חוקי היהודים". הוראתו הראשונה היתה: פינוי כל היהודים מאיבוניץ תוך עשרים וארבע שעות.

התחלנו לארוז. חותני שהתיידד עם מפקד המשטרה הפולנית אולש — הוא תירגם בשבילו מיסמכים מגרמנית — מיהר להיוועץ בו. הלה היה הפעם רשמי יותר ומסוייג. מרבית הסמכויות שלו, טען, הופקעו מידיו. הקומיסאר הגרמני הוא המחליט. אבל — הוסיף הוא בלחש — יש אומרים שאפשר "לקנותו".

הלכתי איפוא למשרדו של הקומיסאר ובידי אילה בגדים שהבאנו מטישין. הוא התבונן בחולצת־המשי, בגרביים הסרוגים ובעניבה וטמן אותם במגירת־שולחנו. אחר־כך הציע לי כסא ושאל לרצוני. סיפרתי לו בגרמנית על משפחתנו וביקשתי שיתיר לנו להישאר באיבוניץ. ותשובתו של הקומיסאר הפתיעה אותי: "אין לי התנגדות שכל היהודים יישארו עוד זמן־מה באיבוניץ. מיפקדת הגס־

טאפו בקרוסנו עסוקה בעניינים חשובים יותר. אם הגברת מבקשת, אעכב את הצו.״ הוא קם מכסאו. גם אני קמתי על רגלי. לרגע הרגשתי הקלה. אושר. אחר־כך חשתי שוב את האחריות המוטלת עלי. את ההכרח לנצל את שעת־הרצון שהזדמנה לי. ״אדוני הקומיסאר — ביקשתי — האם אוכל להביא לאי־בוניץ כמה מבני־משפחתי המצויים בקראקוב ?״ ״כמה ?״ — שאל. עלי להחליט מהר. לא להגזים. אבל אולי אפשר להציל עוד מישהו. ״את אמא. את רגה, את מרקוס ו...״ ״כמה ?״ שתקתי. ״את רש־אית להביא את השלושה. מזכירתי תדפיס לך רש־יונות־מעבר. אנחנו איננו כה רעים כפי שמספ־רים״, — צחק. צחוק קטוע. מתכתי. מפחיד.

צחוקו של הקומיסאר ליווה אותי בדרכי מבית־המועצה, דרך הרחוב הראשי של הכפר ובמעלה הגבעה, שם עמד ביתנו. צעדתי מהר כשהבשורה הטובה והצחוק, מתנגנים בי חליפות. ״מותר לכל יהודי איבוניץ להישאר עוד זמן מה...״ ומה יהיה אחר־כך ?

שמחנו מאוד לפגוש את אמא ואת רגה ומשפח־תה. אמא, שכל ימיה עבדה, השתלבה בכל עסקי הבית וטיפלה גם בתומי וברותי. שני הילדים שיחקו בבית וטיילו ביער שגבל בחצר שלנו.

את המושג ״טראנספורט״ (משלוח, גירוש) שמע־תי לראשונה בקרוסנו. אנשי ה״יודנראט״ בקרוסנו דיברו בלחש על ה״טראנספורטים״. איש לא ידע פרטים מדוייקים, לאן נשלחים האנשים ומה עולה

בגורלם. מווארשה כתבו לנו ידידים, כי המגורשים מקבלים שלוש כיכרות־לחם וצלוחית דבש וכי הגירסה הרשמית אומרת שהם נשלחים לעבודה בבתי־חרושת במזרח־אירופה. מצ׳נסטוחוב כתבה לי רחל, שה״יודנראט״ קיבל פקודה להכין רשימה של יהודי הגיטו וכי על כולם להתכונן ל״טראנספורט״. ״בגיטו שוררת פאניקה״ — כתבה. ״לך, הילדה, אני יכולה לספר: גם אני מבוהלת, יקרה שלי. שלום לכולם ונשיקות לאמא, לרגה ולילדים. כמה טוב שאתם שם ביחד.״

זמן־מה לאחר־מכן נקראתי למשרדו של הקומיסאר הגרמני. גם הפעם לקחתי איתי כמה מתנות שחותני שמר לעיתות חירום. הקומיסאר לא נגע בחבילה ששמתי על שולחן־הכתיבה שלו. ״אני רוצה להראות לך, דבר־מה״ — אמר. הסתכלתי. על השולחן היה מונח מכתב רשמי חתום בחותמת מיפקדת הגסטאפו בקרוסנו. היה זה צו שהורה על היהודים לצאת מהכפרים שבאזור ולעבור לגיטו בעיר רימנוב.

״האם... האם...״ — גמגמתי. ״הפעם לא אוכל לעשות דבר״ — אמר והושיט לי את ידו. ״מחר בבוקר אפרסם הודעה שכל היהודים חייבים לעזוב את איבוניץ.״

בבית הסתגרתי עם חותני ומסרתי לו את דברי הקומיסאר. זיגמונט שתק זמן־מה. העביר את ידו על מצחו, על שפמו הגזוז. אחר אמר בתקיפות: ״חיזרי אל הקומיסאר ובקשי אותו שיתקשר בטלפון עם מיפקדת הגסטאפו בקרוסנו וישאל, אם מגרשים גם את הצ׳כים. ושלא יזכיר את המלה יהודים.״

חזרתי אל משרדו של הקומיסאר. הוא הופתע, אך ניאות להקשיב לדברי. משמשע את עצתו של חותני העיר: "שׂכל יהודי!" והוסיף: "יש בכך סיכון מסויים. כן. זה מסוכן." "כבודו כבר התנסה בוודאי בסכנות גדולות מזו?" — ניסיתי להחניף לו. "כן, כן — רטן — אנסה. לגרש את הצ׳כים. נכון? את הצ׳כים."

הקומיסאר התקשר עם מטה הגסטאפו וחזר על השאלה שניסח חותני. "אידיוט! — שמעתי קול צורם שהידהד מבעד לשפופרת — מי אמר לך לגרש צ׳כים?!" השיחה נותקה.

על סמך שיחת טלפון זו הוציא הקומיסאר אישור לבני־משפחתי שהיתה להם אזרחות צ׳כית להישאר באיבוניץ. שאר היהודים, וביניהם גם רגה ובעלה, נאלצו ללכת לרימנוב. את אמא ואת רותי הסתירה בעלת־הבית שלנו, גברת קנרובה.

באחד מימי אוגוסט 1942 החמים, קיבלתי פתק מחבר של מרקוס, בעלה של רגה. הוא כתב: "קרה אסון, הילדה. בואי לרימנוב." הראיתי את הפתק לחותני ולפי עצתו פניתי לאולש, מפקד המשטרה הפולנית באיבוניץ. הוא, שעזר לא־אחת ליהודים, הציע עצמו להילוות אלי לרימנוב. "אם אלך איתך במדי המשטרה, לא יבדקו את הניירות שלך." הודיתי לו והוא הניד בראשו כאומר: מה אפשר לעשות?

למחרת יצאנו לרימנוב. הלכנו ברגל, בשביל־הרים. בדרך פגשנו אנשים מעטים. כשהגענו לעיר ניגשנו לביתו של קצין משטרה פולני, ידידו של מר אולש. הוא סיפר לנו על חיסול הגיטו.

וזה היה סיפורו:

"ראש הגסטאפו בקרוסנו ביקר לפני כמה ימים ברימנוב. הוא דרש מאנשי ה'יודנראט' סכום כסף גדול, 50 זוגות מגפיים וכמות ניכרת של אריגים. כופר־נפש זה, הבטיח, ימנע את הגירוש. ה'יודנראט' עשה כל שהיה ביכולתו והכופר הובא למטה הגס־טאפו במועד שנקבע. כאשר שב יושב־ראש ה'יודנ־ראט' מקרוסנו לגיטו רפתה המתיחות. האנשים נהרו לבית־הקברות להשתטח על קברי הצדיקים, להודות על 'הנס' ולבקש עזרה ורחמים.

"יום לאחר מכן בשעה חמש בבוקר, הוקף הגיטו על־ידי חיילי הס.ס. ואנשי הגסטאפו. היהודים נצ־טוו להתכנס תוך חצי שעה בכיכר השוק. נאמר להם, כי כל מי שיימצא בביתו יירה במקום. היהו־דים דייקו. הם התייצבו. ניתנה הוראה להסתדר בשלשות ולכרוע על הברכיים. הם כרעו. חיילי הס.ס. עברו בין השורות, בעטו באנשים והיכום בקתות הרובים."

איש־שיחנו השתתק לרגע, אך מר אולש ביקש שימשיך בסיפורו.

"הם נצטוו למסור את כספם ואת תכשיטיהם. המסרבים נורו. לאחר־מכן הובדלו הילדים, החל־שים והזקנים. חיילים זירזו אותם לעלות על משא־יות והם הוסעו מן המקום. חלפה שעה והמשאיות שבו. ריקות ומוכתמות בדם.

"ליושב־ראש ה'יודנראט' הוסבר כי מאה גברים צעירים, שעבדו בחברת 'קירהוף' בסילול כבישים, לא יגורשו. כן היה בדעתו של מפקד הגסטאפו להשאיר כחמישים נשים צעירות שעבדו בסביבה. אבל כאן התערב אחד מראשי הכפרים הפולניים

ואמר שאין לו צורך בנשים יהודיות בתחום־שיפוטו. הערה זו חרצה את גורלן של הנשים.

"בעיצומה של הפעולה, בעוד החיילים החמו־שים מסתובבים בין השורות, קם לפתע איש יהודי מכריעתו. היה זה דוקטור פינק בן הארבעים. הוא עמד זקוף ובשלחו יד מאשימה לעבר אנשי הגס־טאפו צעק: 'רוצחים! פושעים! חיות טרף! עוד תשלמו בעד פשע זה. ניצחתם אותנו, את היהודים החלשים. אך אתם תפסידו במלחמה נגד בעלות־הברית. נגד אמריקה, אנגליה ורוסיה. אני גאה שנולדתי יהודי. אני גאה למות כאדם ישר. אינני מקנא בכם, גרמנים. סופכם בוא יבוא.' אנשי הס.ס. נדהמו לרגע. האדם הגאה הביא אותם במבוכה. אחר־כך רמז מפקד הגסטאפו לאנשיו ושלושה מהם הסתערו בקתות רובים על דוקטור פינק. הגבר הא־מיץ הוכה עד מוות. אך דבריו מהדהדים עדיין באוזני. תמיד יהדהדו.

"הגרמנים הציעו ליושב־ראש ה'יודנראט' מר שפירא ולבני־משפחתו לעבור לגיטו קרוסנו. מר שפירא סירב לקבל הצעה זו והצטרף לבני־קהילתו.

"בשעה חמש אחרי־הצהריים נצטוו מאות האנ־שים והנשים שנותרו בכיכר להסתדר בחמישיות. חיילים גרמניים ליוו אותם לתחנת־הרכבת. רכבת־משא ארוכה חיכתה למגורשים במסילה צדדית. החיילים דחקו אותם לתוך קרונות־המשא והגיפו את הדלתות. אין אני יודע כמה אנשים מתו בקרו־נות. היה חם. מים לא ניתנו להם. הקרונות עמדו על המסילה ברימנוב שני לילות ושני ימים. כששאל־תי, מדוע אין מסיעים אותם מן המקום, אמרו לי שמחכים לטראנספורט מגיטו קרוסנו.

״אותם מאה גברים העובדים בחברת ׳קירהוף׳ שוכנו בבית־ספר ישן מחוץ לעיר. אני מוכן לעזור לכם להגיע לבניין. אני מוכן לעזור. מוכן.״

אשתו של הקצין הפולני הביאה לנו קפה חם ומהביל.

״תני לנו גם בקבוק וודקה ושלוש כוסות. גם הגברת תשתה. היא חשה לא בטוב.״

משהגישה האשה את המשקה החריף וחזרה למטבח פלט מארחנו: ״חיילי הס.ס. רצחו ילדים קטנים. הם רוצצו את גולגולות התינוקות אל עמודי הטלגרף. הגברת אינה כועסת שאני מספר לה זאת. אני איש קאתולי, גברתי, ואני שואל את עצמי מדוע הם עשו זאת?״

מפקד המשטרה אולש סייע לי לקום ממקומי ותמך בי בדרכנו אל־מחוץ לעיר. לאחר הליכה של כשעה הגענו למיבנה מוארך שחלונותיו נעקרו ובגג־הקש שלו ניבעו פרצות רבות. שני שומרים שהכירו את הקצין הפולני פתחו לפנינו את הדלת הנעולה והניחו לנו להיכנס לפרוזדור הארוך.

תחילה לא ראיתי דבר. שמעתי רק מלמול עמום ואנחות. ריח חריף של זיעה ושתן עלה מן החדרים. נתקפתי בבחילה. מר אולש שם לב שאני קורסת תחתי והציע שנצא החוצה. סירבתי ונכנסתי אל החדר הראשון. היו בו כעשרים גברים. חלקם שכבו על מזרני־קש. אחרים ישבו על הריצפה כשהם תומ־כים את ראשם בידיהם. ישבו ובהו בחלל. אדם אחד דיבר בקול חדגוני כמתפלל: ״היה כל־כך חם. הקרונות עמדו חתומים. והם היו בפנים. פייגל׳ה. ונחום הקטן. ואיציק. אדים היתמרו מחורי הא־וויר. והם היו בפנים. פייגל׳ה. ונחום הקטן. ואי־

ציק. ואני עמדתי בחוץ. והם היו בפנים. פייגל'ה..."

עברתי בחדר והתבוננתי בפני הגברים המיוסרים. עצב שאין להפיגו נשקף מעיניהם הכבויות. המחשבה על גורל ילדיהם ונשותיהם הביאה אותם אל־סף הטירוף.

בחדר השני הכיר אותי אחד הגברים. הוא התרומם בקושי מן המזרון ולחש: "מרקוס שם. בפינה ליד החלון. הוא חולה, גברת הילדה, חולה מאוד."

בקושי רב הצלחתי לזהות את גיסי. הוא שכב מדמדם והיה מאבד לפרקים את הכרתו. רק כאשר קראתי פעמים מיספר בשמו הרים את ראשו והביט בי בעיניו חסרות הברק. "את כאן, הילדה, — מילמל — ורגה... רגה איננה. רציתי ללכת איתה. למות איתה. הגרמנים לא הסכימו. אמרו שלא נדאג. שהנשים נשלחות למקום־מיבטחים. שעוד נתראה. לא, הילדה. אני לא אראה עוד את רגה. לא אראה."

"רותי נמצאת אצלי, — ניסיתי לעודד את רוחו — היא מרגישה טוב. משחקת עם תומי."

"טוב. טוב. לפחות רותי ותומי. ואת, הילדה. לפני שלקחו את רגה היא אמרה לי: 'שמור על עצמך. שיהיה לרותי אבא. אני לא רוצה לחיות. אין צדק בעולם. אין. נס היה צריך להתרחש.' רגה נתנה לי טבעת יקרה, שהחביאה. את הטבעת נתתי לה בשעת אירוסינו. 'בשביל רותי, — אמרה — לי אין צורך בטבעת. אינני רוצה להינצל.' הנה. קחי את הטבעת ותני אותה לרותי. הגידי לה שלום בשמי ובשם רגה."

מרקוס דימדם רגעים אחדים. הוא קדח. הוצאתי כמה מיצרכי מזון שהבאתי איתי ושמתי אותם ליד המזרון שלו. משבה אליו הכרתו חזר והביט

בי: "כשלקחו את רגה הלך לבי איתה. לשם. לקרו־נות. חברים רצו לשלוח אדם בעקבות הרכבת. אין טעם בכך. משם אין חוזרים. הילדה. תגידי לי את, למה הענישו אותנו כך. למה אלוהים הירשה זאת?"

לא יכולתי לנחם את מרקוס. מכאובי היה אנוש כמכאובו. גדלתי עם רגה. חילקנו שמחה וצער. אהב־תי אותה.

ישבתי ליד גיסי. העברתי את ידי על מצחו הלו־הט ושתקתי. מר אולש שיצא לזמן־מה חזר ואותת לי שעלינו ללכת. מרקוס דימדם שוב ואני ניצלתי את הרגע וברחתי מן החדר.

שעה ארוכה צעדנו במהירות בשביל שהוביל לאי־בוניץ. משקרבנו לכפר ביקשתי את מר אולש שלא יספר דבר לחותני. החלטתי לחכות כמה ימים ולא לגלות לבני־משפחתי את ששמעתי וראיתי ברימנוב.

כאשר הגעתי לאיבוניץ כבר ידעה אמא מה קרה ברימנוב. בהיעדרי הגיעה לביתנו גלויה ששלחה רגה: "הילדה יקרה. אני בתחנת־רכבת. פועל רכ־בת, שרחמיו נכמרו למראה סבלנו, הבטיח לשלוח אליך שורות אלה. בקשתי האחרונה: שמרי על רותי ועל אמא. לי אל תדאגי. חיי בטוב. אין טעם להגיד להתראות. המוות קרוב מדי. באהבה — רגה."

במשך היום לא אמרה אמא דבר. רק בערב, לאחר שהשכיבה את רותי לישון התייחדה איתי ובקשה שאספר לה מה ראיתי ברימנוב. לא יכולתי להתאפק וגוללתי לפניה את הסיפור כולו. אמא

בכתה חרש. אחר פלטה: "אני התחבאתי. ורגה הלכה."

יום לאחר שקיבלנו את גלוייתה של רגה הביאה בעלת־הבית שלנו מן הדואר מכתב מאחותי השניה רוזה. רוזה כתבה שהיא ומשפחתה עתידים להי־שלח מקשאנוב אל יעד בלתי ידוע. "שמעון ואני העובדים בבתי־מלאכה יכולנו להינצל הפעם, אולם בחרנו להצטרף למגורשים משום שסירבנו להיפרד מבננו רומק, שהיה צריך להישלח בטראנספורט."

ימים אחדים לאחר־מכן הגיע מכתבה של אחותי הבכורה רחל מצ'נסטוחוב: "זהו אות החיים האח־רון שלנו. כמה טוב שלפחות את, הילדה, ותומי, תינצלו ותזכו לראות את יום הנקם. אם אמנם תזכי לכך — זכרי אותנו. נשקי את אמא ואת כל יקירי־נו. אחותך — רחל."

אמא שמעה את הבשורות המרות ולא התלוננה. רק בלילה, כאשר חשבה שכולם ישנים, שמעתי אותה מתפללת בדביקות ומייבבת בקול חנוק. ביום טיפלה ברותי נכדתה. השתים הסתתרו בעליית־הגג ורק בערב העזו לרדת לדירה, לאחר שנעלנו את הדלתות והגפנו את התריסים.

רבים מידידנו ומכרינו שלחו לנו מכתבי־פרידה. מעטים השיגו מיסמכים שאיפשרו להם להתחזות כארים. ספורים, האמיצים שבהם, הצטרפו לפרטי־זנים שביערות.

עזרתן של המעצמות הגדולות, לה ציפו כולם, בוששה לבוא.

סתיו 1942. מבחוץ נשמעו חבטות גרזן. בנה של בעלת־הבית ביקע עצים להסקה. אנו ישבנו בחדר. חותני קרא ספר. ז׳ני ואני סרגנו גרביים לילדים. לפתע שמענו טרטור מכונית שטיפסה במעלה הגבעה. הזהרתי את אמא ואת רותי וחזרתי למלא־כתי. צעדים הדהדו. קולות גברים. קול שקט ומת־נצל, שאותו היכרנו — קולו של מר שלר ראש הכפר וקול צורם וזר. הקולות קרבו. הדלת נפרצה. בפתח עמדו קצין גסטאפו, שני שוטרים פולניים וראש הכפר, שהיה מיודד איתנו. התרוממנו ממקומנו. חותני אמר: ״בוקר טוב, רבותי.״ מר שלר רצה להשיב על הברכה אך מבטו של קצין הגסטאפו הרתיע אותו.

״ומה אני רואה? — צעק הקצין — יהודים יושבים בנחת וקוראים ספר. ואנחנו, בקרוסנו, חשבנו שהאזור נקי מיהודים.״

״יש לנו אזרחות צ׳כית ו...״ — ניסיתי להסביר.

״לשתוק! ולהזדרז. אני רוצה לראות תוך חמש דקות את כל התכשיטים על השולחן. ואם יש לכם בולים — תביאו אותם. הם נחוצים לנו.״

בעוד אנו אוספים את התכשיטים ואת אוסף הבולים של חותני, פשטו שני השוטרים על חדרינו. הם הוציאו מתוך הארון כלי־מיטה, לבנים ובגדים ונשאו אותם אל המשאית שהמתינה בחוץ. אחר הגיע תורם של השטיחים הפרסיים ושל כלי הבדו־לח והחרסינה. קצין הגסטאפו, שמאוחר יותר הת־ברר לי כי שמו רומנסקי מיסלו, ציווה על השוט־רים להחרים גם שתי מזוודות גדושות מיצרכי־מזון שקרובינו בארצות־הברית שלחו לנו. כשהערתי לו שהמיצרכים נשלחו בצורה רשמית ועברו את ביקו־

רת השלטונות הגרמניים בקרוסנו, אמר שיבדוק את העניין. "מכל מקום, אתם לא תישארו כאן זמן רב" — צרח. "ועכשיו תוכלו לנוע ביתר קלות. לא תצטרכו לשאת חפצים רבים כל־כך." הוא יצא ובעקבותיו נחפזו השוטרים ומר שלר הנבוך.

כעבור שבוע חזרו אלינו מר שלר ושני השוטרים. הם החזירו את שתי המזוודות עם מיצרכי־המזון. ראש־הכפר הסביר, שקצין הגסטאפו רומנסקי נוכח באמיתות דברי וציווה להחזיר לנו את המזוודות.

הגרמנים התייחסו ברצינות לכל עניין שבו היו מעורבים גורמי־חוץ. אילו התערבו המעצמות הג־דולות והיו מפעילות את השפעתן, היה נחסך דם יהודי רב.

החדרים המרוקנים ואזהרתו של קצין הגסטאפו עוררו בנו חרדה. חשנו כי הגירוש מתקרב. בכל הא־זור נותרו רק יהודים מעטים. חלקם רוכז בגיטו קרוסנו. אחרים עבדו במחנה, ברימנוב. שמועה שה־גיעה לאוזנינו בישרה שהגרמנים מתכוננים לחסל מחנה זה.

עברו שלושה חודשים מאז גורשו אחיותי ובני־משפחותיהן. לא שמענו מהם דבר. ביקשתי את מר אולש לנסות ולברר מה עלה בגורלם של היהודים שהועלו על הרכבת ברימנוב. הוא שאל כמה מידי־דיו בקרוסנו. הללו, שתמהו על התעניינותו והציעו לו לעסוק בענייניו, ידעו רק שהמישלוחים עוברים דרך רוה־רוסקה לעבר בלזץ. שם אבדו העקבות. מר אולש שמע בקרוסנו שמועות שעברו מפה־לאוזן. דיברו על מחנות שבהם מצויים תאי־גזים. אמרו שהגרמנים דוחקים את היהודים פנימה ואחר־כך פותחים את ברזי־הגז. הפועלים היהודים שעבדו

בבתי־המלאכה בקרוסנו, ניקו ותיקנו בגדים שהגיעו אליהם מוכתמים בדם.

מר אולש טען שמדובר בשמועות זדוניות. רצינו להאמין לדבריו. דבקנו בתקווה שיקירינו עובדים הרחק במזרח־אירופה וכי אין באפשרותם לכתוב לנו מכתבים.

החשש שגם אותנו יגרשו בעוד זמן־מה הביא אותי להחלטה למסור את רותי למינזר שבחסותו היה גם בית־יתומים. אשתו של מר שלר הסכימה ללוות אותי למינזר, כשנים־עשר קילומטר מאיבוניץ. "אם־המינזר — הבטיחה הגברת שלר — מכירה אותי. היא לא תשיב את פני ריקם."

חדרה של אם־המינזר היה רחב־מידות. על אחד הקירות היו תלויים צלב עשוי כסף ותמונה עתיקה של מרים עם תינוקה. גברת שלר הציגה אותי כידידה פולניה שבקשה בפיה. אם־המינזר אותתה לי לומר את דברי.

"בביתי מסתתרת ילדה יהודיה שהוריה גורשו. האם תסכימי לקבל אותה לבית היתומים?"

אם־המינזר שתקה.

"הילדה היא בת שש. בהירת־שיער. אמה השאי־רה בידי סכום כסף אשר יכסה את ההוצאות שלכם."

אם־המינזר החליפה מבטים עם הגברת שלר.

"חיי הילדה בסכנה — אמרתי כמעט בתחינה — ואם יש צורך את רשאית להטביל אותה. לאחר המלחמה הודיעי, בבקשה, לקרוביה שבארצות־הברית. הכתובת מצויה בידי."

היא דחתה את ידי המושטת והשיבה בקול שקט אך החלטי: "אנחנו איננו מעוניינים להציל חוט־אים יהודיים."

"אבל גברתי — התפרצתי — גם ישו שלנו היה יהודי והוא דגל בעיקרון של 'ואהבת לרעך כמוך!'"

אם־המינזר בחנה את פני בעיניים צוננות ורמזה לגברת שלר כי שיחתנו הגיעה לסיומה.

הילדה רותי האובן מתה, יחד עם אמי, בתאי־הגזים בראשית שנת 1944. המינזר שהזכרתי שוכן בכפר מייסצה פיאסטובה (Miesce Piastowa) בין קרוסנו לאיבוניץ.

באיבוניץ גרה עימנו המטפלת הצ'כית של תומי, הלה, אשר באה עם חותני מטישין. משהוצא הצו שאסר על יהודים להעסיק נוצרים עברה הלה לעבוד בבית־מרקחת מקומי שאחד הפולנים תפס לאחר בריחת בעליו היהודי. מחירי התרופות האמירו בימי המלחמה והרוקח החדש התעשר במהירות רבה.

המטפלת שלנו טיפלה בבנו של הרוקח והיתה מנקה את בית־המרקחת. היא ישנה אצלנו ויחסינו הוסיפו להיות ידידותיים. באחד הערבים סיפרה לנו הלה על שיחה ששמעה בעת שניקתה את בית־המרקחת. ילדה כבת חמש נכנסה פנימה בכוונה להישקל. לפני־כן היא ביקרה במקום עם אמה והכירה את הרוקח. "מה שמך, ילדתי?" — שאל אותה הרוקח, בשעה שסייע לה להישקל. "אווה מריה" — השיבה. "ולפני כן?" — הוסיף לשאול בקול ידידותי, אבהי. "מלבינקה" — אמרה חרי־

רותי האובן

שית. לפתע השפילה הילדה את עיניה וכתופסת עצמה בטעותה ברחה מבית־המרקחת.

הרוקח הפולני ואשתו החליפו מבטים. חשדם התאמת.

"ואת — פנה הרוקח לְהלה — מה זה נעמדת לך ככה ? אצלי אין משלמים לך כדי שתפתחי אוז־ניים בשעה שהאדונים מדברים."

חותני היה סבור שיש להזהיר את אמה של היל־דה. דודתי ז'ני קיבלה על עצמה את המשימה הבלתי־נעימה. משמסרה ז'ני את דבריה של המט־פלת לאם נפלו פניה של האשה. בתה הקטנה שהא־זינה לדברים עמדה בפינה ובכתה. היא ציפתה לש־מוע את דברי־התוכחה של אמה. חיכתה לעונש. "בואי, מלבינקה" — אמרה ואימצה את הילדה אל חיקה. "אנחנו יהודים מלבוב" — ספרה לז'ני. "בעלי נורה על־ידי הגרמנים ומשפחתי גורשה. רק מלבינקה ואני שרדנו. השגתי תעודות אריות והע־מדנו פנים שאנו פולנים. זהו המקום הרביעי שאליו אני נמלטת. בכל פעם שנדמה לי כי מצאתי מיקלט קורה משהו ואני נאלצת לברוח שוב. האמיני לי, גבירתי, לולי מלבינקה הייתי כבר מזמן שמה קץ לחיי. כוחותי כלים וגם הכסף ודברי־הערך שבידי מתמעטים. אך למען מלבינקה..."

יום ה־14.11.1942. למחרת חל יום־ההולדת של חותני ושלי. מזה שבע שנים נהגנו לחגוג אותו בצוותא. גם הפעם אפתה אמא בלילה עוגה. הח־לטנו לערוך בערב חגיגת יום־הולדת ולשמח את תומי ואת רותי.

בשעות אחר־הצהריים הגיע למשרד המשטרה באיבוניץ קצין גסטאפו ודרש ממפקד המשטרה הפולנית מר אולש שיוביל אותו אלינו. מר אולש שחשש שאיש הגסטאפו ימצא את אמי ואת בת־אחותי, הציע לו כוסית־שנאפס ואמר שהוא מוכן לחסוך לו את הטירחה. ״אני אביא לך את הארבעה מחר בבוקר לקרוסנו.״ ״בסדר. בעשר בדיוק. הע־לייה לביתם הורסת את המכונית שלי. מתי תלמדו לסלול כבישים הגונים?״ ״כמצוותך, המפקד.״ ״ועוד משהו, אולש. גונב לאוזני שמצויה אצלכם בכפר עוד יהודיה אחת עם בת. מתחזה כפולניה כשרה.״ ״אדוני?״ ״לא חשדתי בך שאתה יודע, אולש. גש לבית־המרקחת. קנה לך אספירין ושאל את הרוקח. עוד כוסית־שנאפס ואני זז. היה לי יום מעייף.״

מר אולש הזדרז לעלות במעלה הגבעה אל ביתנו ולמסור לנו את הבשורה המרה. ״יש תקווה — הוסיף — שלאחר שיבדקו את התעודות שלכם יניחו לכם ללכת.״ דברי ידידנו אולש לא היה בהם כדי לנחם אותנו. הבינונו, שאם מזמינים את כולנו לגסטאפו, אין זו רק בדיקת מיסמכים שיגרתית.

בערב ירדה אמא מעליית־הגג כשהעוגה בידה. ״אני יודעת. שמעתי את מר אולש. בואו, ילדים. הדליקו את הנרות. אחר־כך נתפלל כולנו. גם אתה, זיגמונט. הערב אקרא לך: שלמה. אני מקווה שאינך מתנגד.״ ״לא, בלומה. אינני מתנגד. אבל תצטרכי ללמד אותי את התפילה.״

בכלא קרוסנו

למחרת הסיע מר אולש את חותני, את דודתי, את תומי ואותי לקרוסנו (חותנתי ואלי נפטרח כשנתיים לפני־כן). בידי כולנו היו דרכונים צ׳כיים.

הגענו לקרוסנו בבוקר גשום וקר. מאחר שהקדמנו מעט הוביל אותנו המפקד הפולני למר שכנר, מכונאי יהודי, בעל מוסך, שטיפל במכוניות של הגסטאפו והותר לו, כתמורה, להיות מחוץ לחומות הגיטו. ידענו שמר שכנר מסיע לעיתים את מפקד הגסטאפו ויש לו קשרים עימו. סיפרנו לו על ההזמנה למטה הגסטאפו ושאלנו אם יהיה מוכן לומר מלה טובה עלינו. תומי בן השש ניגש אל המכונאי וביקש: ״מר שכנר, עזור לנו. אל תשכח אותנו.״ מר שכנר היה נרגש: ״יש לי בן בגילך, תומי. אני אזכור אתכם.״

מר שכנר הציע שנשאיר אצלו במוסך את דברי־הערך שהיו בידינו. ״אשמור לכם את החפצים — אמר — בגסטאפו ממילא יקחו מכם הכול.״

בבניין הגסטאפו קיבל אותנו הקצין בשמחה גלויה. ״ובכן, עד־עכשיו ביליתם בנעימים. אצלנו לא כל־כך שמח. תנו את התעודות ומלאו את הטפסים.״ מילאנו. הקצין ציין כי חותני ואני בחרנו לעצמנו מתנת יום־הולדת מוצלחת. לאחר הרישום בדקו אותנו. חיפשו תכשיטים, כסף. דודתי ז׳ני, תומי ואני

הועברנו לאגף הנשים. חותני זיגמונט נלקח אל אגף הגברים.

דלת־הברזל ננעלה בחריקה מאחורינו. מצאנו את עצמנו בתא קטן וטחוב. ז'ני ואני היינו מדוכאות. רק תומי שמר על מצב־רוח טוב. הוא בטח במר שכנר, שהבטיח לעזור לנו.*

בערב נפתחה הדלת. סוהר מסר לנו פינכה עם מרק כרוב. לאחר כשעה חזר. בראותו שלא נגענו במרק המצחין, צחק. "בעוד יום־יומיים תתחננו לצלחת מרק." השכבנו את תומי על המעיל שלי והתיישבנו על דרגש־עץ שעמד בפינת התא. במזרני הקש שרצו כינים.

באותו לילה שרר שקט גמור בבית־הסוהר.

בבוקר הוכנסה לתאנו אשה זקנה. פינינו לה מקום על הדרגש והיא התכנסה בפינתה. האשה לא דיברה. ניכר היה, שלבה נתון לענייניה, לעו־למה. ישבנו כך שעות ארוכות. לפתע רמזה לי ז'ני כי עין סקרנית בוחנת אותנו מבעד לאשנב הקטן שבדלת. אחר־כך שמענו קול אשה בפולנית: "תני לי את האפודה שלך." "מדוע לתת לך? הרי קר פה. ולי יש רק אפודה אחת." "תני. ממילא לא תזדקקי לה זמן רב." שתקתי. העין הביטה בנו עוד שניות אחדות בציפייה. אחר־כך שמענו במס־דרון קולות רמים, הד צעדים ודשדוש רגליים מת־רחקות. האשה נסה על נפשה.

משנדמו הקולות אמרה חברתנו לתא: "אני

* רק לאחר כמה שבועות נודע לנו שמר שכנר השיג לעצמו תעודות הונגריות ועזב עם משפחתו את פולין.

רוצה לספר לכן משהו. אתן מוכנות להקשיב ?" פניה חרושי הקמטים נתרככו מעט. היא התקר־בה לז'ני ואלי ופתחה:

"נולדתי בקשאנוב בבית יהודי מסורתי. אמי מתה בלדתה אותי. גודלתי בבית סבתי, אשה מרת־נפש, שראתה בי את הגורם למות בתה האהובה. היא נהגה לחרף אותי ולקלל את גורלה. כשהייתי בת שתים־עשרה התחלתי לעבוד במיסבאה של אבי. שטפתי את הריצפה וניקיתי את שולחנות־העץ המזוהמים. עד־היום עולה באפי ריח המיסבאה, ריח חמצמץ מעורר בחילה. במיסבאה פגשתי באחד מפקידי הרכבת. הוא לבש בגדי־שרד ושתה בצורה מנומסת. הוא נהג להגניב לי מטבע, בשעה שהגש־תי לו את קנקן השיכר, לחייך אלי ולגפף אותי. לא התנגדתי. פעם כשראה זאת אבא, קרא לי אל מאחורי הדלפק וסטר לי. לאחר אותה סטירה התקרבתי עוד יותר אל פקיד הרכבת, שהיה קשיש ממני בשנים רבות. הוא אמר שאני יפה ושהוא מאוהב בי. הוא הבטיח לשאת אותי לאשה.

"ברחתי עם פקיד הרכבת ללבוב. הוא הביא אותי למינזר שבו היו אמורים להטביל ולהכין אותי לני־שואין. אבי עשה כל מה שהיה ביכולתו להחזיר אותי אליו. שעות ישב לפני שער המינזר. התחנן לפני הנזירות, שירשו לו לשוחח אתי. הן סירבו. לא. אני סירבתי. כמה ימים לאחר שהוטבלתי נישאתי לאיש בטקס קאתולי. חזרנו לקרוסנו. מכרים סיפרו לי שאבא ישב אחרי שבעה וחלה מרוב צער. אבי האומלל מת חודשים ספורים לאחר נישואי.

"מותו של אבא מילא את לבי חרטה עמוקה.

האשמתי את בעלי במותו. קינטרתי אותו. בכיתי. אפילו התחלתי לשתות בסתר. בעלי החל להיעדר מן הבית. חברותי סיפרו לי שהוא מבלה בבית־המרזח. שהוא צובט את המלצרית החדשה.

"התפכחתי. ראיתי שאני הורסת את חיי והת־פייסתי עם בעלי. נולדו לנו שני ילדים: בת ובן. הם לא ידעו דבר על עברי. בתי דמתה לאביה. בני שחור־השיער דמה לי. הבחנתי, שהבת התיידדה רק עם נערות נוצריות בעוד שבני הביא לביתנו גם חברים יהודיים. בני נשא לאשה חברה יהודיה והוא חי עימה בוורשה. בתי נישאה למורה פולני.

"אני יודעת לנחש בקלפים. לקרוא עתידות על־פי כף היד. למדתי אומנות זו מאשה שנהגה לשתות לשכרה בבית־המרזח של אבא. הנחתי פעם קלפים לשכנה שלי ולאחר שכל הדברים שחזיתי התקיימו, פירסמה את הדבר בין ידידיה. אנשים החלו באים אלי. שואלים לעצתי. מבקשים לדעת מה יביא להם העתיד בכנפיו. הייתי מנחשת והם היו גומלים לי במתת־כסף.

"שנים אחדות לפני פרוץ המלחמה מת בעלי. עד כניסת הגרמנים לפולין קיבלתי את הפנסיה מהנהלת הרכבת. התקיימנו, בתי, נכדתי ואני, ממשכורתה של הבת, שעבדה בעירייה ומן הכסף שהשתכרתי מניחושי. בעלה של בתי, המורה, גוייס בתחילת המלחמה לצבא הפולני ונפל בשבי. יום אחד הציעה בתי שנגיש בקשה לשלטונות הגרמ־ניים, שיוסיפו לשלם לי את הפנסיה. אל טופסי הבקשה צורפו גם טפסים לאישור המוצא הארי של כל בני־המשפחה. מאחר שבתי עמדה בתוקף על דעתה שנמלא את הבקשה, נאלצתי לגלות לה

את מוצאי היהודי. היא התרגשה מאוד. אמרה שהיא חוששת לחיי. עתה הבינה, מדוע נהגתי למסור בחשאי מיצרכי־מזון ליהודי הגיטו. מאותו רגע־הווידוי חל בבתי שינוי. היא החלה להזדהות עם סבל היהודים, השתדלה לעזור להם, סיכנה לא־אחת את חייה.

״אתמול בבוקר, כאשר היתה בתי במשרד, נכנס לדירתי איש גסטאפו. ׳בואי, יהודיה זקנה׳ — צעק. ׳אני לוקח אותך למקום המתאים לך. בין האחים והאחיות שלך.׳ איש הגסטאפו הביא אותי לבית־הסוהר. אינני יודעת איך נודע עברי לגרמנים. אולי התעורר החשד כאשר טופסי הבקשה לא הוגשו במועד. מישהו הסיק מסקנות והחל לשאול שאלות...״

האשה הזקנה סיפרה לנו פרטים רבים על־אודות הנעשה בקרוסנו. בתה עבדה בעירייה ושמעה מפי מנהל המחלקה שלה על ההכנות ל״טראנספור־טים״. ״לפני ימים אחדים אמרה לי בתי כי הגרמ־נים מתכננים ׳אקציה׳ חדשה. יש בדעתם לחסל את הגיטו בקרוסנו.״

מתוך סיפורה של שכנתנו־לתא נודע לי על גורלה של ידידתי גברת האוזנר. בעלה נמלט בתחילת המלחמה לרוסיה. אשתו הוסיפה לנהל את בית־הקפה ״בריסטול״ שהיה בבעלות המשפחה. באחד הימים דרשו אנשי הגסטאפו מאת ה״יודנראט״ לשלוח אל חווילתו המפוארת של מפקד הגסטאפו שתי נשים שידעו לערוך ולקשט שולחנות. ה״יודנ־ראט״ גייס למשימה זו את גברת האוזנר ועוד אשה שעבדה כמלצרית בבית־הקפה.

שתי הנשים עשו את מלאכתן בזריזות ובשקט עד

שהבחינה הטבחית הפולניה בגברת האוזנר, שבבי־תה שרתה לפני המלחמה. היא החלה להעליב את שתי הנשים וללעוג להן. השתיים התעלמו מדבריה והמשיכו בעבודתן. שתיקתה של הגברת· האוזנר עוררה את חמתה של הטבחית. היא הסירה את הסינר שלה ורצה אל חדר האורחים. שם מצאה את מפקד הגסטאפו וסיפרה לו בהתרגשות רבה שבביתו עובדת יהודיה שנהגה להשמיץ את הפירר ולטעון בלהט שגרמניה תנחל מפלה במלחמה.

גברת האוזנר, שזה עתה סיימה את עבודתה, הופתעה על־ידי חייל שחבט בה וסחב אותה אל המפקד. צחוקה של הטבחית ליווה אותה בדרכה.

למלצרית שהובאה יחד עם הגברת האוזנר הותר לחזור לגיטו. היא ניגשה מייד אל ה״יודנראט״ ודיווחה על ההתרחשות. למרות שמעשים כאלה קרו מדי־יום, אזר יושב־ראש ה״יודנראט״ אומץ ופנה אל מיפקדת הגסטאפו. הקצין התורן הבטיח כי האסירה תשוחרר בעוד ימים מיספר.

הנשף הגדול בחווילת מפקד הגסטאפו הצליח מעל למשוער. הקצינים ובנות־זוגן נהנו מן התקרו־בת וציינו שהשולחנות נערכו בטוב־טעם. האורחים אכלו ברעבתנות והירבו לשתות משקאות חריפים. אחדים מאנשי הס.ס. והגסטאפו השתכרו וחיפשו פורקן לתאוותיהם. אחד מהם הציע לערוך תחרות קליעה. לירות במטרות חיות. לפקודתו של מפקד הגסטאפו הובאו אל חצר החווילה ארבע יהודיות שהיו אסורות בבית־הסוהר. הן נצטוו להתפשט והגרמנים השיכורים פתחו במיטווח. הנשים צנחו אחת אחת. כמה מן האורחים מחאו כף. אחרים הסבו את ראשם.

למחרת נדרש ה״יודנראט״ לשלוח אנשים כדי לקחת כמה גוויות. בין הנרצחות היתה גם הגברת האוזנר.

ישבנו בתא ימים אחדים והאזנו לסיפוריה של האשה הזקנה. רק תומי נָהג להתרחק ממנה. הוא פחד מפני עיניה היוקדות. ״אמא, היא דומה למכ־שפה״, — אמר לי ערב אחד לפני שנרדם.

פעם חשתי שהאשה מביטה בי. חודרת לתוכי. ניסיתי לומר משהו, אך היא שמה אצבע גרומה על שפתיה ורמזה לי לשתוק. אחר־כך החלה לדבר בקול עמום שנשמע כהד העולה ממעמקים: ״את לא תחזרי הביתה. מאורעות רבים יעברו עליך. ילד זה תמיד לצדך. רחוק, רחוק מעבר־לים מחכה לך בעלך. איש גבוה. יעבור זמן רב עד שתגיעי אליו. אבל תגיעי. אני רואה אותך רצה והוא פושט לקראתך זרועות. בבית יושבת אשה זקנה. היא בוכה. אבל היא תעזור לך. הערב ביקור. ביקור אליך. איש במדים. לא חייל.״

את דבריה האחרונים מלמלה בחצי־קול. אחר־כך הזדקפה כמתעוררת משינה עמוקה. ״מה? מה אמרתי לך?״ — שאלה. כאשר חזרתי מלה במלה על דבריה הבטיחה לי שהדברים אכן יתקיימו.

מלאי חששות וסקרנות חיכינו לסיומו של היום. בשש קיבלנו את מרק הכרוב. עם סיום הארוחה כבה החשמל ועברנו לממשלת הלילה. השעון שבמיגדל העיריה צלצל שבעה ושמונה צלצולים אך איש לא בא. ״אולי יבוא מחר״ — אמרתי לשכנתי ואיחלתי לה לילה טוב. ״הוא יבוא. יבוא״ — אמ־רה כמתוך קדחת.

ואכן בתשע בערב נשמע מן המסדרון קול צעדים.

מפתח סבב במנעול והסוהר קרא: ״הילדה הופרט. להתייצב מייד. יש לך ביקור.״ רצתי לפרוזדור ונו־כחתי לשמחתי הרבה שהמבקר הוא מפקד המש־טרה הפולני מר אולש. הוא מסר לידי בקבוק חלב, כיכר לחם וגוש חמאה וסיפר לי שקיבל מאמי סכום כסף כדי לנסות לעזור לנו במשרדי הגסטאפו בקרו־סנו. ״סיפרתי לפקיד המטפל בענייניכם שנשלחו לכם אשרות־כניסה לפלשתינה והוא אמר לי שלא יאונה לכם כל רע.״ ״נשלחו, אבל עדיין לא הגיעו״ — הערתי בעצב והוספתי: ״תודה לך, מר אולש. תודה מקרב־לב. אני יודעת. אתה מוכרח ללכת. אמור לי רק מה שלום אמא ורותי?״ ״בינתיים שלומן טוב. גברת קנרובה מחביאה אותן. אבל איני יודע כמה זמן תוכל להמשיך בכך. הסכנה גדולה.״

כאשר חזרתי לתא עם פרישת־השלום מאמא והמיצרכים ששלחה רבתה השמחה שלנו. תומי קיבל מייד פרוסת־לחם מרוחה בחמאה ולגימת חלב. פרסתי פרוסה גם לשכנתנו־לתא. היא קיבלה את הפרוסה ברצון וגיחכה: ״שכר הניחוּשים שלי, נכון?״

באותו לילה נרדמתי בקושי רב. תקווה עקשנית החלה לפעם בי. ״ביקור. איש במדים. לא חייל״, — חזרתי על דברי הנבואה ששמעתי. נבואה שחל־קה התגשם לנגד עינינו.

פעם, כשישבנו על הדרגש, הבחינה ז׳ני בדפיקות קצובות על הקיר. הקשבנו קשב רב, אם־כי לא הבי־נונו את הקוד. לאחר שפסקו הדפיקות שמענו

בקירבת צינור־הביוב שיחה בין שני אסירים. הם התמצאו היטב בכל הנעשה בבית־הסוהר. ידעו פרטים על האסירים החדשים והחליפו מידע. קול באס אמר: ״באגף הנשים יושבות שתי יהודיות וילד. והמכשפה. יושבות כבר שבועיים. מוזר שעדיין שומרים עליהן. חשבתי שיחסלו אותן מייד.״ ״יחס־לו. אל תדאג״ — הרגיע אוֹתו חברו בקול צרוד.

הקשבנו לשיחות שהגיעו אלינו ממרחקים. פעם שמענו את הבאס העמוק הגברי אומר: ״יש לי הרגשה שהלילה יקחו אותי.״ לפתע החל האיש לצעוק: ״אני לא רוצה למות! אני רק בן שלושים. יש לי אשה ושני ילדים קטנים. אני לא רוצה למות. אני חף מפשע!״ בפנים קודרות התרחקנו מן הצי־נור בנסותינו, לשווא, להימלט מן המציאות.

באותו לילה העיר אותנו שאון של אנשים נאב־קים. זיהינו את קול הבאס. הוא צעק והשתולל. נלחם בסוהרים. שמענו חבטות ורשרוש של גרירה. בארבע לפנות־בוקר, כאשר קרן־אור חיוורת חדרה מבעד לאשנב הגבוה שבקיר התא, שמענו יריות אחדות.

ביום חמישי 4.12.1942 נקראתי שנית מתאי. בחדרו של הקצין התורן חיכה לי ידידי מר אולש. הפעם נלוותה אליו גם אשתו. הם הביאו לנו שוב מיצרכי־מזון, אך הבחנתי שקצין המשטרה הפולני אינו אופטימי כפי שהיה בביקורו הראשון. כששאל־תי אותו מה הם סיכויינו להשתחרר מבית־הסוהר, השיב תשובה מתחמקת. לבסוף הודה שמצבנו אמנם אינו ״מזהיר״, אך שום דבר ״נורא״ לא יקרה

לנו. הגברת אולש חיבקה אותי ופרצה בבכי. "אמא ורותי בסדר. אל תדאגי" — ניחמה אותי.

למחרת בשש בבוקר נפתחה דלת התא. חייל ס.ס. עמד בפתח. "תוך שלוש דקות — החוצה!" — צווח. הלבשנו במהירות את תומי המבוהל והזדרזנו לצאת למסדרון. הובלנו לחצר. שם חיכה כבר חותני זיגמונט. הסוחר העשיר והמטופח היה לזקן כחוש ומוזנח. קפוא־למחצה. הוא רכן ונשק לתומי. אחר לחץ את ידי ואת ידה של ז'ני.

צעדנו לעבר הגיטו. רוח חורפית קרה התיזה בפנינו פתיתי־שלג צורבים.

כאשר נפתחו השערים ראינו, לתמהוננו, גברים, נשים וילדים מוקפים על־ידי אנשי גסטאפו. המלווה הורה לנו להצטרף אל אחת הקבוצות ולהמתין. עתה הבינונו: צירפו אותנו ל"טראנספורט".

תשומת־לבי הופנתה לקבוצה קטנה של אנשים שניגשו לקצין הגסטאפו. הוא הקשיב בקוצר־רוח ואז שלף את אקדוחו וירה באיש, באשה ובשני הילדים. צעקה פרצה משאר האנשים שנקהלו סביב. הם נרתעו מן המקום. רק לאחר־מכן התבררה לי סיבת ההתרחשות. האיש, שעבד בשדה־התעופה של קרוסנו, סירב להיפרד מאשתו וילדיו שנכללו ברשימת המגורשים. הקצין הגרמני "העניש" את האיש.

נצטווינו להסתדר בשלשות. החיילים הגרמניים החלו להאיץ בנו ולהצעיד אותנו לעבר תחנת־הרכבת. צעדנו על הקרקע החלקה כשהשלג מצליף בנו. מי שהחליק ונפל נורה במקום.

בתחנת־הרכבת חיכינו כשעתיים. חשופים לקור. לצעקות החיילים. לנביחות הכלבים. ללועי הרובים המאיימים. לאחר־מכן דחפו אותנו אנשי הגס־

טאפו לעבר קרונות־בהמות. מאה ושלושים איש בקרון. עמדנו דחוקים בחשיכה. אדם נוגע באדם. לוטשים עיניים. זוקפים ראשים. בולעים את האוויר הדחוס והרווי־זיעה.

לפתע שמעתי את חותני אומר לי: ״שלום, הילדה. כשבאת אלינו לטישין היתה לי הרגשה שהפלת את ואלטר שלנו בפח. עבר זמן־מה עד שנוכחתי בטעותי, עד שלמדתי להכיר אותך. מעולם לא סיפרתי לך זאת. את שומעת אותי?״

״כן, זיגמונט.״

״צר לי על אותם ימים ראשונים.״

״תן לי את ידך, אבא. זו היד שלך שאני לוחצת?״

״לא, הילדה. אבל הרגשתי את הלחיצה. תודה לך.״

רק בנקודה זאת הבנתי את פשר הווידוי. חותני נפרד ממני.

״זיגמונד, — הזדעקתי — אתה לא תשתמש בטבליות שיש לך. אסור לך. אתה היית חייל בצבא הקיסר. היית אמיץ. זיגמונד, ענה לי.״

חותני לא השיב. ״סבא, — שמעתי את קולו של תומי — אמא קוראת לך.״ ״אני שומע — השיב חותני — אל תדאגו. אני לא אלך מפה. ממילא אי־אפשר לזוז.״

הרכבת נעה באיטיות על הפסים המשובשים. ניצבנו דחוקים איש אל רעהו. משתדלים לרפות את השרירים הכואבים. מנסים לארגן מקום שבו יוכל תומי לשבת. קול של גבר העיר אותי מהרהורי. ״אתם באים מבית־הסוהר.״ ״כן.״ ״אז אתם ודאי רעבים.״ לפני שהספקתי להשיב דחקה לעברי יד נעלמה תיק שבו היו לחם, נתח של נקניק ותפו־

חים. "תאכלו" — אמר האיש שאת פניו לא ראי־תי. "ומה תאכל אתה ?" — שאלתי. "יש לי חברים והם ידאגו לי." "תודה, לך." "זה בסדר. הלחם טרי."

אותה שעה התגלגלה הרכבת אל יעד בלתי־ידוע. בתחנות שבהן חנתה שמענו שיחות בין מלווינו לבין אלה שעמדו על הרציפים.

"כמה חזירים יש לכם ?"

"אולי אלף."

"אני לא מבין לאן מובילים את האספסוף הזה. היה צריך לחסל אותם ברימונים."

"ברימונים ? חבל על הרימונים."

אור קלוש הבהיק בקרון. ברכה נשמעה. רבה הישיש של קרוסנו בירך על נר ראשון של חנוכה. טרטור הגלגלים ליווה את ברכתו : "על הנסים ועל הנפלאות שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה." הקהל ענה אחריו אמן. ולפתע נשמע קולה של אשה שעמדה בקרבת אחד האשנבים : "זאת לא הדרך לאושוויץ. הם לא מובילים אותנו לאושוויץ !" צעקה של שמחה והודייה פרצה מפי האנשים. צע־קה שנתגלגלה מקרון לקרון. צעקה שהדליקה נרות של תקווה בלבבות. התקווה לנס.

הרכבת הוסיפה לנוע בחשיכה. גוש אפל שנשא בחובו אורה ורינה : "מעוז צור ישועתי."

הרכבת האיטה עד שנעצרה. הדלתות הוזזו. אנשי הגסטאפו צעקו : "ראוס !" (החוצה). חילצנו את אברינו וקפצנו מן הקרונות אל תוך הלילה הצונן.

ליד הפסים נצטווינו להסתדר. מנו אותנו ואמרו לחכות בשקט. חיכינו. החיילים הגרמניים סרו

לבית־מרזח סמוך. הם שתו לשכרה וקיללו את גורלם המר. קיללו אותנו. כאשר שבו החיילים ההל המסע. אחדים מאיתנו כשלו ונורו בצידי הדרך. אחרים נתמכו בידי חבריהם. לאחר צעידה של כחצי שעה התחילו להגיח דמויות מתוך הבניינים שלצידי הדרך. ״שלום עליכם, יהוּדים,״ — שמענו קול ביידיש. ״אל תפחדו. הגעתם לגיטו ז׳שוב.״

בגיטו ז'שוב

בגיטו ז'שוב הוכנסנו לגוש בתים הרוסים־למחצה. החלונות היו קרועים לרווחה, או מחופים בקרטונים רטובים. על הרצפות של החדרים הריקים התגוללו ערימות של נוצות מזוהמות. דחסו אותנו ארבע־חמש משפחות בחדר. הגברים החזקים תפסו את הפינות בשביל בני־משפחותיהם. לנו — איש זקן, אשה קשישה, אם וילד — נותר ריבוע במרכז, דחוק בין ארבע משפחות שניסו לתפוס שטח, לפרוס שמיכה, להשכיב את הילדים. השכבתי את תומי על המעיל הרטוב שלי והוא נרדם מייד. ישבנו סביבו והבטנו בו. קפואים. מודאגים. חיכינו לבוקר.

עם אור ראשון נצטווינו על־ידי אנשי ה"יודנראט" להתייצב בכיכר ולהירשם. שכנינו לחדר, שפגשו מכרים בגיטו, סיפרו לנו, כי לפני שבועיים נשלח מז'שוב "טראנספורט" של כשלושת אלפים ילדים. רק שלושה ילדים לא נכללו ברשימת המגורשים: ילדיהם של יושב־ראש ה"יודנראט", של הרופא ושל הסנדלר, שתיקן את מגפיהם של קציני הגסטאפו. ילדים אחרים הוחבאו וניצלו.

השארנו את ילדינו בחדרים והתייצבנו חמישה, חמישה, בשורות ארוכות. אדם בבגדים מסודרים וחמים סקר אותנו. הוא נשא סרט שציין את מעמ־

דו — יושב־ראש ה״יודנראט״. הבטתי באיש. הוא נראה לי מוכר. כשעבר על פני שאלתי בהיסוס: ״מר סרוג?״ הוא נעצר. הסתכל בי אך לא הכיר. ״הילדה הופרט מטישין״ — אמרתי. ״הילדה. היפ־פיה עם הצמות הארוכות. כמה השתנית. והנה גם מר הופרט. שלום לך. האם אוכל לעזור לכם במש־הו.״ ״השארתי את תומי שלי בחדר. ואני...״ ״אין מה לדאוג כרגע. ה׳אקציה׳ נערכה לפני שבועיים, ובינתיים לא ידוע לי על ׳טראנספורטים׳ חֲדשים. הירשמו לעבודה. אנחנו ניפגש אחר־כך. עכשיו עלי לרוץ.״

אחרי ההרשמה הועברו כל בעלי־המקצוע, וביני־הם דודתי ז׳ני ואני, אל אזור בתי־המלאכה שבגיטו. היו אלה ביתנים גדולים בעלי חלונות מאורכים. העובדים הוותיקים, שהיו רכונים על מלאכתם, הביטו בנו בסקרנות, אולם נמנעו מלהחליף איתנו דברים, כל־עוד נמצא במקום המשגיח הגרמני. מנהל בתי־המלאכה כיוון אותנו למחלקות השו־נות: חייטות, סנדלרות, נגרות, פרוונות ומלאכת־מחשבת. הדודה ז׳ני ואני שובצנו במחלקת הסריגה. אשה ידידותית, גדולת מידות, צמצמה את עצמה ופינתה לשתינו מקום על הספסל. האחראי היהודי זרק לכל אחת מאיתנו אפודות קרועות וציווה עלינו לפרום אותן. ״כשתגמרו לפרום תתחילו לסרוג מן הצמר כפפות לגברים. עבדו היטב ובזריזות. עליכן להספיק לפחות זוג ביום. לחיילים בחזית קר״ — אמר בקול רם בפולנית. ״הלוואי שיקפאו להם הידיים והרגליים״ — הוסיף בלחש, ביידיש.

עבדנו משבע בבוקר ועד שמונה־וחצי בערב. בצה־ריים חולקו לעובדים פינכה של מרק ופרוסת־לחם.

ז'ני ואני בלענו את המנות שלנו ברעבתנות והסתרנו פרוסה לחותני ולתומי. רבים מן העובדים הוותי־קים ויתרו על המרק הדל. הם הביאו איתם מזון נוסף. פרסו מפית על השולחן ואכלו במתינות, בנחת. אשה שישבה ממולי נגסה באגס עסיסי ואני התקשיתי שלא להביט בה בשעה שאכלה בהנאה.

עייפות חזרנו "הביתה". אחדים משכנינו־לחדר עזבו את המקום. הם מצאו דיור מוצלח יותר בעז־רת ידידים מבין אנשי הגיטו. עתה היתה גם לנו פינה. שם, קרוב לחלון המחופה בקרטון, ישבו חותני ותומי. שמיכה היתה פרושה על הרצפה והשניים נראו נקיים ושבעים. מר סרוג הזמין אותם לביתו. ניתנה להם אפשרות להתרחץ והגברת סרוג הכינה להם ארוחה חמה.

"לפני שנפרדנו נתנה לי גברת סרוג שמיכה וכיכר־לחם. יברך אותה אלוהים על מעשיה הטובים."

"זיגמונט ! ממתי אתה..."

"היית צריכה לראות את תומי ואותי ליד השול־חן לאחר שהתרחצנו. הצטערתי רק ששתיכן לא הייתן לידינו."

מר סרוג סידר לחותני עבודה במזכירות ה"יודנ־ראט".

באותו ערב כתבתי מכתב לגברת קנרובה. כתבתי לה שאנחנו נמצאים בגיטו ז'שוב. ביקשתי שאמא תשלח לנו סכום כסף שאותו החביא חותני באחד הספרים שהשאיר באיבוניץ. עוד כתבתי : "אנחנו חיים. אנחנו ביחד. עדיין יש תקווה בלבנו." את המכתב שלחתי באמצעות פועל שעבד מחוץ לגיטו. האיש סיכן את חייו כאשר שלשל את המכתב לתי־בת־הדואר.

למחרת, בעת שפרמנו וסרגנו, סיפרה לי שכנתנו על האסון שפקד אותה: "בעלי עבד כטייח בבניין ברובע הארי. לפני זמן־מה חזר מן העבודה כשבתיק שלו תפוחי־אדמה שקנה מאיכר פולני. אחד הגר־מנים שהשגיח על הקבוצה הבחין בתיק הטפוח והלשין על בעלי. הוא נלקח אל הגסטאפו. מאז לא ראיתי אותו."

שכנתנו ידעה גם פרטים על ה"אקציה" האחרו־נה: "היינו בבתי־המלאכה. רק הזקנים והילדים נשארו. לפתע הופיעו בגיטו חיילים גרמניים ושוט־רים פולניים. הם עברו מדירה לדירה. אספו את האנשים הזקנים ואת הילדים והובילו אותם אל הרחבה שליד השער. הילדים צעקו. בכו. ביקשו את אבא, את אמא. כולם הובלו אל קרונות־המשא שהמתינו בתחנה.

"כאשר שבנו מן העבודה קידמו את פנינו בתים שוממים, חדרים ריקים ודומיה. רק המעילים הקטנים של הילדים היו תלויים על הקירות. הפעוטים הובלו בדרכם האחרונה בקור של דצמבר, ללא־מעילים. למזלי לקחתי את בתי באותו יום לבית־המלאכה וכך היצלתי את חייה."

"להיכן לקחו את הילדים?" — נפלטה שאלה מפי.

"עודך תמימה מאד, גברת הילדה — השיבה לי האשה בעצב. — את עדיין אינך תופסת היכן את נמצאת. הביטי רגע סביבך. השאלת את עצמך של מי הבגדים האלה שאנחנו פורמות? החשבת מה קרה לאנשים שלבשו את האפודות? הבגדים האלה מגיעים תחילה למכבסה. שם מנקים אותם. מסי־רים את כתמי־הדם. אין את מאמינה? לפני חוד־

שיים גורשו מז'שוב כעשרים אלף יהודים. הם הובלו ברכבות מזרחה. שמעת על אושוויץ? כן? לאחר זמן־מה הגיעו לבתי־המלאכה שלנו מיטעני בגדים. תרמילים. מזוודות. אחדים מן הפועלים שבבית־המלאכה זיהו בגדים ומזוודות של קרוביהם שהיו כלולים ב'טראנספורט'. עכשיו את יודעת מאיזה צמר את סורגת?"

דומיית פתע בישרה כי המפקח הגרמני נכנס לביתן. רק שקשוק המסרגות הידהד בחלל. הנשים עבדו בתנועות קצובות והגניבו מדי־פעם מבטים בגבר הבלונדי שסב בין השולחנות. יריה נורתה. זגוגית התנפצה. נחרדתי והיפלתי את המסרגות על ברכי. דריכת רגל חזקה של שכנתי החזירה את המסרגות אל אצבעותי. המפקח צחק צחוק פרוע ועבר לביתן השני. "הוא אוהב להפחיד את הפועלות" — לחשה שכנתי. — תראי, הוא קלע בשעון שעל אדן החלון. כמה סנטימטרים מעל לראשה של רבקה."

המפקח הבלונדי, שליטם של בתי־המלאכה, היה נתון לחרדות קלאוסטרופוביות. ביודעו את חולשתו הוא הורה להחזיק את כל הדלתות בבתי־המלאכה פתוחות בכל עת. ערב אחד ארע קצר חשמלי בבתי־המלאכה. החשמלאי לא הזדרז לתקן את התקלה וכך זכינו במנוחה קלה. הנחנו את המסרגות ונתנו דרור למחשבותינו. מישהי ביקשה מאחת הבחורות לשיר שיר לכבוד הפועלות החדשות שהצטרפו לצוות. הזמרת לא היססה. שירי־עם יהודיים נוגים הסתלתלו בביתן החשוך. גם בביתנים אחרים פתחו פועלות בשירה. כדי שלא יפריעו לנו סגרה נערה אחת את הדלת ותמכה בה

בגבה. היתה זו בתו של האחראי היהודי על המח־
סנים, אדם שעמד בקשר אישי עם המפקח הגרמני.

הקשבנו לקול הנעים ולמנגינה הידועה. מישהו דפק על הדלת, אך הנערה אמרה: ״לא להפריע!״ וסירבה לפתוח. הדפיקה נשנתה. הפעם בעוצמה. הדלת נפרצה ואנו הכרנו את קולו של המפקח הבלונדי. הנערה הצליחה להימלט למקומה. לאחר שניה נדלק האור.

״מי סגר את הדלת?״ — שאג המפקח.

שתקנו. אחזנו במסרגות והתחלנו לסרוג.

״שקט שיהיה. אני, אני נותן לכן דקה. אם לא תופיע הפושעת תקבל כל אחת מכן חמישים מלקות.״

המפקח הביט בשעון־הזהב שלו ובנו. הוא אהב להלקות נשים על העכוז. הדקה חלפה. שני פועלים העבירו למרכז הביתן שולחן. ראשונה ניגשה פועלת בגיל העמידה שבתה עבדה בקבוצה שלנו. היא הפ־שילה את שמלתה ונשענה על השולחן. באותו רגע התרוממה בתה הצעירה. היא ניגשה אל המפקח: ״אינני יכולה לראות את אמא במצב כזה. תן לי את המלקות שלה.״ היא דחקה את האם, הפשילה את שמלתה וחיכתה למכה שתנחת.״

המפקח נדהם. הוא סקר את אחוריה של הנערה. העזתה מצאה חן בעיניו. ״הזדקפי, ילדה,״ — אמר — ״מתחשק לי לראות את הפרצוף שלך. ככה. את דווקא בסדר. חיזרי אל המסרגות שלך. ובכן לא אלקה. אבל את האשמה אני רוצה. יש לה שלוש דקות. ולא — אירה בשלוש מכן. אתן יודעות שאני מקיים את דברי.״

ידענו שהוא יקיים את האיום. חלפה דקה. ועוד

דקה. הוא עמד עם השעון ביד והנערה שסגרה את הדלת עדיין שותקת. חסרו רק שניות מעטות.

"אני סגרתי את הדלת" — אמרתי.

"אבל הילדה — שמעתי את לחישתה של ז'ני — החשבת על תומי?"

ארבעים ותשעה זוגות עיניים של נשים נדהמות שילחו בי מבטים. הן לא האמינו למראה־עיניהן.

"את?" — שאל המפקח.

"אני מתנצלת על כך" — אמרתי בנימוס, בגרמנית רהוטה.

"כדי שאת תגיעי לדלת היו עשרים נשים צריכות לקום ממקומותיהן. ובכן, יש לנו היום שתי 'גיבורות'. מה שמך?"

"הילדה הופרט."

"מאין את?"

"מטישין. בעלי נמצא בפלשתינה ובקרוב יחליפו אותי ואת בני בגרמנים שבידי בעלות־הברית."

"הילדה הופרט. רשמתי את שמך. הזהרי שלא אתפוס אותך בעוד שקר. אני שונא שקרנים. ואתן, — פנה אל הנשים, — די לכן להתבטל. חיזרו לעבודה. מחר בבוקר תדאגו, שהבחורה שסגרה את הדלת תתייצב לפני. אני רוצה לראות אותה."

כאשר הלך המפקח הזעקנו את אבי הנערה. תחילה הוא נחרד. אחר־כך הבטיח ליישב את הבעיה בשעה שישתה כוסית עם המפקח. "אתן לו תיק עור יקר והוא יסלח לה" — אמר.

למחרת התייצבה הנערה בחדרו של המפקח. הוא נזף בה ושלח אותה למקומה.

נוסף על המפקח הבלונדי היה אחראי על העובדים בבתי־המלאכה גם מפקד־המשמר הגרמני. שכנתי, שתיארה בפני את תנאי־החיים בגיטו, אמרה שקצין זה עזר מדי־פעם ליהודים. עם זאת קשה היה לצפות כיצד יתנהג מפקד־המשמר, משום שהיה רגזן מטבעו. "לפני זמן מה, — סיפרה שכנתי — נערכה בגיטו סריקה. כל אדם אשר מסיבה כלשהי נעדר מן העבודה נורה במקום. באחד הבתים מצאו אנשי הגסטאפו עשר נשים יהודיות שנשארו כדי לשמור על ילדיהן. הם ציוו עליהן לרדת לחצר והתחילו לירות בהן. מפקד המשמר אשר שמע את היריות הביט מחלונו וראה את הנעשה. הוא מיהר לרדת אל אנשי הגסטאפו ופקד עליהם להפסיק לירות.

"מי נתן לכם רשות לירות ביהודיות שלי?" — שאל. — "הנשים האלה עבדו במשמרת הלילה ולכן יש להן יום חופשה."

"במעשהו זה הציל הקצין הגרמני שש נשים שטרם נפגעו. אבל, — סיימה שכנתי — עוד באותו ערב, בהיותו שיכור, היכה מפקד־המשמר את אחד הפועלים היהודיים עד זוב דם."

כל בוקר נשלחו כמה נשים לעבודה במטבח של הגיטו. הנשים אהבו עבודה זו משום שבמטבח ניתן היה בהסתר להשביע את הקיבה הרעבה. אחת העובדות ניצלה את ההזדמנות וטמנה בכליה סלק־בהמות צהוב, שממנו בישלו בגיטו מרק. לרוע מזלה הבחין בכך המפקח הבלונדי שסייר במקום. הוא ירה באשה ופצע אותה קשה. כמה מן העובדים במטבח ניגשו לפצועה ונשאו אותה לחדר־החולים. המפקח הבלונדי התבונן בנעשה. "שוב פיספס־

תי״ — מלמל ויצא מן המטבח. הוא חזר למשרדו ופקד על אחד השוטרים הגרמניים לגשת ולחסל את ״הגנבת״. איש הגסטאפו ניגש אל חדר־החולים ומצא את שלושת ילדיה של האשה הפצועה ליד מיטתה. הילדים בכו והתחננו. הוא היסס רגע. אחר ציווה על כל הנוכחים לצאת. נשמעה ירייה. הפקודה בוצעה. ״הגנבת״ נענשה כחוק.

. . .

ערב אחד, בחוזרי מבית המלאכה, מצאתי את חותני זיגמונט תשוש וחולה על מזרונו. היה זה התקף־לב קשה.

רצתי במהירות אל הרופא ד״ר האופטמן שניאות לבוא בעקבותי. תוך כדי הבדיקה הוא התלוצץ עם הפאציינט הקשיש, נתן זריקה ואמר: ״אני משאיר לך כמה אמפולות ומזרק. את תסתדרי עם הזריקות, נכון ?״ ״בוודאי, דוקטור״ — השבתי, אם־כי פחדתי שלא אוכל לבצע את המשימה. ״אסור אליכם מחר בערב. ובינתיים — לשכב בשקט. צלחת של מרק מזין היתה מועילה לו — הוסיף בלחש — אבל למי יש מותרות כאלה ?״

״ד״ר האופטמן, יש בידי רק תיק עור קטן. אנחנו חדשים בגיטו ועדיין אין בידינו כסף.״ הרופא סירב לקבל את השי שהוצע לו. ״תשלמי כשיהיה לך, — אמר — אני לוקח כסף רק מאלה שיש להם.״ הוא עצר רגע. הביט בי והוסיף: ״גם לך לא היתה מזיקה מנה של ויטאמינים. כשאראה אתכם שנית, הזכירי לי לתת לך זריקה.״

ד״ר האופטמן ״אבי החולים בגיטו״ נדבק בטי־

פוס מחוליו. הלוחם אציל־הנפש, שלחם במחלות בכדורי פיראמידון, הוכרע למוות.

יום אחד שררה בבית־המלאכה התרגשות רבה. מישהו הפיץ שמועה, שיש בדעתו של מפקד המשמר לבדוק את רשימת העובדים ולסלק מבתי־המלאכה את כל הזקנים והחלשים. הנשים הקשישות שעבדו בביתן שלנו התקשטו באותו יום ושמו אודם על שפתיהן. הן ביקשו להיראות צעירות מכפי גילן. כולנו האמנו כי עבודה עשויה להציל אותנו מגירוש והשמדה.

מפקד המשמר עבר מביתן לביתן וסקר את הפועלים ואת הפועלות. בראותו את הנשים המגונדרות גיחך: "מה קרה גבירות? הופעתן לי כמו לנשף־מסיכות!" הוא התעניין בעובדות החדשות. בביתן שלנו שאל עלי. המפקח הבלונדי סיפר לו על התקרית שבה הייתי מעורבת. מפקד המשמר שאל איפה גרתי לפני פרוץ המלחמה. כשהשבתי "בטישין שבשלזיה", נזכר שגם יושב־ראש ה"יודנראט" סרוג הוא מאותה עיר. בעקבות שיחתו עם מר סרוג מוניתי למקשרת בין המפקחים הגרמניים לעובדות היהודיות.

כאשר אזלו עצי־ההסקה בגיטו העליתי לפני מפקד־המשמר את הרעיון "לנקות" כמה מן הבתים הנטושים שבהם היו שברי רהיטים. הקצין "קנה" את ההצעה והורה לאנשי ה"יודנראט" לבצעה. פעולה זו איפשרה ל"יודנראט" ליצור כמה מקומות־עבודה חדשים ועל סמך זה להוציא רשיונות־

מגורים בגיטו. רק משפחות של אנשים עובדים הורשו לגור בגיטו.

לאחר עיסוק של כמה ימים במשרד בתי־המלא־כה נקראתי חזרה אל שולחן הסריגה. שכנתי שישבה עתה ליד ז'ני היתה נרגשת כולה: "אסרו את בן־דודי יוסף טה." יוסף שימש כשוטר מטעם ה"יודנראט". הוא נהג לצאת אל־מחוץ לגיטו בשליחות ה"יודנראט". בידיו היה רשיון תלת־חודשי שהתיר לו להימצא מחוץ לתחומי הגיטו. "והנה — סיפרה האשה — אתמול הלך יוסף שלי אל משרדי הגסטאפו כדי לחדש את הרשיון שלו. הפקיד אמר לו: בוא מחר. והיום... היום עצרו אותו מחוץ לגיטו משום שתוקף הרשיון שלו פג. הם הובילו אותו למטה הגסטאפו בקרייסבורג. ולקרייסבורג, בל אחטא בשפתי, נכנסים אבל לא יוצאים. יוסף המיסכן. אבא ואמא שלו נורו באק־ציה הגדולה. ועכשיו... אולי את יכולה לעשות משהו. לדבר עם מפקד המשמר."

כאשר חזר מפקד המשמר למשרד ניגשתי אליו וסיפרתי לו מה שקרה. "האם תוכל לעזור לשוטר היהודי הצעיר?" — שאלתי. "את נמצאת בגיטו רק זמן קצר, — השיב מפקד המשמר, — לכן את שואלת שאלות בלתי־הגיוניות כאלה. חשבי רגע מה היה חושב מפקד הגסטאפו לו ביקשתי אותו לשחרר אסיר יהודי? היה חושב שהשתגעתי. שאי־נני נאמן לפירר. קרייסבורג זו ממלכה עצמאית. בכל מה שנעשה שם אינני מוכן להתערב."

בערב הלכתי ליושב־ראש ה"יודנראט" סרוג. הוא ידע על הפרשה וכבר חיפש מועמד שימלא את מקומו של יוסף טה. כששאלתי מדוע אינו הולך

למטה הגסטאפו להסביר את העניין, הביט בי כמנסה לברר לעצמו אם אני מדברת ברצינות. "הילדה יקרה, — אמר — אני הולך לגסטאפו רק כאשר קוראים לי. אני רושם לפני את ההוראות שאני מקבל. אני אומר 'כן, אדוני.' או 'לפקודתך, אדוני.' אינני שואל שאלות. אינני משיב תשובות ארוכות. אינני מעלה על דעתי שאפשר להתווכח או להתמקח."

יומיים לאחר מאסרו של יוסף טה נסע שוטר יהודי חדש אל העיר כדי לסדר את ענייני ה"יודנ־ראט".

באחד מימי השבוע, כשטיפלתי בחלוקת העבודה בבית־המלאכה, ניגשה אלי נערה צעירה ולחשה לי, כי לייד שער־הגיטו מחכה לי אשה פולניה. ביקשתי רשות ממפקד המשמר להיעדר כמה רגעים מן הביתן ומיהרתי אל השער. שם ביקשתי את השוטר היהודי להתיר לי להציץ מבעד לאשנב. לשמחתי הרבה היכרתי את בעלת־הבית שלנו גב' קנרובה. היא קיבלה את מכתבי ובאה לז'שוב בשליחותה של אמא.

גברת קנרובה הצביעה על חבילה קטנה שהיתה עטופה במטפחת. התייעצתי עם השוטר היהודי. הוא רצה לעזור לי, אולם חשש מן הגרמנים שעמדו סמוך לשער. לפתע השליכה האשה את החבילה אל־מעבר לגדר והסתלקה במהירות מן המקום. איש לא שם לב למעשה. הרמתי את החבילה בחיוך מאושר והזדרזתי לשוב לבית־המלאכה.

בחבילה היה מכתב מאמא וצרור של תכשיטים.

אמא כתבה שהיא ורותי בריאות וכי בעלת־הבית דואגת להן במסירות. עוד כתבה, כי באחרונה סור־קים הגרמנים את בתי הפולנים בחפשם צעירים המשתמטים מעבודת־כפייה. בסריקה כזאת, הוסי־פה, עשויים לחפש בעליית־הגג ולגלות את רותי ואותה. אמא דיווחה לי שגיסי עדיין מצוי במחנה־העבודה ליד רימנוב, אולם יש חשש שהמחנה יפורק בקרוב והם יועברו לאחד הגיטאות בסביבה.

את התכשיטים ששלחה לי אמא מכרנו באמצעות פועלים שעבדו מחוץ לגיטו. הללו הגניבו לגיטו מיצרכי־מזון. מעתה לא רעבנו עוד.

חודשי החורף הקשים של סוף שנת 1942 ורא־שית שנת 1943 עברו עלינו בעבודה, בחרדה לקראת "טראנספורט" אפשרי ובמאמצים נואשים להחזיק מעמד.

יום אחד מסר לי שליח של ה"יודנראט" כי הגיע מיברק בשבילי. מיהרתי אל משרדי ה"יודנראט". המיברק נשלח על־ידי בנה של הגברת קנרובה, יוזק. הוא כתב: "הפספורטים שלכם מצויים בבית־הדואר המרכזי בקרוסנו."

לאחר־מכן נודע לי שיוזק נזדמן במקרה לדואר בקרוסנו. מנהל הדואר שהכיר אותו אמר לו: "שמע, הגיעו אלינו איזה מיסמכים אנגליים בשביל היהודים שפעם גרו אצלכם. הם מונחים אצלי כבר שבועיים ואני מתכונן לשלוח אותם בחזרה." יוזק שהבין שהמיסמכים עשויים לסייע לנו, ביקש ממנ־הל־הדואר שיעכב את המשלוח עוד זמן־מה ושלח לי את המיברק.

ביקשתי עגלון פולני, שביקר מדי־יום בגיטו, שישלח מיברק למנהל הדואר בקרוסנו ובו הכתובת שלי. כעבור כמה ימים קיבלתי מכתב רשום ובו סרטיפיקאטים לי ולתומי. שמחתנו הועבה. היו רק שני סרטיפיקאטים. ואנו היינו ארבעה.

זמן קצר לאחר שהגיע לידי המכתב נאסר על היהודים ליהנות משרותי הדואר. אפילו מכתבים שנשלחו באמצעות הצלב־האדום לא הועברו ליעדם. אילו הגיעו הסרטיפיקאטים באיחור של כמה ימים... אילו לא נזדמן יוזק הטוב אל הדואר בקרוסנו... אילו.

בערב בו קיבלתי את הסרטיפיקאטים ניגשתי אל מר סרוג להתייעץ איתו. אמרתי לו שבדעתי לכתוב לגסטאפו ולבקש שיתירו לנו לנסוע לפלשתינה. מר סרוג היסס. הוא היה סבור שבקשה כזאת עלולה לגרום למאסרנו. הסברתי לו, שלפי דעתי עברו המיסמכים צנזורה ואנשי הגסטאפו יודעים על קיומם: "ואילו רצו לאסור אותי, יכלו לעשות זאת מזמן." "כתבי את הבקשה ואני אמסור אותה לגס־טאפו" — הסכים לבסוף.

תשובת מיפקדת הגסטאפו לא איחרה לבוא. במכתב הרשמי נאמר כי תומי ואני נוחלף באזרחים גרמניים המצויים בידי בעלות־הברית וכי עלינו לחכות עד שיגיע תורנו.

בסוף ינואר 1943 הגיעו לגיטו ז׳שוב הפועלים שהיו ברימנוב. ביניהם היה גם גיסי מרקוס. הפוע־לים נקלטו בבתי־המלאכה שלנו.

מרקוס עבר לגור אצלנו. הוא מיעט לדבר. היה

יוצא לעבודה כשהוא פולט: "עוד יום." בשובו היה ממלמל: "ואיפה רגה?" השאלה היתה נשארת תלויה בחלל החדר. מרקוס לא ציפה לתשובה. הוא אכל איתנו את ארוחת־הָערב בתנועות רעבתניות ולא השתתף בשיחה. רק כשסיפרתי לו על רותי היה נדלק בעיניו הבוהות זיק של התעניינות. "רותי, רותי," — היה חוזר והוגה את שם בתו ולא עוד.

פברואר 1943. קור עז שרר בחוץ. לפני שער הגיטו נעצרה משאית גדולה. קבוצה של גברים, כעשרים במיספר, כחושים ולבושי סחבות, גררו את עצמם מתוך תא המיטען. היינו בדרך לבתי־המלא־כה. השתהיתי רגע כדי להתבונן במחזה העגום. האשה שהלכה מאחורי דחפה אותי. "זוזי, הילדה. את מחפשת צרות?" הוספתי ללכת. בבית־המלאכה הסבירה לי אחת הפועלות הוותיקות: "גברים אלה נשלחו לעבוד בבית־החרושת לפלדה, "סטאלוֹב־סבוֹלה" (Stalowswola), שלייד ז'שוב. במיפעל זה עובדים שמונה־עשרה שעות ביממה והמשגיחים דואגים שהפועלים ימלאו את מכסת העבודה המו־טלת עליהם. העבודה הקשה, הנגישות והאוכל הגרוע עושים את שלהם. וכך, כעבור זמן־מה, מח־זיר מנהל בית־החרושת כמה גוויות חיות ומקבל תמורתן כוח־עבודה חדש ובריא."

באותו יום נערך בגיטו ציד־אדם. אנשי ס.ס. סרקו את הבתים וחיפשו גברים צעירים לעבודה במיפעל החיוני.

לפועלים התשושים והחולים שחזרו מבית־החרו־

שת "סטאלובסבולה" הוקצה חדר. אספנו בשבילם בגדים והבאנו להם אוכל. עדיין לא ידענו כי אנשים אלה נושאים בקירבם את חיידקי המגיפה העתידה לעשות שמות ביושבי הגיטו: הטיפוס.

יומיים לאחר שובם של הפועלים שמענו פתאום יריות. הן נשמעו מן הכיוון של בתי־המגורים בגיטו. "מה קרה?" "במי יורים?" — שאלנו את עצמנו. הגיטו היה מוקף אנשי ס.ס. ולנו אסור היה לעזוב את בתי־המלאכה לפני תום העבודה. היריות נמ־שכו כרבע שעה. אחר־כך ראינו את אנשי הס.ס. עוזבים.

ואני השארתי בגיטו את תומי. האם אראה אותו עוד? בדרכנו "הביתה" נראה הרחוב עזוב ושומם. עקבות גרירה ודם נראו בקירבת הבתים. אחר־כך ראינו גוויות. אנשים נושאי־לפידים עסקו בהעמסת המתים על עגלות־יד. שמעתי גניחות. מסתבר שלא כולם מתו, אך ניתנה פקודה להעמיס את כל אלה שנורו. התקרבתי והסתכלתי. היו אלה גברים. הפועלים החולים. הוספתי ללכת. לרוץ בחשיכה. חשתי צמרמורת שסימרה את שערותי.

רק כשהרגשתי את חומו של תומי בחיקי הפ־סקתי לרעוד. הוא היה חיוור. ואני התקשיתי למצוא מלים כדי להרגיע אותו.

חותני שחזר מעבודתו ב"יודנראט" ידע את פרטי האסון. "בשעות הערב המוקדמות הגיעו לגיטו שישה אנשי ס.ס. חמושים. הם דרשו לראות את הפועלים החולים. בחדר־החולים ציוו על הגברים לקום ממזרניהם, לצאת לחצר ולהתחיל לרוץ. "ובכן, בחורים, הראו לנו למי מכם יש רגליים זרי־זות!" — צעק הסמל. הם הקימו את האומללים

ממשכביהם בבעיטות ובחבטות וזרזו אותם לרוץ לחצר. החולים נעו באיטיות. בתנועות מגוחכות מעוררות רחמים. אנשי הס.ס. צחקו. ערכו השוו־אות מי מצחיק יותר. מי יוסיף לרוץ ומי יפול. אחר־כך, כאשר נמאסה עליהם ההצגה, התחילו לירות באנשים שהתרוצצו, שחיפשו מסתור. כשנורו כולם עזבו אנשי הס.ס. את בימת החזיון."

שיבעה חודשים חייתי בגיטו ז'שוב, אם אפשר לכנות אותם ימי־אימים בשם חיים. בתקופה זו כמעט שלא עבר עלינו יום או לילה בלי שנהיה עדים למעשה אכזריות.

פעמים רבות רצו יקירינו לשים קץ לחייהם. הם חשבו, שמוטב למות מאשר לחיות בצל האימה. מצבי ומצבו של תומי היו שונים. לנו בכל זאת היה זיק של תקווה.

ערב אחד, כאשר חזרנו ז'ני ואני לחדר, בערה באח אש עליזה. החדר הבריק בנקיונו ועל השולחן הרעוע ניצבה ארוחה שהוכנה בהרבה טירחה. הבט־תי סביבי ולתדהמתי ראיתי את אמא ואת רותי. התחבקנו והתנשקנו. "שבו לאכול. אתן ודאי עיי־פות ורעבות" — אמרה אמא. אמא האוהבת. אמא שבעיניה עודני הילדה הקטנה שצריך לדאוג לה. מעתה אינני לבד. אינני אחראית לגורלה של כל המשפחה. "תודה, אמא — אמרתי — אבל ספרי קודם ונאכל אחר־כך. למה..."

"אתן תאכלו ואני אספר. בסדר? מדוע באתי? באיבוניץ לא יכולתי להישאר עוד. הגרמנים ערכו סריקות והגברת קנרובה התחילה לחשוש. לא.

היא לא אמרה לנו ללכת. אבל הבנתי שהיא פוחדת. אז אמרתי לה תודה רבה. התנשקנו. היא הצטלבה ובירכה אותי. נו, מה היה אומר אבא שלך, מנוחתו עדן ?" "אבא היה יהודי חכם. הוא היה מקבל את הברכה ברצון," — אמרתי. "נכון. גם אני בירכתי אותה ואת יוזק ואת הלה. את יודעת, הם מיודדים השניים. מדברים על חתונה. ובכן, לקחתי מזוודה קטנה ורותי ואני יצאנו לדרך. הלכנו ברגל כמה ימים. ישנו בצדי־הדרך ופעם גם במחסן עצים של איכר. רותי היתה נהדרת. נהנתה מן הטיול. נכון רותי ?" "כן. הלכנו בשדות. ראינו את השמיים. אבל, כאבו לי הרגליים. ובכיתי. את זה סבתא לא מספרת." "גם לי כאבו — ניחמה אותה אמי — העיקר שהגענו בשלום ומצאנו את אבא, את הדודה הילדה, את תומי ואת כולם." "לא את כולם — אמרה רותי, כשהיא מתאמצת שלא לפרוץ בבכי — אמא שלי..." רותי השתתקה וניגשה לתומי, שהאזין לשיחתנו.

"בז'שוב חיכיתי לא־רחוק מן השער של הגיטו," המשיכה אמא. "כשהחשיך, וקבוצות פועלים ופועלות החלו לחזור לגיטו, נדחקתי לתוך אחת הקבוצות וכך הצלחתי להיכנס."

הצעתי לאמא להצטרף לעבודה בבית־המלאכה. היא סירבה. "אשאר בחדר ואשמור על הנכדים שלי. אטפל גם בילדיהן של שאר הנשים העובדות." ולאחר הירהור הוסיפה בשקט אך בתקיפות: "אינני רוצה לעבוד בשביל הגרמנים."

אמא הטובה רכשה לה תוך זמן קצר מכרים וידידים בגיטו. כל הילדים בבית נהגו לקרוא לה: סבתא.

מפקד המשמר הגרמני הועבר מכהונתו בבתי־המלאכה ונשלח לחזית. במקומו הופיע במשרד מפקד חדש. עם כניסתו לתפקידו הורע מצבנו. כבר ביום הראשון סקר המפקד את העובדים וסילק את הקשישים ואת הקשישות מן העבודה. גם דודתי ז'ני, הסורגת הטובה ביותר בחדר, נאלצה לעזוב את בתי־המלאכה.

המפקד החדש נהג לעבור מביתן לביתן בשעת ארוחת־הצהריים החטופה שלנו ולבדוק את המזון של האנשים. הוא הקפיד שבידי הפועלים לא יהיו מיצרכי־מזון מוברחים. לאחר העבודה נצטווינו לעמוד שעה ארוכה במיסדר שערך המפקד. סמל קרא את רשימת הנוכחים. במעמד זה בוצעו גם העונשים שהצטברו במשך היום. מדי־ערב חזינו בהלקאות. עשרים וחמש מלקות־שוט. חמישים. ואף שבעים וחמש. לפרקים בוצעו גם עונשים חמורים יותר.

באחד מסיוריו בגיטו גילה מפקד המשמר החדש בונקר. בבונקר הסתתרו כשלושים אנשים מנכבדי ז'שוב. המפקד הזעיק תגבורת. הבונקר הוקף בחיילים. האנשים נצטוו לצאת בידים מורמות והחיילים פתחו באש.

כמאתיים איש יצאו מדי־יום־ביומו לעבודה מחוץ לשערי הגיטו. שאר תושבי הגיטו קינאו ב"מאושרים" שהיתה להם עבודה "חיונית" וניתנה להם אפשרות להשיג מיצרכי־מזון. תחנת־הרכבת המזרחית של ז'שוב נחשבה למקום־העבודה המשובח ביותר. לשם שיבצו אנשי ה"יודנראט" קבוצה של רופאים, עורכי־דין ואנשים אמידים, שהתחרו על הזכות לעבוד בסבלות בתחנה. בגיטו הילכה

שמועה, שקבוצה זו "עמוסה" תמיד בחפצי־ערך ושהאנשים נושאים על גופם את כל רכושם. מפקד־המשמר קלט שמועה זו. ערב אחד הופיע בלוויית חבורה של אנשי גסטאפו ליד שער הגיטו. אנשי הקבוצה נצטוו להסתדר בצד ולהתפשט. אנשי הגס־טאפו חיפשו בבגדיהם, ואחר־כך בדקו את גופותי־הם. חפצי־ערך מעטים נתגלו. מפקד המשמר היה מאוכזב. הוא הסתלק מן המקום בהפליטו לעבר אנשי הגסטאפו: "חסלו אותם. מה אתם מחכים?"

אחת הגזירות הקשות שגזר מפקד המשמר היתה ההוראה שעל הפועלים והפועלות לגור סמוך לבתי־המלאכה, הרחק מבני־משפחותיהם. הוא רצה להפ־ריד בין העובדים ובין הבלתי־מועסקים. הוראה זו פגעה בעיקר באמהות. מדי־ערב ניתן היה לראות נשים וילדים סמוך לגדר־התיל שהפרידה את אזור בתי־המלאכה מאזור המגורים בגיטו. המפקד נהג לסייר לאורך הגדר ולהבריח את האמִהות ואת הילדים.

בעקבות גזירה חדשה זו הפסקתי לעבוד וחזרתי אל בני־משפחתי. המפקד לא התקשה לגייס מזכירה חדשה למשרד.

ערב אחד חזר חותני ממשרדי ה"יודנראט" ובפיו בשורה קשה. ל"יודנראט" נודע שהגרמנים חיסלו את הגיטו בקראקוב. רק אנשים מעטים שעבדו בעבודות "חיוניות" ניצלו. "ואת — סיים חותני — חיזרי לעבודה. אל תתווכחי איתי. מחר את חוזרת."

מחלת הטיפוס פשטה בגיטו. מיספר החולים גדל והלך. חששנו שהדבר ייוודע לגרמנים. ידענו, כי אם

יגלו שמגיפה משתוללת בגיטו, יעלו את הגיטו על יושביו באש.

הטיפוס בחר את קורבנותיו בעיקר מבין הזקנים והתשושים. רוב הפועלים והפועלות ניצלו מפגיעתו. עובדה זו איפשרה לאנשי ה"יודנראט" להסתיר את קיום המגיפה מעיני הגרמנים ולדווח על הנפטרים כעל ישישים וישישות שמתו מוות טבעי. נשים ונערות התנדבו לטפל בחולים. גברים עסקו בקבורתם של הקורבנות. בין המתנדבות היתה גם דודתי ז'ני.

ערב אחד שבה ז'ני הביתה כשהיא קודחת מחום. הזעקנו רופא, שקבע בפסקנות: טיפוס. טיפלתי בז'ני. אמא הרחיקה את הילדים מן החולה. ז'ני דימדמה. העברתי מטפחת רטובה על מצחה, על שמורות עיניה. לפתע חשתי זמזום מוזר בראשי. גם עיני בערו. מיהרתי לשתות כוס מים וכשאיש לא הבחין, מדדתי את חומי: 38.9. לא. לא רציתי להיכנע. אסור היה לי לחלות. בחדרנו היו ילדים קטנים, אנשים זרים, שבחנו אותי בעיניים חשדניות. והיתה ז'ני ששכבה חסרת־ישע. בלעתי פיראמידון ואמרתי לעצמי: "הילדה, זו הצטננות. כבר היו לך מחלות חמורות יותר. הזמן אינו מתאים להתפנקויות." השתכנעתי. והוספתי לשבת ליד ז'ני.

למחרת לא יכולתי להתרומם מן המזרן. פקחתי את עיני וראיתי את אמא. היא הגישה לי כוס תה והחליקה על ראשי הקודח.

איבדתי את הכרתי. כשהתעוררתי מעלפוני ראיתי כי מקום משכבה של ז'ני ריק. אמא שהבחינה בשאלה שעל פני, הרגיעה אותי ואמרה כי הדודה מרגישה הרבה יותר טוב וכי היא בחדר־החולים.

ובאמת, הדודה ז׳ני חשה עצמה באותה שעה בטוב. בעולם שכולו טוב.

בינתיים עלה חומי ל־41.5. המשבר התקרב. לעיתים ראיתי את דמותה של אמא כמתוך ערפל. דמות קרובה וזוהרת הגוחנת עלי ומגישה כפית צוננת אל שפתי. נחלשתי עד־כי התקשיתי לבלוע את טיפות הוואלריאן. אך התחינה בעיניה הטובות של אמי העייפה הכריחה אותי להתאמץ ולקלוט את התרופה. כוחותי הלכו וכלו. חשתי, כי נמנום ארוך ומתמיד משתלט עלי ומושך אותי אל מרחב לא־נודע. צעקות העירו אותי מעלפוני. שמורות־עיני נפקחו כמאליהן. ״מדוע אין מניחים לי לישון ?״ — עבר הרהור במוחי. אמא סיכנה את הילדים והביאה אותם אלי. היא השביעה את תומי ואת רותי שלא יניחו לי למות. כמבעד לצעיף עבה שמעתי את הילדים קוראים : ״אמא. אמא יקרה. אל תעזבי אותנו. אמא. לא למות.״

שמעתי את הקולות, אך הבנתי רק מלים בודדות. ושוב עבר בי הרהור סורר : ״מה הם רוצים ממני ! אני רוצה לישון.״ עיני נעצמו. אך תומי ורותי הוסיפו לצעוק. לבכות. הם לא הניחו לי לישון.

אמא רצה אותה שעה כמטורפת אל הרופא. היא צעקה : ״בתי הולכת למות. אתה מוכרח לעזור לה. אתה מוכרח...״ הרופא, ששכב אף הוא חולה, קם ממיטת־חוליו והלך בעקבותיה. שני אנשים צעירים תמכו בו בלכתו.

כאשר נכנס הרופא לחדר זינק לקראתו תומי. הרופא ליטף את ראשו של הילד ואחר ניגש אלי. הוא בדק אותי ביסודיות ונוכח שמצבי נואש. רגע

נמלך בדעתו. "חבל על הזריקה היקרה" — מילמל. אחר פתח את תיקו ושלף את המזרק. כששאלה אותו אמא על הסיכויים, השיב בלחש: "אם את מאמינה באלוהים — התפללי. רק הוא יכול לעזור לבתך."

לאחר שהוזרקה לי הזריקה, שקעתי בתרדמה עמוקה. הרופא, שנחלש מן הטיפול שטיפל בי, ישב עוד זמן־מה בחדרנו ואחר־כך חזר לחדרו ולמיטתו. הוא סרב לקבל תשלום, משום שהיה בטוח שכל מאמציו היו לשווא.

מדי־פעם קורה בעולמנו נס. אחד מאותם נסים קרה לי. עברתי את המשבר. החום החל לרדת. המחלה הירפתה ממני. בעודי שוכבת תשושה על משכבי נכנס אל החדר אדם צעיר כבן עשרים וחמש. היה זה הרב שפעל בגיטו בזמן המגיפה ונחשב ל"בעל שם". הוא התבונן בי ובירך אותי. אחר־כך פנה לאמא ואמר: "אל תחששי לבתך. הלילה בחלומי ראיתי אותה מהלכת בארץ־ישראל". כששאלה אותו אמא מאין הוא יודע זאת, השיב: "אני בטוח. בעיני ראיתי." והלך לדרכו.

הילדים הביאו לי שני פרחי־בר שקטפו ליד גדר־התיל. תומי אמר לי במלוא הרצינות כי הוא הוא שהחזיר אותי "משם".

משהורשיתי לקום, הייתי צריכה ללמוד ללכת. כה חלשה הייתי. הפסדתי בתקופת המחלה כעשרה קילוגרם ממשקלי.

לאחר שחזרתי במקצת לאיתני ניגשתי אל מש־רדי ה"יודנראט". רציתי לדעת, אם חלה תזוזה

כלשהי בעניין היתר־היציאה שלנו. מתשובתו המהוססת של הפקיד הבנתי כי לא נעשה דבר. שקלתי מה עלי לעשות. לא העזתי לגשת למטה הגסטאפו ואסור היה ליהודים לפנות אל אנשי הגסטאפו בעת שביקרו בגיטו.

לאחר מחלתי הקשה נצטוויתי לשהות הרבה בחוץ. יום אחד ישבתי ליד הבית ושתיתי כוס מים. תומי היה לידי. השגיח עלי. התבונן בי בדאגה. באהבה. לפתע נשמעה צעקה: ״גסטאפו״. צעקה חדה שקרעה את האוויר וחדרה לכל פינה. הרחוב והחצרות התרוקנו כהרף־עין. ניסיתי לקום ממקומי, אך רגלי בגדו בי. תומי ניסה לעזור לי לקום אך חש שהוא מכאיב לי והירפה. ״אין דבר, אמא. שבי. אני אשאר פה אתך״ — אמר.

במרחק־מה מאיתנו נראו מפקד הגסטאפו ונשיא ה״יודנראט״ מר סרוג. לידם הלכו חיילים חמושים. קול נעלם דחף אותי לשלוח את תומי אל הקצין הגרמני. לחשתי לילד מה עליו לעשות ומה עליו לומר. תומי אמר לי ״בסדר, אמא״ וחזר במהירות על דברי. ״יפה. ועכשיו לך אליהם ואל תפחד.״ תומי בן השבע ניגש בצעדים קטנים אל הפמליה שהתקרבה. מפקד הגסטאפו ונשיא ה״יודנראט״ הסתכלו בו בתמיהה. תומי עצר. בירך את השניים בגרמנית צחה ודיקלם: ״שמי תומאס הופרט. והאשה היושבת שם — הוא הצביע עלי — היא אמא שלי. שנינו נתינים בריטיים. יש לנו סרטיפיקאטים. אדוני המפקד, התוכל לומר לי, מתי יתירו לנו לנסוע מפה. אני מתגעגע לאבא שלי.״

מפקד הגסטאפו סקר את תומי ופנה למר סרוג. ״הופרט? השם הזה מוכר לי.״ ״כן, המפקד —

הזדרז מר סרוג להשיב, — העברנו את הסרטיפי־קאטים שהגיעו לגיטו לעיונו של המפקד." "נכון. ובכן ילד, מסור לאמא שלך שתחכה בסבלנות. אנחנו לא שכחנו אתכם."

קורן מאושר הסתובב תומי ובריצה מטורפת הביא את הבשורה הטובה. "שכחת לומר שלום. ותודה" — אמרתי לאחר שנרגעתי מעט. "את רוצה שאחזור אליהם ?" — שאל בני בקריצה שובבית. "לא !" — הזדעקתי וחיבקתי את בני.

באותו יום נאסרו בגיטו שלושה שוטרים יהו־דיים. אנשי הס.ס. שעצרו אותם, פקדו עליהם לעמוד ליד קיר אחד הבתים וירו בהם. שום האש־מות לא הועלו נגד השלושה. הם ידעו יותר־מדי על ההתעללויות במרתפי הגסטאפו והגרמנים נהגו לחסל עדים.

ימים אחדים עברו. שוטר יהודי נכנס לחדרנו וביקש אותי ואת תומי להתלוות אליו אל מטה הגסטאפו בקרייסבורג. "אל תפחדי — אמר — לא יאונה לך כל רע. אמרו לי שאת מוזמנת לשיחה וכי תחזרי לגיטו." דבריו של השוטר הרגיעו את בני־משפחתי. בכל זאת נפרדתי מהם כאילו לא אראה אותם עוד.

צעדנו ברחובות הגיטו. תומי, אני והשוטר היהו־די. אנשים רבים הביטו בנו בחרדה. בהשתאות. "היא הולכת לקרייסבורג" — לחשו. בשער הגיטו הראה השוטר לשומר הגרמני מיסמך חתום והוא פתח לפנינו את השער. היתה זו הרגשה נפלאה להימצא מחוץ לגדרות־התיל. להתבונן באנשים

המהלכים בצעדים בטוחים ברחובות ומשתהים ליד חלונות־הראווה. אנשים המדברים בקול רם.

העוברים־והשבים הביטו בפס הלבן ובמגן־דוויד שעל זרועי. היו מבטים של הזדהות. של אדישות. של איבה גלויה.

במשרדים של קרייסבורג הציע לנו הפקיד כסאות ושיחרר את השוטר. "חזור בעוד שעה. ואתם שבו והמתינו מעט."

קבלת־הפנים האדיבה הרגיעה אותי. ישבתי והתבוננתי בפקידים הנחפזים במסדרון. בחיילים הצועדים בצעדים קצובים. בקציני הגסטאפו הנושאים עימם שובל של שררה ואימה.

לאחר זמן־מה הוזמנו להיכנס אל חדרו של אחד הקצינים. נכנסנו. הקצין בחן את הניירות שלפניו ואחר־כך הסתכל בנו. "הילדה ותומאס הופרט." "כן, המפקד." "ובכן, סוף־כל־סוף מגלים בכם האנגלים עניין. הם מוכנים לקבל אתכם ולתת לנו תמורתכם כמה מן האזרחים הגרמניים המצויים בידיהם. אתם תסעו תחילה להבראה בגרמניה. אנחנו רוצים שבעולם יידעו, שגרמניה מטפלת בבני־הערובה כיאות. אחר־כך תועברו דרך איסטנבול לפלשתינה. יש לכם שאלות?" "האם אוכל לקחת איתי עוד מישהו מבני־משפחתי? בת אחותי היא בת שבע. כמו תומי." קצין הגסטאפו האזין בסבלנות. "מצטער, גברתי. אנחנו מצידנו מוכנים לשלוח את כולכם. אבל האנגלים יעשו בעיות. שני סרטיפיקאטים — שני יהודים. זה כל מה שרצית לדעת? ובכן, היו נכונים הערב. ואל תקחו אתכם חפצים רבים."

התרוממתי ממקומי בלב כבד. הנסיון להציל את בני־המשפחה נכשל. "את רשאית להוריד את הפס

הלבן״ — אמר הקצין. ״ברשותך אשא אותו עוד יום. כל עוד אני בגיטו.״

השמועה שחזרתי ממצודת קרייסבורג וכי אני עתידה לנסוע לארץ־ישראל עשתה לה כנפיים בגיטו. אנשים החלו לעלות אלי לרגל. למסור לי מכתבים לקרוביהם שבחוץ־לארץ. כולם כתבו: ״הצילו אותנו. שילחו לנו פספורטים.״

אמי וחותני שמחו מאוד בשמחתנו. רותי נתקשתה להבין מה מתרחש. היא נצמדה אלי. ואני הרגשתי שאני מפקירה אותה. מרקוס המשיך להלך בעולם־הסיוטים. כשסיפרתי לו שאני נוסעת, היניהן בראשו ושאל: ״ואיפה רגה?״

אנשי המשטרה דפקו על דלתנו בארבע לפנות־בוקר. הייתי לבושה. הערתי את תומי. אמא מיהרה להכין לנו משקה חם.

חיבקתי את אמא. נשקתי לזיגמונט. ליטפתי את ראשה של רותי הישנה, ולחצתי את ידו של מרקוס. אחר־כך יצאתי אל הבוקר שהפציע לאט־לאט בגיטו השומם. בחלון הבית שהיה חרב־למחצה עמדה אמא ונפנפה בידה.

ליד שער הגיטו המתינה לנו כירכרה שחורה בכירכרה ישב קצין גסטאפו, שהורה לנו לעלות. עלינו. תומי התיישב לידי. צמוד אלי. ״סע לתחנת הרכבת״, — אמר הקצין לרכב.

נסענו בתא מיוחד שנשמר בעבורנו ברכבת. קצין הגסטאפו שליווה אותנו לא הקדיש לנו כל תשומת־לב. כשהגענו לקראקוב הזמין הקצין כירכרה ומסר לעגלון את הכתובת: מונטה־לופה.

בכלא מונטה־לופה

תחילה לא ידעתי היכן אנו נמצאים. אך המש־מרות, המיבנה המבוצר ולבסוף תאי־המעצר, הבהי־רו לי ש״בית ההבראה״ אינו אלא בית־סוהר. נב־הלתי. אחזתי בחוזקה בתומי והזהרתי אותו לבל יעזוב אותי: ״אפילו אם יצוו עליך, תגיד: אני נשאר עם אמא.״

במשרד הכלא מסר אותנו קצין הגסטאפו לידיו של הקצין התורן ואמר: ״בני־הערובה הנשלחים לפלשתינה.״ ״ובכן הם באמת מתכוונים להחליף אותנו״ — אמרתי בלבי. ״בסדר גמור״ — אישר הקצין התורן. והמלווה השתקן שלנו הלך לדרכו.

הקצין התורן התקשר בטלפון והודיע למישהו שהגענו. מן העבר השני ניתנה הוראה שבעקבותיה אמר הקצין התורן: ״יחס אנושי? וכי איננו יוד־עים שהאנגלים מכים ומרעיבים את הגרמנים שלנו? הם מקצצים להם את האצבעות כדי להסיר מהן את הטבעות.״

הוא פנה אלינו וצרח: ״אומרים לי שיש לנהוג בכם יפה. איזו שטות. נו. זוזו כבר.״ הוא תפס בתומי ודחפו קדימה. ״לך, ילד.״ ״אני הולך עם אמא שלי״ — התעקש תומי ולא הירפה מידי.

„בסדר. בסדר. לכו שניכם." והוא הוליך אותנו לעבר תאי־המעצר. ביחד.

בתא מצאנו קבוצה של נשים וילדים. כשנסגרה הדלת הוקפנו על־ידי הנשים, שהחלו שואלות במקהלה: „מאיזה גיטו אתם?" „איזה פספורטים יש לכם?" „הבאתם אוכל? סיגריות?" כאשר שמעו שיש לנו סרטיפיקאטים לארץ־ישראל וכי אמרו לנו שיחליפו אותנו בקרוב, צחקו במרירות. הן עצמן כבר חיכו שבועות אחדים במונטה־לופה. גם להן היו בעלים בארץ. גם להן הבטיחו הבטחות.

רוב הנשים שבתא באו מן הגיטו של טארנוב. הן סיפרו לנו שבאקציה האחרונה בגיטו התחבאו במרתפים ובעליות־גג וכך ניצלו. הסרטיפיקאטים הגיעו לטארנוב כמה ימים לאחר האקציה. „תחילה היו בגיטו בין שלושים לארבעים אלף איש — אמרה אחת הנשים — אך הטראנספורטים רוקנו את הגיטו. כשעזבנו נותרו בטארנוב רק כארבעת אלפים יהודים."

בלילה שמענו צעקות וקריאות לעזרה. האסירות הוותיקות הסבירו לנו שהצעקות נשמעות מדי לילה בלילה. בבוקר ראיתי דרך חריץ שבחלון, שהיה סתום בלוחות, איך אסירים זוחלים על מרפקיהם אל ראשה של ערימת פחמים שהיתה בחצר. הם גררו את עצמם בעוד אנשי גסטאפו מזרזים אותם ומצליפים עליהם בשוטים. כאשר התעלף אחד מן האסירים שפכו עליו הגרמנים מים וציוו להמשיך ולזחול.

למחרת הועברתי עם תומי לתא גדול יותר. תא הטראנספורטים. שם חיכו גברים אחדים וכן כמה מאות נשים וילדים שלכולם היו דרכונים בריטיים

או סרטיפיקאטים. חלק מן הנשים באו מארץ־ישראל לאירופה לבקר את בני־משפחותיהם והמל־חמה הפתיעה אותן בדרך; האחרות קיבלו סרטי־פיקאטים מבעליהן שישבו בארץ־ישראל כאזרחים או כתיירים אמידים. כולם ישבו על מזוודות או על תרמילים, משום שבתא לא היו כסאות או ספסלים. איש לא ידע לאן ישלחו הגרמנים את הטראנספורט.

על קירות התא היו חרותות מאות כתובות. אימצתי את עיני וקראתי: "אני נוסע מחר לאוש־וויץ. שם אנוח סוף־סוף." "הודיעו להורי שהייתי פה." "חיו בטוב. שלום. ולא להתראות." היו שם חתימות של שמות יהודיים ופולניים. ברכות־פרידה של אנשים שנרצחו על לא עוול בכפם. לא שופט ולא בית־משפט דנו אנשים אלה למוות.

יומייט חיכינו בתא הגדול. בסתר־לבי קיוויתי שזהו בית־הסוהר האחרון שבו אהיה כלואה ולאחר שאעזוב את מונטה־לופה אפסע בדרך אל החופש. אל בעלי.

פקיד גרמני הופיע וקרא רשימה ארוכה של שמות. הגברים, הנשים והילדים הסתדרו במהירות. הם יצאו בעקבות הפקיד. אנו ורבים אחרים נש־ארנו בתא.

בערב נתוספו אלינו כמה אסירים ואסירות חד־שים שהגיעו מן הגיטו בקראקוב. לחלקם היו אש־רות־כניסה לארצות־הברית, אשרות שנשלחו אליהם על־ידי קרוביהם. מדברי אחת הנשים הסתבר לי שהגרמנים מזלזלים באשרות אלה. לדבריה ירו הגר־מנים במרבית האנשים שהחזיקו באשרות אמרי־קניות. מתשעים הנשים שהיו כלואות עם אשה זו, הגיעו לתא הטראנספורטים חמש בלבד.

שוב חלפו יומיים עד שנפתחה דלת התא. גם הפעם קרא הפקיד רשימת שמות ארוכה, אלא שהפעם נכללנו תומי ואני ברשימת הנוסעים.

כשעברתי במסדרון הספקתי לשמוע את התחי־נות והיבבות של האסירים בתאים הסמוכים. קו־לות האסירים והמראה של ערימת הפחם שבחצר היו הרשמים האחרונים שקלטתי כאשר עזבתי את מונטה־לופה.

אוטובוסים חיכו לנו לפני בית־הסוהר. הגרמנים נהגו עימנו באדיבות. בדקו אם יש לנו מקומות־ישיבה. שאלו אם יש למישהו תלונות או בקשות. סלידה תקפה אותי למראהו של קצין הגסטאפו שהשגיח, שלכולנו יחולקו כריכים לדרך.

בתחנת־הרכבת הופנינו לרכבת נוסעים. נסענו דרך ברלין, האנובר וצלה אל יעדנו: ברגן. שם נצ־טווינו לעלות על משאיות שנשמרו על־ידי חיילי ס.ס. מזויינים ברובים מכודנים. מצב־רוחנו הורע. להיכן נעלמה האדיבות והדאגה? לשם־מה נחוצים חיילי הס.ס. וכי סבורים הגרמנים שאנו עשויים לנסות ולהימלט? הרי אנו בדרך לחופש. בדרך לפלשתינה.

חיכינו שעה ארוכה. אחר־כך הובלנו דרך מישור לא־מיושב אל מחנה שהיה מוקף בגדר ובמיגדלי־שמירה. במחנה ניצבו שורות של צריפי־עץ חשופים ומופרדים זה מזה על־ידי גדרות־תיל. הסתכלנו סביבנו. רצינו להתמצא. להבין להיכן נקלענו. איש מאיתנו לא דיבר. תומי לחץ את ידי אך לא שאל שאלות.

במיגרש גדול חיכו לנו כמה מאות אנשים. "המאושרים", שיצאו כמה ימים לפנינו מתא הטראנספורטים. הם בחנו אותנו במבטים סקר־ניים. משתתפים בצערנו. ואולי שמחים לאידנו. מאנשי קבוצה זו נודע לנו שאנו מצויים בברגן־בלזן.

במחנה־הריכוז ברגן־בלזן

סמל אדיר־קול ציווה עלינו להיכנס אל אחד הצריפים. בצריף טרחו אסירים שחופים ומזי־רעב בהבאת מזרני־קש למיטות הקרשים הדו־קומתיות. כאן, בין מסגרות־העץ הרעועות, התחילו הכול לדבר. להחליף רשמים. לחזות את העתיד להתרחש. עמדתי רגע והקשבתי להמולה. מנסה לצרף מלים למשפטים. משפטים למשמעות. הבחנתי בתומי שהתיישב על המיטה. הוא חלץ את נעליו וחיכה. האסירים חילקו שלוש שמיכות לאיש. היו משהים אותן בידיהם הכחושות. מתפעלים מן העובדה, שנותנים ליהודים שמיכות. משכתי את השמיכות מידי האסיר שניגש למיטה שלנו. הוא החזיק בהן כאחוז־עווית. מחבק את חבילת השמיכות. מסרב להיפרד מן המגע המחוספס, החם. כשלקחתי את השמיכות הביט בי. לאחר־מכן השפיל את מבטו אל ידיו הריקות, הרזות. רציתי לצאת מן הצריף ולנער את השמיכות, אבל חששתי להינתק מן הקבוצה, מן הכלל הרועש, המבטיח אשלייה של חסות ובטחון. ניערתי איפוא את השמיכות ליד המיטה וזכיתי למטר גידופים משכנותי. אמרתי ״סליחה״ ופרשתי את השמיכות על מזרני־הקש. תומי נשכב מייד על המיטה התחתונה. כיסיתי אותו ונתתי לו נשיקה. הוא העלה חיוך על שפתיו ונרדם.

האסירים הוסיפו להביא ציוד. כמה שולחנות ארוכים וספסלים הוצבו במרכז הצריף. אחר־כך נכנס קצין וביקש מתנדב שידע גרמנית. מכרי ארווין זונדרלינג, לשעבר בעל בית־חרושת לבדים בביליץ, קיבל את התפקיד. הקצין הורה לו לשלוח חמישה אנשים להביא אוכל מן המטבח. כמובן שהיו מת־נדבים רבים. אנשי הקבוצה הביאו לצריף כיכרות־לחם, חבילות מרגרינה ואפילו גבינה לבנה. הערתי את תומי והתיישבנו לאכול. לאחר הארוחה נראה העתיד מבטיח יותר. אם נותנים לנו לאכול, סימן ש...

ניקינו את הצריף וסידרנו אותו כמיטב יכולתנו. הצריף היה מרווח למדי. אפילו לילדים הוקצו מיטות.

שבועות חלפו. מנות המזון צומצמו. תחילה נעלמו הגבינה והמרגרינה, אחר־כך הוקטנו מנות הלחם. המרק שהוגש בצהריים נעשה דליל יותר. מימי יותר.

כך עבר הקיץ. ימים ארוכים בצריף או בשטח הצמוד לו, שמעליו משקיף מיגדל־שמירה. מיסדרי נוכחות בבוקר ובערב. רעב גובר והולך. וצפייה, שהסיכויים למימושה הולכים ופוחתים עם פרוסות־הלחם הנגרעות ועם הודעות המפקד הגרמני, שהאנגלים "הנבזים" אינם רוצים אותנו.

שעות רבות ישבתי עם תומי בחצר וסיפרתי לו על ביתנו בטישין ועל אביו שבארץ־ישראל. תיארתי לפניו את בעלי הגבוה והנאה. ציירתי לפניו את עתידנו המשותף בארץ שבה זורחת השמש כל ימות

השנה. תומי הקשיב וביקש: "ספרי לי עוד על הימים שבהם הייתי ילד קטן".

שעות אהדות בכל בוקר הוקדשו ללימודים. לימדתי את תומי בגרמנית — חשבון, קריאה וכתיבה. כן ניסיתי ללמד אותו גיאוגרפיה. שמות ערים, הרים ונהרות בארצות רחוקות הפכו לשנינו למחוזות־כיסופים. ישבנו בברגן־בלזן ושטנו על נהר הגאנגס. רכבנו על גמלים במידבר סהרה. טי־פסנו אל פסגת הקילימאנג'ארו. סיירנו באמפייר־סטייט־בילדינג בניו־יורק. בחברתו של תומי חשתי מה־מעט למדתי בבית־הספר. מה רבות השאלות של בני שאין לי עליהן תשובה.

באותם ימים כתבתי פזמון שבו ניסיתי לתאר את חיינו במחנה ואת הגעגועים שלנו לארץ־ישראל.

Ich bin der Tomas Huppert
mich kennt gross und klein
ich wohne in Bergen-Belsen
und möchte lieber in Erez sein.
weil dort ist Frohsinn und Sonnenschein
dort lachen alle gross und klein.

Wir warten auf den Austausch
schon wochen monatelang
wir sind schon sehr verzweifelt
es wird uns Angst und Bang.
Es fehlt am Essen, es regnet rein,
die Deutschen schimpfen es soll sauber sein
Wir räumen, räumen immer
doch sauber wird es nimmer.

Mein Liedchen geht zu ende
ich bitte so stark ich kann.
wir sollen endlich reisen
und werden ein freier Mann.
wir sollen landen in Ankara
und schreien laut Hip Hip Hura.

Ich bin der Tomas Huppert
mich kennt gross und klein.
ich wohne in Bergen-Belsen.
und möchte in Erez sein.

[קוראים לי תומאס הופרט / כל איש אותי מכיר. / אני גר בברגן־בלזן / ונכסף לארץ־ישראל. / כי שם שמחה ושם אורה / שם צוחקים כולם.

אנחנו מחכים להחלפה / זה שבועות וחודשים / אנחנו פוחדים, מתגעגעים, אנחנו מיואשים.
האוכל מועט, הגשם חודר / הגרמנים דורשים: שיהיה נקי יותר! / אנחנו מנקים, אך / הצריף תמיד כה מלוכלך.

שירי מגיע לקיצו / אשא תפילה, בכל כוחי, / שסוף כל סוף ניסע מפה / ואהיה אדם חופשי, / וכשננחת באנקרה / אקרא בקול: היפ היפ הורה!

קוראים לי תומאס הופרט / כל איש אותי מכיר. / אני גר בברגן־בלזן / ונכסף לארץ־ישראל.]

תומי שר את השיר בהתלהבות ובדביקות: "גר בברגן־בלזן, ונכסף לארץ־ישראל." המלים צלצלו כתפילה. כהשבעה שיש בכוחה לממש את כיסופי־הלב.

בסתיו של שנת 1944 הגיע למחנה שלנו משלוח של כמאתיים יהודים, בעלי דרכונים של בעלות־הברית. הם באו מגיטו וארשה. אנשי הקבוצה תיארו לפנינו את תנאי־החיים הקשים בגיטו. הם סיפרו, שבבית־הסוהר בוארשה, בפאביאק, נורו כארבע־מאות יהודים בעלי דרכונים זרים. לדבריהם גם מצבם של היהודים שהסתתרו מחוץ לתחומי הגיטו החמיר. במקרים רבים הסגירו פולנים את שכניהם היהודים — שהתחבאו במרתפי־בתיהם — ברגע שכספם אזל.

בעקבות הקבוצה מגיטו וארשה הגיעו לברגן־בלזן אנשים מגיטו בוכניה, ביניהם יהודים שביקשו להגר לארגנטינה. הללו שמעו מפי אנשי הגסטאפו בבוכניה, שעתידים לחסל את הגיטו תוך ימים ספורים.

עם התקרב החורף ערכנו מגבית בצריף. כל אדם נתבקש לתרום בגדים שלא היו דרושים לו והללו חולקו לנצרכים. המטר הסתווי הפך את הקרקע סביב הצריף לבוץ טובעני. היה קר. רוחות חזקות השתוללו בינות לצריפים, הרקידו את גדרות התיל. השומר במיגדל־השמירה התכרבל במעילו ורקע ברגליו כדי להתחמם.

פעמים רבות בוססתי בבוץ עד לבית־השימוש הפרוץ, בסמוך לגדר. האוכל הגרוע והמתח הסבו לי כאבי־בטן ושלשולים תכופים. תחילה ניסיתי להתאפק. להימנע מלצאת אל הכפור שבחוץ ואל עיניו הסקרניות של השומר. אחר־כך הייתי רצה, מועדת ומגיעה כל עוד נשמתי בי אל הבור המטונף. הכאב וחוסר־האונים פרקו מעלי את הבושה. ידעתי שהשומר רואה אותי. שמעתי את צחוקו.

מדי־בוקר ומדי־ערב נערכו מיסדרי־נוכחות בחוץ. עמדנו שעות ארוכות, בעוד הגשם ואחר־כך השלג מצליפים בנו. הנעליים המרופטות שוב לא הגנו על הרגליים. לתומי היה רק זוג נעליים אחד וגם אותן נאלצתי לפתוח משום שהנעליים לא התאימו למידת רגליו. הבהונות הציצו מתוכן. הם השתכשכו בבוץ. במים. בשלג. "תניע את הבהונות — הייתי חוזרת ואומרת לו, — אחרת הם יקפאו מקור."

חודשי החורף ארכו, אך האביב בכל זאת בא. הטבע לא הכזיב. השמש זרחה גם בברגן־בלזן. האיברים הקפואים החלו להפשיר. חמימות נעימה התרוננה בגוף. ניצוץ של תקווה נדלק בלב.

באביב 1944 ביקר בצריף שלנו פקיד גרמני. שמו־עה עברה כי האיש שייך למחלקה הפוליטית וכי יש בידיו רשימה של אנשים העתידים להישלח אל־מחוץ למחנה, אל החופש. השמועה התאמתה. הפקיד הכריז על טראנספורט: "אתם נוסעים לברגאו, לייד דרזדן ומשם — להחלפה." שמחנו. השתוללנו משמחה. הרשימה שקרא הפקיד ציננה את התלהבותנו. עוררה בנו חשדות ופחדים. ברשי־

מה נכללו בעיקר אנשים בְּעלי דרכונים אמריקניים. בטראנספורט לא נכלל איש מבין "הפלשתינאים".

סידורי המשלוח נערכו במהירות ובקפדנות. הפקיד והחיילים שנלוו אליו זירזו את האנשים. גערו בהם. מצב רוחם של "האמריקנים" נעכר. אח־דים מהם נפרדו מאיתנו והביעו חשש ששולחים אותם לאושוויץ.

מפקד ברגן־בלזן, קצין ורמאכט ממוצא אוסטרי — בשם האס (Haas), ביקר בצריפנו מדי־יום־ביומו. אוברשטורמבאנפירר האס גילה לנו כי סידורי ההח־לפה שלנו — של "הפלשתינאים" — מתעכבים. "הם אינם מתעניינים בכם" — פלט באחת ההז־דמנויות.

העובדה, שבעלות־הברית סירבו להחליף אותנו באזרחים הגרמנים שבידיהם (הכוונה לנשים וילדים גרמניים שנותרו עם פרוץ המלחמה בארץ־ישראל), הודגשה עתה לעיתים תכופות יותר. הגרמנים החלו לזלזל בנו, לנהוג בנו כבמעמסה. האוכל נעשה גרוע יותר. המנות הוקטנו שוב ושוב. מדי שבועות אח־דים הועברנו מן הצריפים שלנו למיבנים רעועים וטחובים יותר. ההעברות נעשו תמיד ללא הודעה מוקדמת. בהפתעה. הן עוררו בנו חרדות עמוקות.

רבים מן המבוגרים והילדים שבקבוצה שלנו חלו. תומי חלה בחצבת, באבעבועות־רוח, בשפעות ובדל־קות־אוזניים. תרופות לא ניתנו לנו. גם אני חליתי, אך השתדלתי להחזיק מעמד. ידעתי שבני זקוק לי.

בלילה, כאשר שכבתי על מיטתנו הצרה ותומי לצידי, הייתי רואה את פני יקירי שבגיטו ז׳שוב. תיארתי לעצמי שהם תמהים, מדוע אינני מקיימת את הבטחתי, שאעזור להם להיחלץ מן הגיטו. כלום

יכלו לנחש שאנחנו מצויים כאן, במחנה הריכוז ברגן־בלזן ?

בוקר אחד בישר לנו מפקד המחנה על העברה ל"שיכון" טוב יותר. הוא ציין שנקבל גם מנת־מזון נוספת. ואכן הועברנו ל"מחנה הספרדים", מחנה שנועד לעצירים יהודיים אזרחי מדינות נייטראליות.

מנות הלחם המוגדלות והצריפים שטופי־השמש עוררו בנו תקוות חדשות. ב"מחנה הספרדים" זכינו בהטבה נוספת, יקרה מאוד: מקלחת. המקלחת נמצאה במרחק ניכר מן הצריף שלנו ואנו, שלא הורגלנו לצאת מן המחנה הקטן והמגודר, נהנינו מן ההליכה. בדרך למקלחת ראינו חלקים נוספים של המחנה: את המטבח הגדול והחום, שבחזיתו ערימות של סלק־בהמות, את הצריפים המגודרים ואת דרך־העפר הרחבה, החוצה את המחנה ומוליכה אל השער, החוצה. בצריף המקלחת מסרנו את בגדינו לחיטוי והורשינו להתקלח שלוש־ארבע נשים תחת ברז אחד, במשך דקות אחדות.

אחת הנשים במחנה שלנו הרתה. משקרב מועד הלידה נשלחה היולדת לבית־חולים בעיר צלה (Celle). אף־על־פי שנאסר עלינו לשלוח מכתבים, אפילו דרך הצלב האדום, הסתכנה האשה והבריחה מכתבים רבים אל־מחוץ למחנה.

ההברחה נתגלתה על־ידי אנשי הגסטאפו. מפקד המחנה האס נתמלא זעם. הוא טען שמעלנו באמון שנתן בנו, שגמלנו לו רעה תחת טובה. היולדת ותינוקה הרך הוצגו בפנינו בשעת מיסדר. איש הגס־טאפו בעט באשה וציווה עליה לגלות את שמות

האנשים שנתנו לה מכתבים. היא שתקה ואימצה את התינוק אל חיקה. איש הגסטאפו שלף את אקדוחו. כאן התערב מפקד־המחנה. בתנועת־יד סילק את איש הגסטאפו והורה לנו להמשיך בעמידה. ניצבנו כך עד הערב. עייפים, אך אסירי־תודה לאיש הוורמאכט הוותיק שהציל את היול־דת. בערב שב המפקד והודיע לנו שמחר לא נקבל את מנת־המזון. כן נזף ברופא שלנו ד״ר גרוספלד ששיתף פעולה עם ״הפושעת״.

״צריפי־הספרדים״ היו מוקפים גדר־תיל וחומת־עץ ואלה חצצו בין דיירי המחנה המיוחס לבין שוכני שאר הצריפים בברגן־בלזן. החומה הצפופה לא אטמה את צעקות שכנינו. מדי־לילה שמענו קריאות לעזרה ביידיש, בפולנית, בצרפתית, ברוסית ובאנגלית. לא נורו יריות. רצחו אותם בשיטה אח־רת. מדי־בוקר ראינו, דרך סדקים בחומה, איך עצירים גוררים עגלות־יד מלאות גוויות.

באותה תקופה של קיץ 1944 נשלחו מתוך המח־נה שלנו קבוצות אחדות של בעלי דרכונים זרים. איש לא ידע לאן היו פניהם מועדות. הם קיוו שהם נוסעים אל החופש המיוחל. היום אני יודעת שרק מעטים מהם, בעלי אשרות־כניסה לארץ־ישראל, אכן הועברו למחנה ויטל (Vitell) שבדרום־צרפת, מחנה שהיה נתון להשגחת הצלב האדום. בויטל ביקרו גם עיתונאים שהתרשמו מן היחס האנושי לבני־הערובה.

רובם של הנשלחים הובלו, ככל הנראה, לאוש־וויץ ועקבותיהם אבדו.

המישלוחים דילדלו את המחנה שלנו. מתוך כאלפיים בני־ערובה נותרנו כשלוש מאות וחמישים.

תומי ואני נחשבנו עתה כוותיקים. היינו אסירים מנוסים שאיתם אפשר לטכס עצה ולשאוב מהם עידוד.

שוב הועברנו לצריף חדש. והפעם לצריף אפל ומוכה־כינים ליד "מחנה ההולנדים". יחסם של הגרמנים אלינו הורע. מנות־המזון צומצמו עד למינימום. רעבנו. כאשר פנה הנציג שלנו אל הנהלת המחנה, נאמר לו שעלינו להיות מרוצים שעודנו בחיים. "אין אני יודע, מדוע מחזיקים אתכם" — העיר הפקיד הגרמני.

אסיר מ"מחנה ההולנדים" הסמוך העביר אלינו פתק: "בעוד כמה ימים יחליפו מן המחנה שלנו כשלוש־מאות אנשים. בטראנספורט יהיו גם מאה משלכם." מסתבר שמפקד־המחנה הביא להם את הבשורה המשמחת. לנו לא נמסרה שום הודעה. קיווינו כי יודיעו לנו ברגע האחרון. חיכינו.

למחרת הקיפו אנשי ס.ס. את אחד הצריפים של ההולנדים, ציוו על דיירי הצריף להסתדר בשורות ובדקו את חפציהם. לאחר־מכן הוצעדו ההולנדים לעבר שער־המחנה ומשם, זאת נודע לי לאחר המלחמה, ברכבת לווינה ואל החופש.

אנחנו, ה"פלשתינאים", נשכחנו בברגן־בלזן.

מאז סתיו 1944 היה מחנה ברגן־בלזן תחנת־מעבר ענקית. אל המחנה זרמו שיירות של יהודים מיוון, מרומניה, מרוסיה ואפילו מטריפולי הרחוקה. חלק מאנשים אלו הושארו במחנה, רבים הוצעדו הלאה.

הטראנספורטים שעברו דרך ברגן־בלזן בישרו הן

את חיסולם של ריכוזי יהודים במחנות־עבודה ובגי־
טאות והן את העובדה, שהחלה חודרת לאט־לאט
להכרתנו, שהגרמנים נוחלים מפלות בחזית. תחו־
שת הכשלון ניכרה על פניהם של השומרים הגר־
מניים, שהחלו לגלות סימני עצבנות.

ביום שישי אחד ראינו שיירה של כמאה ילדים
שצעדו בשורה ארוכה, מלווים באנשי ס.ס. הם הלכו
לאיטם. מביטים בגדרות־התיל ובצריפים. הילדות
החזיקו בובות. הבוגרים יותר סייעו לאחיהם הצעי־
רים. אחדים מיררו בבכי. בערב, כשחזרו לצריף
האנשים שהביאו אוכל מן המטבח, נודעו לנו פר־
טים נוספים. הסתבר שהגרמנים העסיקו קבוצה
של כחמישים לוטשי־יהלומים הולנדיים. הגרמנים
הבטיחו להם, כי כל עוד יעבדו, לא יאונה כל רע
לבני משפחותיהם. לוטשי־היהלומים מילאו את
חלקם בהסכם. הם עבדו בחריצות. ואילו הגרמנים...
הם הפרידו את הילדים מן האמהות ושילחו את
הפעוטים לברגן־בלזן.

באותו לילה אימצתי את תומי אל חיקי. חששתי
שבבוא היום ינסו להפריד בינינו. בני בן השמונה
הבין את רחשי־לבי. "רוצה שאשיר לך את השיר
שלי ?" — שאל. "כן, תומי — אמרתי — אבל
תשיר בשקט. רבים כבר ישנים."

לצריפים הסמוכים למחנה שלנו הגיע משלוח
של כאלף ושבע מאות יהודים מהונגריה. השמירה
הרופפת בשעות הראשונות איפשרה לנו להחליף
ידיעות ורשמים. ההונגרים סיפרו לנו על ההצלחות
של בעלות־הברית. הם האמינו שגרמניה תוכרע תוך
כמה חודשים. אנו סיפרנו להם על ברגן־בלזן, על
גורלם של שכנינו למחנה.

"אתם כבר שנה וחצי במחנה ?" — תמהו ההונגרים. "שנה ושבעה חודשים." "לא יתכן. לנו הבטיחו שבעוד כמה ימים יעבירו אותנו לשווייץ." מישהו מן "הפלשתינאים" התחיל לומר : "גם לנו..." אך השתתק. ההונגרים היו אופטימיים. הם דיברו בקול רם. בנעימה מתנגנת. בלבביות. זה חודשים שלא ראינו אנשים נמרצים כל־כך.

להונגרים היו חפצים שאנו, הוותיקים, כבר שכחנו על קיומם. פירות, גבינה צהובה ואפילו שוקולד. הם נתנו לנו ברצון מן המטעמים שלהם והתבוננו בילדינו שהסתכלו בתפוח מתוך פליאה. הם היו משפשפים אותו עד שהעלה ברק. שוקלים, אם מותר לנגוס בו. ולבסוף נועצים שיניים חומדות בבשר העסיסי. התחלנו "לסחור" עם ההונגרים, אך היה לנו מעט מאוד להציע להם. נקטתי יוזמה והצעתי לאחד הגברים ההונגריים שהתקרבו לגדר, לפרום בשבילו אפודה ישנה ולסרוג לו אפודה חדשה. הוא הסכים ברצון והציע לי שכר אסטרונומי : שבע סיגריות. ניגשתי למלאכה. תומי עזר לי לגלגל את הצמר. תוך שבוע היתה האפודה מוכנה.

בעד הסיגריות שקיבלתי יכולתי לקנות פרוסות לחם רבות.

במשך הזמן הגבירו הגרמנים את השמירה על הגדר שהפרידה בינינו לבין ההונגרים. היו שומרים שהניחו לנו לשוחח עם שכנינו. והיו שהקפידו שלא ניגש לגדר. הם היו מפנים את גבם, מסתובבים לפתע ועוצרים את העבריינים. מפקד־המחנה היה דן אותם לשבועיים מאסר בצינוק.

תקוות ההונגרים לנסוע מברגן־בלזן לשווייץ דעכו עם חלוף החודשים. אולם יום אחד קיבלו ההונ־

גרים הודעה שעליהם להתכונן לתזוזה. גם הפעם התעלמו הגרמנים מאיתנו. עמדנו ליד הגדר וראינו את שיירת ההונגרים היוצאת לדרכה. הם נופפו לנו בידיהם וקראו: "להתראות בקרוב!" נחמת־מה מצאנו בכך שהצלחנו להגניב עם ההונגרים רשימה של בני־הערובה וכתובות של בני־המשפחות שלנו בארץ־ישראל. ביקשנו מהם שיעבירו את הרשימה לידי הצלב־האדום.

ההונגרים גם ביקשו את מפקד־המחנה להעביר לנו את חבילות המזון שיגיעו בשבילם.

באותו שבוע הגיעו לצריפנו מאה ושישים יהודים מסלובקיה. הצטופפנו עוד יותר וקלטנו את האסי־רים החדשים.

אל הצריפים שנתרוקנו הגיע טראנספורט של הונגרים חדשים. הפעם אנשים תשושים, בלבוש דל, שהובאו לברגן־בלזן ממחנות־עבודה שונים. גם הונ־גרים אלה דיברו בנעימה מתנגנת, אך קולם היה שקט ועצור.

יום אחד, כשנשלחנו אל המקלחת, פגשנו בדרך קבוצה של קציני ס.ס. שלבשו מדים מצוחצחים. הם מדדו אותנו בעיניהם בקפדנות. תהו, מה פשר ההליכה החופשית עם המגבות על השכם. חשתי חרדה ובעקבותיה גל של משטמה הגואה בי. אח־דים מאנשי הקבוצה שלנו גילו בין הקצינים את האחראיים לחיסול הגיטאות בוארשה ובקראקוב.

כאשר חזרנו לצריף נודע לנו כי אוברשטורמבאנ־פירר האס הועבר מברגן־בלזן וכי את מקומו כמפ־קד־המחנה ימלא קצין הס.ס. יוזף קראמר —

ממחנה ההשמדה אושוויץ. בעת הפגישה הראשונה שלנו עימו (לימים הוא כונה ״המפלצת מבלזן״) נאמר לנו, שמעתה לא נתקלח עוד. ״אצלי לא תת־פנקו״ — אמר קראמר.

בואו של קראמר לברגן־בלזן סימן את תחילתה של תקופה חדשה במחנה. מעתה הפך המחנה לתחנה אחרונה לרבבות אנשים שהובלו לכאן מכל פינות אירופה.

מסע הכיבוש הרוסי אילץ את הגרמנים לחסל את מחנות־העבודה שנמצאו בקירבת החזית. האנ־שים שעבדו במחנות הועברו במסע רגלי לברגן־בלזן. רבים מתו בצעדה המתישה. אלו שהחזיקו מעמד הגיעו אלינו. ראינו את שיירות היהודים שעברו סמוך לצריפנו. הם היו מוכי רעב וקור. תשושים וחולים. בעברם ליד המחנה הקטן שלנו תלו צללי־אדם אלו עיניים גדולות ושואלות בילדינו, שניצבו ליד הגדר. הם חיפשו את ילדיהם שנגזלו מהם. הם תמהו שעדיין קיימים באירופה ילדים יהודיים.

ילדה בת עשר, ששהתה במחנה שלנו עם דודתה, הכירה באחת הדמויות הצועדות את אמה. ״אמא ! אמא !״ — צעקה הילדה. האם הרימה את ראשה ופנתה בצעדים כושלים לעבר הגדר שלנו. חייל גר־מני חסם בפניה את הדרך. היכה בה בקת הרובה. האם חזרה לשורה. הסדר הושב על כנו. השיירה המשיכה בדרכה.

ברגן־בלזן הועברו האסירים החדשים למחנות אוהלים ארעיים. שם החלה הגסיסה האיטית. הרעב, המחלות ומהלומות אנשי הס.ס. עשו את

שלהם. הגוויות של ההרוגים נשרפו בתנור גדול שבער במשך כל שעות היממה. העשן הסמיך, שנית־מר אל על וריח הבשר החרוך ליוו אותנו בכל אשר פנינו.

גם הצריפים שלייד המחנה שלנו, שמהם הועברו ההונגרים, התמלאו בדיירים זה מקרוב באו. היו אלה שלדי־אדם שהתקשו להתנועע או לדבר. הם נהגו לפעור פה ולסמן באצבעותיהם הגרמיות: "אוכל". אספנו בינינו מיצרכי־מזון ובשעת בין־הערביים הגנבנו כמה פרוסות לחם אל־מעבר לגדר. ברגע שהתרחקנו מן הגדר החל מאבק נואש בין האנשים הרעבים. המאבק האלים פסק רק כאשר נשמעו יריות מכיוון מיגדל־השמירה.

תשע בערב. רוב האנשים בצריפנו נמו את שנתם. אני לא עצמתי עין. התבוננתי בתומי ששכב לצידי וראיתי אותו בעיני־רוחי משחק עם רותי. צעקה מחרידה הקפיצה אותי מן המיטה. גם שאר האנ־שים התעוררו משנתם. מישהו פקד: "לוס! לוס!" (los! los!). תחילה חשבנו שצורחים בצריף שלנו. אחר־כך התברר לנו שהצעקות והפקודות בוקעות מן הצריף השכן, שאליו הובאו האנשים החדשים.

השתקנו את ילדינו המבוהלים ושכבנו בנשימה עצורה, מצמצמים את עצמנו על מיטות־הקרשים הצרות. פוקחים אוזניים ובוהים אל החשיכה. קו־לות של מכות עמומות, הצלפות שוט וזעקות הגיעו לאוזנינו. המוכים צעקו: "רבונו של עולם, עזור לנו. שמע קולנו."

דלת הצריף שלנו נקרעה פתאום לרווחה וצללית של אדם ניצבה בפתח. האיש ביקש מים בקול צרוד. מישהו הגיש לו ספל מים. האיש נטל אותו בידים

רועדות, מגואלות בדם. "הם באו. היכו עד מוות. היכו עד מוות..." — חזר כמתוך קדחת. "אני ברחתי. עברתי את הגדר. אני יכול להישאר אצלכם. נכון ?" איש לא השיב. ידענו שאם יימצא הבורח בצריף שלנו יירו הגרמנים בכולנו. "אתחבא מתחת למיטה. הם לא ימצאו אותי. תנו לי רק מים. ולחם. פרוסה. חצי פרוסה תספיק." "יש לנו כאן ילדים רבים." — נשמע בחושך קולה של אחת האמהות. "ילדים ?" "אם ימצאו אותך הם יהרגו את היל־דים" — הידהד קול של אשה מפינה אחרת. "אז אי אפשר ?" "לא" — אמר אחד הגברים, כשהוא מתאמץ שלא לפרוץ בבכי.

הבאנו לאיש לחם ומים. מישהו הושיט לו סי־גריה. גפרור נדלק. ראינו את הפנים המיוסרות. האיש שאב את העשן והשתעל. "תודה" — אמר ויצא בצעד כושל מן הצריף.

הטבח שהדיו הגיעו אלינו נשנה מדי־לילה. הצריף השכן היה לתא־מוות. מדי־בוקר, בקומנו לאחר ליל־אימים, ראינו איך אנשי ס.ס. וקאפוס זורקים לחצר גוויות וחלקי גוויות. רק בשעות הצהריים סולקה הערימה והשטח "נוקה". למחרת חזרנו וחזינו בערימה הדוממת.

לא יכולנו למנוע את הילדים שלנו משמוע ומראות את המראות. פניו הכחושות של תומי חוורו עוד יותר. שרידי התום והילדות נמחקו מהן.

התנור שבו נשרפו הגוויות הוסיף לבעור במלוא הקצב. אך הלהבות לא היה בכוחן לשרוף את כל מיכסות הנרצחים. כדי להיפטר מן הגוויות ציוו הגרמנים על אסירים לכרות בורות ענק ולהשליך בהם את המתים.

ברגן־בלזן בפיקודו של רב־הטבחים קראמר, הפך למחנה השמדה. במחנה הזה לא השתמשו בגאזים. לקרבנות נקבע מוות אכזרי יותר. בהיותם רעבים, תשושים וחולים, הוכו הם עד צאת נשמתם.

כל אלה שהיו בברגן־בלזן יכולים להעיד ולאשר עובדות אלה.

לאחר שבוע הועברנו לצריפים אחרים. מפקד־המחנה הרחיב את תחומיהם של תאי־המוות וצירף אליהם גם את הצריף שלנו.

השיירות הוסיפו לזרום לברגן־בלזן. שעות ישבתי ליד הגדר וחיפשתי פנים מוכרות. יום אחד, כשנעצ־רה שיירה ארוכה של נשים בקירבת המחנה שלנו, שמעתי אשה הקוראת בשמי. ברגע הראשון לא זיהיתי את האשה הצעירה. אחר כך נזכרתי. היתה זאת הילדה אקרט (Eckert), שעבדה איתי בבית־המלאכה בגיטו ז׳שוב. ״את יודעת מה קרה למשפ־חה שלי? לאמא, לחותני, לרותי...״. ״הם נשלחו לאושוויץ. לתאי הגאזים — מילמלה — אנחנו באים מאושוויץ.״ ״כולם?״ שאלתי. היא הינהנה בראשה. רציתי לומר לה משהו, אבל לא הצלחתי להעלות שום מלה על שפתי. השפלתי את עיני וראיתי את תומי. ״את רוצה שאשיר לך...״ — אמר והשתתק. ״לא!״ — צרחתי.

כשהרמתי את ראשי כבר גררה הילדה אקרט את גווה הכחוש עם שאר השיירה. עתה ידעתי.

הרעב במחנה שלנו גבר. אנשים התהלכו נפוחים.

אחדים מהם מתו. יום אחד נעצרה ליד המחנה שלנו מכונית ועליה סמלי הצלב האדום. הדלת נפ־תחה. מתוך תא המיטען הציצו קרטונים מסודרים בסדר מופתי. חבילות־מזון שנשלחו להונגרים וניתנו לנו.

פתחנו את החבילות והתבוננו בביסקוויטים, בסוכר, בחלב המשומר, בצימוקים ובקופסאות הבשר כמו באחד מפלאי הבריאה. אחר־כך התחלתי לתכנן את המנות שנאכל תומי ואני. מנות שיספיקו לימים רבים. להרבה זמן.

טעם החלב המשומר, הסמיך, המתוק עודו שמור עימי. חבילות הצלב האדום הצילו חיי רבים מאי־תנו. אבל, למרות שניסינו להתגבר על יצרנו אזלו המיצרכים תוך זמן קצר. ושוב החל הרעב נוגס בנו. הילדים עמדו ליד הגדר וחיכו לעגלת־היד שבה הובאו המנות הזעומות מן המטבח. לפעמים היה ילד בא במרוצה לצריף וקריאה בפיו: "אמא, העג־לה מתקרבת." קריאה זו חישמלה את כל האנשים. היינו ממהרים החוצה כשצלחות־הפח והספלים בידינו. לעיתים קרובות היינו נוכחים לדעת, שהילד טעה. היתה זו עגלת־יד מלאה גוויות. האסירים המוכים והאדישים שגררו אותה אפילו לא טרחו לכסות את המיטען.

פברואר 1945. קור עז שרר בחוץ. והנה, משום־מה, ניתנה לנו הוראה ללכת ולהתקלח. גררנו את רגלינו בשלג עד למקלחת. שם הפקרנו את גופינו למים הקרים המקפיאים. בשעה שהתקלחנו חוטאו הבגדים שלנו. כשחזרתי לקבל את בגדי נתברר,

שנעלם המעיל הכחול החם שלי, ששימש לנו גם כשמיכה. יאוש תקף אותי: את האפודה שלי מכרתי כבר מזמן תמורת לחם. הודעתי על האבידה לאח־ראי על המקלחת. הוא אמר לי שיחפש את המעיל, אך מהבעת־פניו הבנתי שלא יטרח הרבה.

כאשר ראה אותי תומי בשמלה הקלה הציע לי את מעילו המשובץ. סירבתי. "לי יש אפודה" — אמר. "המעיל שלך קטן עלי" — שיכנעתי אותו. "הודיעי על האבידה למפקד המשמר" — יעץ לי בני. שמעתי לעצתו. תומי ניגש אף הוא לסמל הגר־מני ואמר בגרמנית צחה: "אדוני הסמל, זה המעיל היחיד שיש לאמא." "חזור לשורה. אבדוק את העניין."

למחרת קיבל האחראי על הצריף שלנו פקודה לבוא ולהתייצב איתי במשרד המחנה. הדרך למש־רד עברה, סמוך למחננו הישן, לתאי־המוות. בחצר, ליד הצריף, היו מוטלות גוויות בחמש שורות. קור־בנות ליל־המהלומות האחרון. רבים מן הנרצחים נראו כשלדים שעור דק קרם עליהם. ליד הגוויות נערך מיסדר של הנשארים בחיים. הם עמדו בקושי, נשענים איש על רעהו. מתבוננים בחבריהם המוט־לים לרגליהם.

בצד, סמוך לקצין הס.ס., כרעה דמות אדם. שלד חי שבפיו אוזן של אדם. השומר הגרמני שליווה אותנו הסביר לנו, שאסיר זה נענש, משום שניסה לאכול מבשר הגוויות. "גם אני הייתי מזועזע כשראיתי מחזה זה בפעם הראשונה — התוודה השומר הגרמני — אך מתרגלים."

במשרד הוחזר לי המעיל.

בדרכי חזרה החלטתי החלטה נחושה, שלא להס־

תכל לעבר תאי־המוות. לא קיימתי את ההבטחה שהבטחתי לעצמי. כמהופנטת פערתי את עיני לעבר האנשים האומללים, מנסה לחרות בזכרוני את פני הקורבנות ואת עיני הרוצחים.

יוזף קראמר, מפקד ברגן־בלזן, טען לימים, במהלך משפטו, כי היה סבור שפקודיו גילו יחס אנושי כלפי העצירים.

רצוצה ושבורה הגעתי לצריף. תומי, ששמח לר־אות את המעיל, לא הבין מדוע אני מדוכאה כל־כך. אמרתי לו שהתעייפתי. שראשי כואב.

בלילה ראיתי בחלומי את הגוויות. שורות של גוויות. אנשים חפים־מפשע.

קיימנו את חיינו. קשה להבין כיצד. רוב הילדים בצריף בכו בכי של רעב. תומי לא בכה, אבל עיניו הגדולות הכחולות, שהיו שקועות בפניו הזעירות והרזות, הסגירו את גודל רעבונו.

הרגשנו כי הסדר במחנה הולך ומתרופף. מיס־דרים ותקנות חדשות נעשו נדירים יותר. דומה, שבעיות אחרות הטרידו את הגרמנים.

בינינו ובין המטבח הפרידה רק גדר־תיל אחת. מעבר לגדר היה "הרחוב הראשי" של ברגן־בלזן. דרך־עפר שרבבות רגליים הידקוה בתהלוכות הייסו־רים. מעבר לרחוב היה המיבנה המגושם של המט־בח ובחזיתו ערימה גדולה של סלק־בהמות צהוב. אוכל. למרות הסכנה ניסו כמה מן הגברים שבמח־נה שלנו ובמחנה ההונגרים להגיע אל ערימת־הסלק. אחדים הצליחו. הם חזרו והסלקים המחוס־פסים מוצנעים תחת חולצותיהם. אחדים שילמו

בעד הסלק בחייהם. הם נורו על הערימה. היה זה באביב 1945.

התחלנו לסחור עם אנשי המשמרות הגרמניים. ערב אחד, כשגבר הרעב, אותתתי לשומר הגרמני, איש ורמאכט קשיש והראיתי לו את שעוני. הוא ירד מן המיגדל וניגש לגדר. "כמה את רוצה ?" שאל. "חמש־עשרה סיגריות וכיכר לחם." "זה יקר מדי. אביא לך עשר וכיכר." הסכמתי. למחרת הביא לי השומר כיכר־לחם עטופה בנייר עיתון ועשר סיגר־יות. אני העברתי לו שעון־דוקסה שקיבלתי מוואל־טר. שעון שהצלחתי לשמור במשך כל שנות המל־חמה. "ואלטר, סלח לי — מילמלתי — תומי רעב." "מה את אומרת ?" — שאל השומר הגרמני. "ספר־תי את הסיגריות." "קחי את הסחורה שלך והס־תלקי. אסור שהסמל יראה אותנו." איש הוורמאכט חזר בצעדים איטיים אל מיגדל־השמירה. טיפס במדרגות־העץ. נושא את השעון שנתן לי ואלטר. רק לאחר שהסתלק חשתי בשריטה שנשרטתי מגדר־התיל. ליקקתי את הפצע ומיהרתי לחזור לצריף.

בצריף חיכה לי תומי. "הצלחת ?" — שאל. אמר־תי לו "כן" וטמנותי את הלחם מתחת למזרון. "הפצע כואב לך ?" "לא" — שיקרתי.

רק לאחר שרוב האנשים נרדמו, ישבנו שנינו לאכול. הצריף היה חשוך. תומי ישב קרוב אלי. לועס בשקט. "רוצה עוד פרוסה ?" — לחשתי. הילד בלע את הלחם בעיניים נוצצות, אך לא היה מסוגל לאכול עוד. "תאכל מחר" — ניחמתי אותו.

שכנה ממיטה סמוכה מילמלה : "הילדה, אני חשה ריח לחם. תני לי פרוסה." נתתי לה. גם ממיטה אחרת הושטה יד. נתתי. ועוד יד. ועוד.

ועוד. האנשים לא דיברו. הם רק הושיטו ידיים באפילה. הרגשתי את עצמי עלובה. מבויישת. כגנבת שנתפסה והגזל בידה. פרסתי את הכיכר לפרוסות קטנות וחילקתי אותן לידיים המושטות, התובע־ניות, המרוקנות את ידי. היו שלחשו: ״תודה.״ גברים אחדים בירכו את ברכת המזון. כעבור דקות אחדות תם הלחם. ועדיין יכולתי לחוש בידיים. באצבעות השלוחות. המגששות. המבקשות. ״אין יותר לחם״ — אמרתי בצער ובהקלה. התכרבלתי בשמיכה הדקה כנמלטת ממקום־הפשע.

למזלי נותרו לי הסיגריות.

מן העיתון הישן שנתגלגל לידי הבינונו שהגרמ־נים נסוגים בכל החזיתות. בעיתון אמנם נאמר שהנסיגות הן לצורך ייצוב הקווים וכי הפירר מתכנן מיתקפה גדולה ומכרעת. אולם ההודעות על גיוס שנתונים של זקנים ושל צעירים והקריאות להעלאת המוראל גילו לנו את המצב לאשורו. קראנו את העיתון פעמים רבות. למדנו את הכתבות בעל־פה. ניתחנו אותן. התבשמנו מהן.

באותם ימים סיפרו לי שאחד ההונגרים גילה, שידידו, רופא־נשים ידוע מבודאפשט, נמצא בתאי־המוות. ההונגרי תיכנן תוכנית נועזת. הוא שיחד שומר גרמני ובעזרתו העביר לתאי־המוות גוויה של גבר שמת ברעב. בתמורה הוברח הרופא למחנה ההונגרים. למחרת, כאשר מנו את החיים ואת המתים והמיספרים היו תואמים, לא נתעוררו שום בעיות.

כאמור, תוכנית זו הצליחה רק משום שבאביב 1945 שררה כבר אנדרלמוסיה בברגן־בלזן.

השיירות החדשות שהגיעו לברגן־בלזן בישרו כי הצבא האנגלי מתקרב למחנה. שמועות פשטו כי הגרמנים מתכוננים להעביר אותנו, את בני־הערובה, לפני שהמחנה ייכבש. דיברו שהם רוצים לסחור בנו, לקנות באמצעותנו את חייהם. חששנו מפני ההעב־רה ומפני התלות ברצונו של קצין זה או אחר, שיהיה אחראי לגורלנו.

בארבעה באפריל 1945 ניתנה לנו הוראה להת־כונן למסע. נצטווינו לקחת רק מעט חפצים. כאילו היו לנו חפצים רבים... ונעלים חזקות. כאילו היו לנו... גם ההונגרים קיבלו פקודה דומה. הסתדרנו בשורות והתפקדנו. אחר־כך החל המסע אל תחנת־הרכבת. תהלוכה של אנשים תשושים ומזי־רעב. אנ־שים ההולכים בעל־כורחם ליעד בלתי־ידוע.

בתחנת־הרכבת חיכו לנו — לשיירה של כאלפיים איש — כעשרים קרונות־משא. נדחסנו לתוך הקרו־נות. אנשי הס.ס. השתכנו בקרון מיוחד, סמוך לקטר.

הרכבת זזה. הקטר תימרן ועבר במסילות שתוקנו באופן ארעי. פעם תקף את הרכבת מגובה רב מטוס־קרב אמריקני. למזלנו הוא החטיא. מראה תחנות־הרכבת ההרוסות שימח אותנו. בדרכים זרם זרם אדיר של פליטים גרמניים שברחו מן הערים שהופ־צצו. הם צעקו לעברנו: ״אל תתקדמו עוד. האמרי־קנים קרובים.״ ואנו, שיכורים משמחה, ענינו: ״זה בסדר. אנחנו יודעים.״

ככל שהתקרבנו לאזור החזית גברה חרדתנו. חששנו שהגרמנים עלולים לחסל אותנו. קצין הס.ס.

שפיקד על המסע הפיג את חששותינו. הוא כינס את האחראים היהודיים למחנה שלנו ולמחנה ההונגרי וגילה להם שיש בידיו פקודה להעביר אותנו דרך מאגדבורג. "הפקודה היא, שאם איתקל בצבאות הברית, עלי להפעיל את חומר־הנפץ שבאחד הקרונות ולפוצץ את הרכבת" — אמר. "אני מוכן לעשות איתכם עיסקה. אתם תתנו לי משהו ותמליצו עלי בפני האמריקנים ואני אתן לחיילים שלי פקודה להימלט מן המקום. מסכימים?" הם הסכימו, כמובן. טבעת יקרה, שעברה מידי אחד היהודים ההונגריים לידי קצין הס.ס. חתמה את העיסקה.

הרכבת נעצרה סמוך ליער. כשלושה קילומטרים ממאגדבורג. חלק מאנשי הס.ס. העמיסו על עצמם שלל ששללו במשך שנות המלחמה וברחו אל היער. אחרים נשארו איתנו. התיישבו על ערימת־עפר לא־הרחק מן המסילה. גם הם חיכו.

השיחרור

אורה של שמש אדומה בקע מבעד לצמרות היער האפל. הציפורים שרו. והתותחים רעמו. קרוב יותר. קרוב, קרוב.

בשעה עשר, בערך, עבר לידינו הג׳יפ האמריקני הראשון. מוט גישוש בקדמת הפגוש. אנטנה של מכשיר־קשר. ארבעה חיילים מאובקים, חבושי קס־דות. הם עצרו את הג׳יפ וניגשו אלינו בהיסוס. הביטו בחבורה הגדולה. גברים, נשים וילדים, לבושי סחבות. דמויות עלובות וכחושות, מעוררות רחמים. הם שאלו: ״מי אתם?״ ואנחנו צרחנו: ״הלו! פריינדס. וי לאוו יו!״

ואחר־כך במקהלה: ״יהודים. יהודים!״ הם הסירו את הקסדות ומחו מצחיהם. אחד הצביע על מגן־דוד שהיה תלוי על השרשרת שעל צווארו: ״גם אני יהודי.״

קצין הס.ס. הגרמני וכמה מפקודיו ניגשו אל החיילים. הם הניחו את נשקם והקצין הצדיע והו־דיע בקול חגיגי שהוא וחייליו נכנעים.

הקצין האמריקני סקר אותו ואחר הביט בנו. הוא שלף את אקדוחו. ״אנחנו הבטחנו לאיש הס.ס. את חייו — התערב אחד האנשים — הוא הציל את חיינו.״ ״חבל״ — אמר הקצין האמריקני והו־רה לקצין הס.ס. ולחייליו לשבת בצד ולחכות.

ניסינו לדובב את החייל היהודי. הוא ידע רק מעט יידיש והאנגלית שבפינו היתה דלה. חיפשנו קרובים. רצינו להיות מבני־משפחתו של היהודי לבוש־המדים, שנשא נשק.

ג׳יפ הסיור הוכרח להמשיך בדרכו. אך הקצין התקשר עם מיפקדת החטיבה והודיע לקצין־התורן, כי ניתקל בקבוצה גדולה של יהודים. ״אנחנו נשמור על הגרמנים״ — הודיעו כמה מן הגברים שלנו.

עברו כמה שעות והאמריקנים הגיעו. מהמשאיות נפרקו ארגזי לחם וקרטונים של שימורים. בצד הדרך הוקם מטבח־שדה וטבח עליז החל לבשל ארוחה חמה.

החיילים האמריקניים נתגלו כאנשים חביבים. הם היו מוכנים לשמוע, אף־כי לא האמינו למשמע אוזניהם. הם רצו לעזור. ואנו, אנו חיבקנו ונישקנו כל חייל שנקרה בדרכנו. מרוב שמחה והכרת תודה.

קצין אמריקני צעיר ביקש שאסביר לו מי אנו ומאין הגענו. באנגלית בסיסית סיפרתי לו על ברגן־בלזן, על אושוויץ ועל טרבלינקה. הוא לא שמע מעולם שמות אלה. הוא חזר ושאל מדוע רצחו את בני־משפחתי. ביקש לדעת, אם יש לי הוכחות. אם אני בטוחה שהגרמנים הפעילו תאי־גאזים. הצעתי לאנשים נוספים לספר לו את אשר עוללו הגרמנים להם וליקיריהם. הוא האזין בקשב. מנסה להבין את המציאות החדשה שנגלתה לפניו. חוזר וממלמל: ״זה בלתי אפשרי.״ כשנפרדנו, שאל אותי הקצין אם יוכל לעשות משהו למעני. ״אתה יכול להתקשר עם בן־דודי ג׳ורג׳ פילרסדורף בקליבלנד,

אוהאיו — הנה הכתובת. כתוב לו שהילדה ותומי חיים. הוא יודיע לבעלי. הקצין הבטיח למלא את בקשתי. הוא עמד בהבטחתו. ימים אחדים אחרי ששוחררנו כבר ידע ואלטר שאנו בחיים.

חלק ניכר מן האנשים נילווה אל האמריקנים. הם הלכו ברגל אל הכפר הגרמני הסמוך פאלסלבן (Fahlsleben). אחרים, וביניהם תומי ואני, חיכינו לאמבולאנסים שהיו אמורים להעביר אותנו לעיירה הילרסלבן (Hillersleben). כאשר התכוננתי לעלות לאמבולאנס הבחנתי בילדה בלונדית, בת־גילו של תומי, שישבה בצד־הדרך על תרמילה. הכרתי אותה. היתה זו לילי, יתומה, שאביה נורה בגיטו וארשה ואמה מתה ברעב בברגן־בלזן. במחנה דאגו לה כמה נשים שהיו מיודדות עם אמה. עתה, לפתע, היא נשארה לבדה. היא ישבה והתבוננה באנשים שעלו על המכוניות. עייפה. אדישה למתרחש סביבה. ״לילי — קראתי לעברה — למה אינך מצטרפת לקבוצה ?״ ״אני ? — השיבה בשוויון־נפש — אין לי עם מי ללכת.״ ״בואי איתי. תני יד לתומי.״ תומי היסס רגע ואחר הושיט ללילי את ידו. ״אני אלך לבד״ — אמרה לילי וקמה לאט־לאט ממקומה. ״בואי כבר.״ ״אני באה״ — אמרה בסרבנות והצטרפה אלינו.

בהילרסלבן העבירו אותנו האמריקנים לדירות של אזרחים גרמניים, שנצטוו לפנות את בתיהם. תומי ואני נשלחנו לחווילה נאה. ליד השער פגשה אותנו אשה גרמניה ושאלה לחפצנו. הסברתי לה שנשלחנו לגור בביתה. היא הובילה אותנו לקומה

העליונה והשתדלה שלא נציץ לחדר־האורחים המפואר.

"מאין אתם ?" — שאלה את תומי.

"מברגן־בלזן. ואת יודעת מה זה ברגן־בלזן ?"

"לא" — השיבה.

"זה מחנה־ריכוז שהגרמנים הרגו בו יהודים."

"ילד, למה אתה מפיץ שקרים כאלה !" — התרעמה האשה.

"זו האמת. אני הייתי שם. הגרמנים רצחו את סבתא שלי. את סבא. את רותי. היא היתה חברה שלי."

"אמרי לי גברתי — פנתה הגרמניה אלי — האם באמת זה היה נורא כל־כך ?"

"מוטב שתשאלי את אביך, את בעלך ואת אחיך" — עניתי.

"אני לא מאמינה" — ענתה בשקט, כמדברת אל עצמה.

"ומאין הגיעו אליך שני פסנתרים, תמונות־שמן עתיקות, כלי־חרסינה יקרים ושטיחים פרסיים רבים כל־כך ? האם כל הרכוש הזה היה שייך לכם לפני המלחמה ?"

האשה הסמיקה והשיבה שאינה יודעת את מקורם של החפצים. "בעלי שלח אותם אלינו בזמן המלחמה. אנחנו כבשנו ערים. אנחנו ניצחנו" — מילמלה.

לפני שעזבה את הבית ניגשה אלי האשה וביקשה להפרד ממני. "תמיד התנגדתי למשטר הנאצי" — אמרה. מדדתי אותה במבט קר. היא נטלה שתי מזוודות גדושות חפצי־ערך ומיהרה לצאת.

הכנסתי את הילדים לחדר צחור, מבהיק בנק־

יונו. ״ילדים, לפני שנכנסים למיטות עליכם להת־רחץ״ — אמרתי. הם תלו עיניים חומדות במיטות, בכריות, בסדין ובשמיכות־הצמר. ״מותר לשבת רגע על המיטה ?״ — שאל תומי. ״שבו. אבל רק לרגע. אחר־כך אתם נכנסים לאמבטיה. לילי ראשונה ואתה שני.״ רחצתי את שני הילדים. חפפתי את רא־שיהם. הם נהנו מן הרחצה וביקשו לשהות במים החמים עוד ועוד. אחר־כך חזרנו לחדר והילדים זינקו אל המיטות הרכות, הלבנות.

מנת הסולת עם כמה חתיכות שוקולד נבלעה במהירות. תומי ביקש מנה נוספת. סירבתי. ״אמא, הרי יש המון אוכל. למה את חוסכת ?״ — שאל. הסברתי לו שעליו להתרגל לאכול. מנה גדושה עלו־לה להזיק לו. הוא קיבל את ההסבר בחוסר רצון בולט, אך לא חזר על בקשתו.

למחרת טיפלתי שעה ארוכה בלילי. קיבלתי בשבילה לבנים ושמלה. היא לבשה את הבגדים החדשים ורצה להראות אותם לתומי. בני אמר שהשמלה יפה, אך יכולתי להבחין שהוא מקנא בלילי. עד השיחרור היתה לו אמא משלו ועכשיו עליו להתחלק עם ילדה נוספת. גם לילי קינאה בתומי. ״לך — אמרה לו, כאשר שיערה שאינני מא־זינה — יש אבא ואמא.״

אנו, אנשי ברגן־בלזן, לא התביישנו לפתוח ארו־נות ומגירות בבית הזה. בין המיסמכים גילינו מכתב־הערכה שנשלח לבעל־הבית מטעם מיפקדת הס. ס. במכתב הודו לו על מיבצעיו המוצלחים. על אֵלו ״מיבצעים״ צויין האיש לשבח לא נאמר במכתב. עוד מצאנו מכתב ששלח בעל ״הארמון״ אל ארוסתו זמן־מה לפני תחילת המלחמה. במכתב

מתנצל האיש שקשיים כלכליים מאלצים אותו לדחות את מועד החתונה.

עליית־הגג והמרתף של הבית היו גדושים בסחורות ממויינות. תריסרים של נעלי גברים מכל המידות, חליפות, מעילי־עור, ובצידם עשרות צינצנות בדולח, מערכות כלי־כסף וקרטונים מלאים תרופות. בעל־הבית בחר מן המובחר. היה לו טעם טוב וחוש מסחרי.

הזמנו ידידים מן המחנה כדי שיהנו גם הם מן השפע. הם מיהרו לבוא. פערו עיניים. ואחר־כך החליפו את בגדי החאקי שניתנו להם על ידי האמריקנים בבגדים מהודרים. החליפות והשמלות היקרות היו תלויות על גופיהם הכחושים כתפאורה שהועברה מהצגה אחת להצגה אחרת. אולם, הם אהבו את הבגדים. פה ושם הבחנתי שיש הלובשים יותר מחליפה אחת.

לאחר ימים אחדים של החלמה ובטלה פניתי למיפקדה האמריקנית וביקשתי עבודה. מאחר שדיברתי גרמנית ומעט אנגלית הוטל עלי לעבוד כמזכירה במשרד שטיפל בקשרים עם האוכלוסיה הגרמנית. כאן, שעה שהאזנתי לבקשותיהם של האזרחים הגרמניים, הסתבר לי שרבים מהם שנחשבו אנשים מסודרים איבדו את תעודותיהם. הם ביקשו תעודות חדשות. רצו למחוק את העבר. לשכוח אותו.

הגרמנים התרפסו לפני האמריקנים. הגזימו במילות נימוסין והערכה. הגאווה הגרמנית־הארית נעלמה. נופצה לרסיסים עם מפלת הרייך השלישי.

מדי־יום הגיעו למשרד מכתבים אנונימיים. אנשים הלשינו על שכניהם. הודיעו לשלטונות, כי הללו, המבקשים עבודה אצל האמריקנים, היו פעילים במפלגה הנאצית. המפקדים האמריקנים התייחסו בשאט־נפש להודעות ופטרו את המלשינים, שהופיעו במשרד, בקופסת בוליביף ובמלים בוטות.

גרמנים רבים חזרו והצהירו באוזנינו כי מעולם לא תמכו בהיטלר. אחרים טרחו להדגיש שהם לא ידעו על קיומם של מחנות־הריכוז. מעשי הזוועה, טענו, נעשו על־ידי קומץ של אנשים. העם הגרמני לא ידע על כך דבר.

אף־כי האמריקנים טיפלו בשרידי המחנות בדאגה ובמסירות, מתו רבים מן הניצולים בבתי־החולים. הם היו תשושים מדי. שבורים. העזרה איחרה לבוא.

אלו שהחלימו החלו לחפש דרכים לשוב לבתיהם. האמריקנים אירגנו משאיות שהסיעו יהודים מצרפת, מבלגיה ומהולנד לארצותיהם. מצבם של יהודי מזרח־אירופה היה קשה יותר. הם לא רצו לחזור לארצות שבהן נרצחו בני־משפחותיהם. היתה להם הרגשה, שאין לאן לשוב.

רבים מאיתנו פנו אל השלטונות האמריקנים וביקשו להעביר אותם לארץ־ישראל. התשובה שנתקבלה גרמה לנו אכזבה עמוקה. המפקד האמ־ריקני טרח שעה ארוכה כדי להסביר לנו, שרק בעלי הסרטיפיקאטים יוכלו לנסוע לפלשתינה וכי למעשה שערי־הארץ סגורים ומסוגרים. מחינו. צעקנו שזו שערורייה. המפקד האמריקני הצדיק

אותנו. הוא קילל את "האנגלים הארורים".

למרות הסבל שנגרם ליהדות אירופה, למרות העובדה שבריגאדה יהודית לחמה בשורות צבאות־הברית, סירבה הממשלה הבריטית לאפשר לפלי־טים היהודיים לשוב לארץ־מולדתם.

בקבוצת הפליטים שלנו היו יתומים רבים שהו־ריהם נרצחו על־ידי הגרמנים. המבוגרים שטיפלו בהם בתקופת המלחמה היו חסרי־אמצעים. הם חיפשו דרכים לשקם את חייהם. לבנות את עתידם. ביקשו להשתחרר מן הילדים. להפקיד אותם בידיים נאמנות.

בוקר אחד הופיע במיפקדה האמריקנית רב צבאי. הוא שמע כבר על מחנות־הריכוז. הוא חיפש דרכים לעזור לניצולים. סיפרתי לרב על היתומים הרוצים לעלות לארץ־ישראל. הוא הבטיח לעזור. "אפעל בעניין זה במשרדי הג'וינט בפאריס — אמר — ואת גברת הופרט, את תסעי עם הקבוצה. אני בטוח שבעלך ישמח לראות אותך ואת בנך."

הרב קיים את הבטחתו. שבועיים לאחר ביקורו הגיעה אלינו אחות בשם מיס נויפלד. היא נשלחה מטעם הצלב האדום והג'וינט כדי לארגן קבוצה של יתומים, מברגן־בלזן ומבוכנוואלד — קבוצה שתי־שלח דרך צרפת לארץ־ישראל.

התיידדתי עם האחות הצעירה. היא היתה זריזה וגילתה הבנה לסבלנו. האחות נויפלד לא מיחתה כאשר ראתה שכללתי ברשימת היתומים גם בחורים ובחורות בני עשרים ומעלה, שהביעו את רצונם להגיע לארץ. "גם הם יתומים" — התנצלתי. "זה

בסדר. את תדאגי לילדים ואני אדאג לרשיונות ולרכב."

עברתי בבתי־החולים שבסביבה ואספתי יתומים. צירפתי לקבוצה גם ילדים שאבותיהם היו בארץ־ישראל. האמהות שהיו עימנו נאלצו לחכות לתורן. "חיכינו חמש שנים. למה עלי לחכות עכשיו?" — שאלה אחת הנשים בזעם. ואלו בנה אמר: "אני רוצה לנסוע לארץ־ישראל. אני רוצה לראות את אבא שלי. אבל אני לא אעזוב את אמא."

נפרדתי מן המפקד האמריקני. הודיתי לו על יחסו החם והלבבי. הוא הושיט לי את ידו. "אילולא הייתי רואה אתכם במו־עיני, לא הייתי מאמין לסיפורים שסיפרתם. אני מקווה שמעתה תחיו בשקט. בשלום." הוא הצדיע. ואני ניגשתי ונשקתי לו על לחיו.

חמש המשאיות הגדולות חלפו תחילה דרך מאגדבורג. מראה העיר ההרוסה והעזובה־למחצה גרם ליתומים הנאה. בשעות הערב הגענו לוויימאר (Weimar), עירו של גיתה. משם המשכנו ישר למחנה־הריכוז בוכנוואלד.

כבר מרחוק יכולנו להבחין במיגדלי־השמירה הגבוהים. מכוניות הצבא האמריקני עברו דרך השער הפתוח כבמסע־ניצחון. היתומים שרו. אסירי בוכנוואלד, ששוחררו רק לפני זמן קצר, התאספו במיגרש־המיסדרים כדי להתבונן בפלא: ילדים יהודיים. הם חיפשו את ילדיהם. חיפשו לשווא.

בבוכנוואלד הצטרפו אלינו אנשים צעירים רבים, שהשתוקקו לעלות לארץ־ישראל.

במחנה הוקצה לנו בית שבו התגוררו בעבר קציני הס. ס. ניתן לנו אוכל משובח, שסופק על־ידי מנהל המחסן, קומוניסט גרמני שהיה עצור בבוכנוואלד מאז תחילת המלחמה. הילדים החלו להבריא, לקבל במשקל, לצעוד ביתר ביטחון, לדבר בקול רם.

עדיין לא טעמתי את טעמו האמיתי של החופש. עדיין הייתי במחנה. אומנם בחסותם של ידידים, אבל רחוקה מביתי, מבעלי.

במיפקדה האמריקנית בבוכנוואלד פגשתי את הרב הד"ר רוברט מרקוס. הרב נתמנה כאחראי לקבוצה שלנו. סיפרתי לו את קורותינו ובין־השאר גוללתי לפניו את המעשה בילדה שזיהתה את אמה בטראנספורט שהגיע לברגן־בלזן. "אולי ניתן לאתר את האם — הרהרתי בקול, — הילדה נמצאת בקבוצה שלנו והיא אינה פוסקת מלהזכיר את אמה." "הביאי אותה אלי. ננסה לעשות משהו" — אמר הרב מרקוס.

ואכן, למחרת נסע הרב עם הילדה בג'יפ לברגן־בלזן. הוא שב אלינו בפנים זורחות. הבת והאם מצאו זו את זו.

בקבוצה שלנו שהגיעה מברגן־בלזן היו תשעים ושישה ילדים. עם "הילדים הגדולים" של בוכנוואלד מנתה השיירה שלנו חמש מאות ושלושים איש. חילקתי את הילדים לקבוצות וביקשתי עשרה נערים שישגיחו על הקטנים־יותר. הם מילאו את תפקידם במסירות ואני נהניתי מעבודת הצוות. לילי ותומי השתייכו לקבוצת "הקטנים" אך ישנו בחדרי.

ביומי האחרון בבוכנוואלד ביקרתי, בלוויית אחד הצעירים לשעבר, במחנה הגברים הענק. מחנה זה

הכיל, שבועות מספר לפני השחרור, כשבעים אלף אסירים. מלווי סיפר לי על תנאי־המאסר, על הני־סויים "הרפואיים" שנערכו באסירים. הוא ציין שבבוכנוואלד היו עצורים גם גרמנים שהתנגדו למשטרו של היטלר. גרמנים אלה סייעו ליהודים והסתירו בצריפיהם ילדים יהודיים.

תחנתנו האחרונה בבוכנוואלד היתה המישרפה הגדולה. בעת ביקורי במקום היו שם חיילים אמרי־קנים רבים. הם ראו וצילמו.

חשבתי שאני מחוסנת. אבל למראה הלוע של המישרפה, שבו היו מונחות עצמות אדם שרופות למחצה, נוכחתי בטעותי. "בוא, נברח מפה." אמרתי למלווה שלי.

בשש בבוקר הלכנו לתחנת־הרכבת של בוכנוואלד. התחנה, שאליה הגיעו עד לפני שבועות אחדים טראנספורטים של עצירים, המתה מרוב אדם. אנשי המחנה באו להיפרד מאיתנו. על הקרונות שלנו, שהיו אמורים לחצות את גרמניה בדרכם לצרפת, מצאנו כתובות גדולות: "יתומים מברגן־בלזן ומבוכנוואלד." "רוצחים, היכן הורינו?"

הנסיעה עברה במצב־רוח מרומם. חזינו בנוף: עריה ההרוסות של גרמניה. הגשר הארוך על נהר הריינוס. הרי הארדנים ולבסוף כפריה הציוריים של צרפת. בגבול הצרפתי קיבלו את פנינו נציגי הצלב האדום. הועברנו לקרונות־שינה נוחים. הכול דאגו לנו. השתדלו לדבר איתנו בנחת, כאילו היינו חולים. נהנינו מתשומת־הלב. מן היחס הנלבב של ד"ר מרקוס. אך בסתר־לבנו החל משהו להתערער.

התחלנו סולדים מפני רגש־הרחמים. חשנו כאילו מטיבינו מנסים לכפר על משהו. מנסים להשקיט את מצפונם.

בפאריס קיבלו את פנינו נציגי הקהילה היהודית שהחלה לחזור ולהתארגן. יהודים צרפתיים באו אלינו ובחנו את הילדים שלנו. גם הם חיפשו את ילדיהם שנלקחו מהם על ידי הגרמנים. כשבאו אלינו, למלון המפואר לוטיצאה (Luticea), היתה בהם תקווה. כשעזבו, ראיתי אותם מלטפים את ראשי הילדים שלנו ואחר־כך הולכים בצעדים מהו־ססים. הבעל מחזיק ביד אשתו. האשה תומכת בבעלה.

במשך שבוע הראו לנו הצרפתים את קסמי העיר הגדולה. את ורסאי. את הגן הזואולוגי. קבוצה של נערים ונערות חמקה ערב אחד והלכה למועדון־לילה. הרב מרקוס שוחח איתי בעניין זה. הוא היה סבור שיש לגעור בצעירים. להתרות בהם. לי היתה דעה אחרת. חשתי שהצעירים מימשו כמה מן התשוקות הכמוסות שלי. סוף כל סוף טעמו את טעמו המתוק והמשכר של החופש.

לאחר כשבוע הועברתי עם קבוצת הילדים הקט־נים להבראה בטירה העתיקה בויאה לה ברטראם (Boisse la Bertram) שלייד פאריס. בטירה בילינו שבועות אחדים. הילדים התרוצצו בחורשות. שׂחו במי הסיינה. התבוננו בסירות ששייטו בנהר, בסכר. ביום שמעתי אותם צוחקים. בלילה שמעתי אותם מתעוררים מחלומות־בלהות, ופורצים בבכי.

בינתיים נוצרה אי־הבנה. נציגי הממשלה הצרפ־תית סבורים היו שהילדים יישארו בצרפת. יהודי צרפת היו להוטים לאמץ את היתומים. הם החלו

לבקר בטירה לעיתים מזומנות, להביא מתנות לילדים, לנסות לפתות אותם.

מישהו מאנשי הקהילה היהודית אפילו הציע לי להחיש את עלייתי לארץ עם תומי ולילי ולהשאיר את הילדים לטיפולה של הקהילה. סירבתי, כמובן. טענתי בלהט, שהוטל עלי להעלות את כל הילדים לארץ־ישראל. הזעקתי את ד"ר מרקוס והוא גייס את הג'וינט למאבק. אחד מראשי־הכמורה בצרפת התערב אף הוא לטובתנו. אישור היציאה ניתן. במסיבת־הפרידה נאם הרב הראשי יהודה נאדיש. לאחר דבריו קמנו כולנו ושרנו "התקווה".

•

לרובינו היה הים חווייה חדשה ומרגשת. התהלכנו על סיפון האונייה ובלענו את האוויר המלות. התבוננו בשחפים. עינינו גיששו אחר קוו האופק.

מדי־ערב התכנסנו בחדר־האוכל ושרנו שירים ביידיש. אחדים מן הנערים והנערות החלו ללמד אותנו שירים עבריים. למדנו בעל־פה את המלים הלא־מובנות ושרנו את השירים בהתלהבות ובדביקות. כמו תפילה. כמו ווידוי אהבה.

ב־16.7.1945 עגנה האונייה בנמל חיפה. על הרציף המתינו לנו נציגי הסוכנות היהודית וחיילים בריטיים מזויינים. תמהנו על קבלת־הפנים. נתקפנו בחרדה כאשר הועברנו במשאיות צבאיות למחנה־המעבר עתלית. הבטנו בגדרות־התיל ובמיגדלי־השמירה ונתמלאנו רצון לברוח.

בעתלית נבדקנו בדיקה רפואית וחוטאנו. החיילים האנגליים נהגו בנו כשורה. אנחנו דימינו אותם לחיילים אחרים שאותם הכרנו בגרמניה.

במחנה עתלית פגשני לראשונה את בעלי ואלטר ואת אחי דוד. הם חיכו שעות ארוכות ליד שער־הנמל, אך לא הותר להם לגשת אלינו. עתה, מעבר לגדר התיל, יכולתי להצביע על ואלטר ולומר לבני: "תומי, האיש הגבוה, המנפנף אלינו בשמחה, הוא אבא שלך." תומי אמר: "נדמה לי שהוא נחמד. את חושבת שיש לו אוטו?" צחקתי. הרמתי את תומי והוא ניפנף לואלטר.

כעבור שלושה ימים שוחררנו. ואלטר לקח אותנו בטכסי לדירתו הקטנה שבהדר־הכרמל.

הילדים שהגיעו איתי סודרו רובם במסגרת עליית־הנוער. חלקם נקלט בקיבוצים. אחרים עברו לגור אצל קרוביהם.

לילי עברה לקיבוץ מעלה־החמישה שבהרי ירושלים.

ימים ושנים עוברים. הילדים שבגרו מוסיפים לבקר אותי. ויש מהם השולחים לי גלויה ממרחקים. הסבל המשותף קירב אותנו.

אני חיה היום במדינת העתיד של העם היהודי העתיק. בה נולד בני השני, שלמה. צבר לכל דבר. אנו מאושרים במדינת־ישראל. אני מרגישה שכאן אני בבית.

אך אינני שוכחת.

מעשה בכירכרה

א

את שמו של האיש שבא לבקר את אמי החולה איני זוכר. בעל־שם היה. מאלו המהלכים בסימטאות הגיטו ונכנסים לחדרים האפלים כדי לעודד את הגוססים. עם היכנסו לחדר שלנו ניגש אל החלון ופתח אותו. ולפתע חדרה אל פינתה של אמא קרן־אור. מצוהר שבעננים. מעיניו המזהירות של האיש.

מלמל: שלום עליכם. שאר דיירי החדר, שהשתדלו להתרחק מאמי, מחשש הידבקות בטיפוס, הזהירו אותו לבל יתקרב אל האשה הקודחת. הוא חייך בהתנצלות. ליטף את ראשי. בירך במלים רכות את סבתא, שישבה ליד אמי, אחר רכן אל אמא והניח שלוש אצבעות חיוורות ושקופות על מצחה הלוהט.

סבתי החלה להתייפח. "אמור לו — לחשה באוזני — שיתפלל למען אמא שלך. למה אתה עומד כל־כך בשקט? תבקש. תתחנן." המלים נתקעו בגרוני וכל שיכולתי לעשות היה לצרף יבבה חנוקה אל בכייה של סבתא. "אחוז בבגדו. אל תניח לו ללכת" — דחקה בי. שלחתי ידי בביישנות ואחזתי באחת הציציות שהשתלשלו מתוך הארבע־כנפות שלו. אחזתי תחילה בהיסוס. אחר־כך ביד תקיפה, מאובנת, מרוב מאמץ.

הוא הרפה ממצחה של אמי והעביר יד בוערת על מצחי. בחן את פני בעיניו הכחולות. קרב אלי את שפתיו הדקות, את שער זקנו האדמדם, שרק התחיל לצמוח. היה קרוב אלי מאוד. פניו נוגעים בפני.

"השאירי את החלון פתוח — אמר לסבתי — ואל תדאגי. אני רואה את בתך ואת נכדך מהלכים בארץ־ישראל. בארץ־ישראל... אי־נאנח — מי יתן וגורל כל היהודים שבחדר הזה יהיה כגורלה. ואת. מה לך שאת מתייפחת!" — אמר ספק בבדיחות־הדעת, ספק בכעס.

איני זוכר את שמו. אני חש מגעו. בעל־שם היה. כשהלך מאיתנו היתה בחדר נהרה. מצוהר שבענ־נים. מאור עיניו.

באותו לילה ירד חומה של אמי. פקחה עיניה ואמרה: "חלמתי חלום. הגידו לי, היה פה מישהו? נדמה לי שראיתי אדם."

"היה. היה" — השיבה סבתי. מלאך אלוהים בירך אותך. החזיר אותך אלינו. השבח לאל. ועכשיו שכבי. אל תדברי. אל תנסי לשבת. הנה כפית תה."

אמא שתתה. אחר חננה אותי במבטה: "לא הת־קרבת אלי, תומי? שמעת בקול סבתא?"

"כן, אמא!" — אמרתי. כמעט צווחתי.

"טוב. ועכשיו תישן. גם אני רוצה לישון. עייפתי מאוד. הדרך היתה ארוכה. הלכתי ונפלתי. ומישהו הושיט לי יד. וקמתי. והמשכתי ללכת."

ימים מספר לאחר החלמתה של אמי נקראנו שנינו אל מטה הגסטאפו. איש היודנראט, שליווה אותנו, מסר לנו את הבשורה הטובה:

"הסרטיפיקאטים ששלח הבעל שלך מפלשתינה הגיעו לידי הגסטאפו. הם מכירים בכם כאזרחים בריטיים ומתכוננים להחליף אתכם בשבויים שלהם שנפלו לידי האנגלים. שולחים אתכם לתורכיה. אתם יוצאים מכאן! ניצלתם."

איש היודנראט צעד במהירות. מעוצם ההתרגשות, מגודל המשימה ומהחרדה מפני השולח. אמא, לעומתו, הלכה בצעדים כושלים. אוחזת בידי בחוזקה. עד־כדי כאב.

"שנינו יוצאים, אמרה לי בשקט. וסבתא וסבא ו...כולם נשארים בגיטו."

"אבל, אמא! מחיתי. נוסעים לאבא!"

"אני שמחה, תומי. ואני עצובה. אתה מבין?"

"כן."

"וכשניכנס לגסטאפו אל תדבר, אם לא שואלים אותך. ותענה בגרמנית. ואל תפחד. עמוד זקוף. אנחנו נתינים בריטיים עכשיו."

ב

שדרות האקליפטוסים לאורך הגעתון בנהריה מוארות במנורות צבעוניות, קארנבאליות. תושבי עיירת־הנופש ותיירים רבים מהלכים לאורך הנחל הצר בבגדי־קיץ בהירים. חוצים את הגעתון מגדה לגדה. לוגמים משקה תוסס בבתי־הקפה. מלקקים גלידה.

בני נמשך אל הכירכרות החונות לייד אחד הגש־רים. הוא בוחר בכירכרה מקושטת שצמד סוסים לבנים רתום ליצול שלה וקוף ישוב על כתפו של העגלון האדמוני.

"תתן לי להחזיק במושכות ?" — הוא שואל את בעל־הכירכרה, שעה שאני מנהל עמו משא־ומתן על מחיר הנסיעה.

"אתן. כשנצא מן הבולוואר," משיב הלה. מיישר את הכומתה שעל ראשו. מזמין אותנו בתנועת יד תיאטראלית לעלות לכירכרה ומתיישב על הספסל הקדמי.

"רוצה לשחק בקוף ?" — הוא שואל את בתי הגדולה.

"מה פתאום ?! תקח אותו ממני."

היא נרתעת רתיעה של בת שתים־עשרה, המפגינה אדישות.

הוא מאוכזב. צל חולף על עיניו הכחולות. מביט בתמיהה בבתי. בפניה המנומשות. בשמץ הליגלוג שבעיניה השובביות.

אני שוקע במושב. מתבונן בו — בגבו. בתנועות ידיו העדינות. קולו החם מזרז את הסוסים בשמץ של התנצלות. אני מתבונן בבני, שכבש לו מקום ליד העגלון וכבר הוא שולח יד אחת אל המושכות ויד שניה אל הקוף.

נדנוד הכירכרה, האור והצל המוקרנים מבעד לאקליפטוסים והצליל המונוטוני של פרסות הסו־סים המקישות על הכביש מערפלים את חושי. אני עוצם עיניים. מטה אוזן לקריאות הנלהבות של בני. ללחישה של בתי.

"שתוק קצת. אבא ישן."

ואני חוזר ומתערסל בהד העמום של הפרסות המכות בכביש. אותו הד.

ג

למחרת חצינו שנית את מיגרש המיסדרים הריק. מתוך בתי הגיטו ליוו אותנו קולות בכי ומבטים מיוסרים. הכל קינאו בנו.

ליד השער הצדיע לכבודנו הזקיף הפולני.

"חדל עם ההלצות!" — היתרה בו איש הגס־טאפו, שבא לפגוש אותנו.

"הגברת והאדון הצעיר מוכנים לדרך?" — שאל בנימוס.

"מוכנים. אולי אני יכולה לקחת איתי עוד מישהו? את בת־אחותי. היא בת שש. כמו תומי שלי."

"היכנסו למכונית," — אמר איש הגסטאפו, מת־עלם מן המישאלה.

נסענו במכונית ואחר־כך ברכבת מהירה לקרא־קוב. בתחנת־הרכבת המתינה לנו כירכרה שחורה. אמא ואני נבלענו בתוכה. איש הגסטאפו ציווה על הרכב להגיף את החלונות.

ישבנו בחשיכה. אני צמוד לאמא. נאחז בה. שום מלה לא נאמרה בינינו. אל אוזנינו הגיעו רק קולות פרסות הסוס וגלגלי הכירכרה המרקדים על אבני־הכביש. תהינו, לאן מוליכים אותנו. חשבנו בכוח על אבא שבארץ־ישראל.

הכירכרה נעצרה. שער נפתח. זקיף הקיש בעקביו. כלב נבח. ושוב: הדי פרסות הסוס וגלגלי המרכבה.

וחושך. ואחר־כך חריקה. ודממה של הרף־עין. והמולה. החלון והדלת פעורים לרווחה. וצעקה בגרמנית:

"לוס!"

ואנו, אמא ואני, משפשפים עיניים. סביבנו חיילים חמושים. ובניין עצום וקודר. בית־הכלא המרכזי של קראקוב — מונטלופה.

*

פקחתי את עיני. הכירכרה דהרה עתה לאורך הים. בתי, שריח המלח דגדג את נחיריה, החלה מגלה התעניינות:

"אבא — אמרה — ראה איך קרני־האור משתקפות במים..."

*

ירושלים, 29.3.1977

שמואל (תומי) הופרט

התוכן

הילדה הופרט

יד־ביד עם תומי

" – כשאני נזכר בימי המלחמה, אמא, נדמה לי שבאותם ימים הלכנו יד־ביד. אילו הרפית מידי הייתי כושל ונופל ולא הייתי זוכה לשוחח אתך היום בירושלים. אמרי לי, אמא, האם היו רגעים שבהם חששת שידי נשמטת מידך?"

" – היו רגעים כאלה. למשל, בכלא קרוסנו הצטווינו: גברים ימינה ונשים שמאלה. סבא פנה ימינה ואתה עמדת והיססת. דחפתי אותך, ואתה אמרת, כמו שלימדתי אותך: אני הולך עם אמא שלי. אני עוד קטן."

זהו קטע הפתיחה של השיחה בין הילדָה הופרט ובנה, תומי, ששודרה ברדיו בערב יום הזיכרון לשואה ולגבורה בשנת 1977. בעקבות המשדר, נתגלה מחדש ספר זיכרונותיה של הילדָה הופרט, שנכתב מיד אחרי המלחמה. הספר, שראה אור בעיבודו של ארנולד צווייג בגרמניה בשנות הארבעים והחמישים, מוגש עתה לקורא הישראלי בתרגומו של הבן – תומי.

ב"יד־ביד עם תומי", מתוארים בשפה תמציתית ומאופקת דרכם של האם ובנה – מן העיר הקטנה טשין שבשלזיה, דרך בית הסוהר בקרוסנו, הגיטו בז'שוב ומחנה הריכוז בברגן־בלזן, אל הבעל האב הממתין בארץ־ישראל. "יד־ביד עם תומי", הוא ספרה של אשה אמיצה. אשה שילדה את בנה פעמיים.

מהדורה שביעית

הופיע בצ'כיה, הולנד, גרמניה ובתרגום לערבית

עיצוב העטיפה: עפרה נחום